

ИНСТИТУТ ЗА ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИКШИЋУ

РИЈЕЧ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Олга Браичић
Грацијела Чулић
Снежана Билбија
Весна Килибарда
Милорад Никчевић
Милун Марић

ПОЛЕМИКЕ

Павле Ивић
Војислав П. Никчевић

ПРИКАЗИ

Миладин Вуковић
Јулијана Вучо
Живко Ђурковић
Жељко Ђурић

IV/1 (1998)

РИЈЕЧ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Институт за језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу

Уређивачки одбор

СНЕЖАНА БИЛБИЈА, МИЛАДИН ВУКОВИЋ, НОВО ВУКОВИЋ, БОЈКА
ЂУКАНОВИЋ, ЖИВКО ЂУРКОВИЋ, ВЕСНА КИЛИБАРДА, ДРАГАН КОПРИВИЦА

Главни уредник

НОВО ВУКОВИЋ

Секретар

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

Графички уредник

ВЕСНА ШИЈАКОВИЋ

Компјутерска обрада

СЛОБОДАН ЗЕЧЕВИЋ

Адреса: Уредништво "Ријечи", Филозофски факултет, Никшић, Данила Бојовића 66

Рукописи се не враћају • Годишња претплата 10 динара. Поједини број 5 динара.

Претплата се шаље на ж.р.: 50800 – 603 – 9 – 752, с назнаком за "Ријеч".

РИЈЕЧ

Часопис за науку о језику и књижевности
IV/1 (1998)

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

<i>Олга Брајичић</i> : Супстантивација партиципа руског језика у контексту	3
<i>Грацијела Чулић</i> : Концепција наставних програма из италијанског језика у старим которским средњим школама. . .	9
<i>Снежана Билбија</i> : Неодређена специфична сингуларна референција и именичке синтагме у српском језику посматране кроз њихов превод на енглески.	22
<i>Весна Килибарда</i> : Италијански пјесник Иполит Нието и Црна Гора	31
<i>Милорад Никчевић</i> : Књижевно дјело Душана С. Ђукића између традиције и модерне	43
<i>Милун Марић</i> : Сусрет са епом	54

ПОЛЕМИКЕ

<i>Павле Ивић</i> : Епитаф једној полемици	65
<i>Војислав П. Никчевић</i> : Веље критизерство	72

ПРИКАЗИ

<i>Миладин Вуковић</i> : Права похвала дару и раду (Научно дјело академика Милосава Бабовића)	76
<i>Јулијана Вучо</i> : (прир. Giovanni Dotoli, <i>Teledidattica e insegnamento delle lingue streniere</i>)	78
<i>Живко Ђурковић</i> : Плодови умјетничког надахнућа (Радомир В. Ивановић, <i>Дар и надахнуће</i>)	80
<i>Жељко Ђурић</i> : (Umberto Eco, <i>Kant e Iornitorinco</i>)	82

БИО-БИБЛИОГРАФИЈА

Био-библиографија проф. др. Олге Брајичић	84
---	----

ОЛГА БРАЈИЧИЋ
Никшић

Супстантивација партиципа руског језика у контексту*

Као што се из наслова види, ова тема обухвата случајеве када партицип само у контексту стиче услове да врши функцију именице.

Наша истраживања, која смо вршили на тексту романа М. Шолохова "Тихий Дон"¹, показала су да у тексту књижевне прозе супстантивација партиципа зависи од два основна услова. То је: лексичко значење глагола и услови контекста. Ова два услова су међу собом најтјешње повезани.

Супстантивацији могу да подлијежу у контексту двије групе партиципа, што зависи од њиховог лексичког значења: 1. партиципи глагола са значењем понашања лица (или групе лица) и 2. партиципи глагола који изражавају процесе, збивања или друге догађаје везане искључиво за човјека односно живот људи.

Друга битна околност за супстантивацију партиципа је сам контекст, који мора да испуњава сљедећа два услова: 1. могућност за изражавање умјетничке слике у датом тренутку на одређеном мјесту, у чијем центру се налази једно или више лица; то је непосредни, ужи контекст; 2. могућност за описивање догађаја, који се претежно тичу више лица у друштвеним збивањима или пак једне личности; а то је шири контекст. У првом случају то је умјетничко сликање стварности, а у другом – приповиједање о догађајима.

Први услов супстантивације партиципа – лексичко значење глагола – и други – услови контекста – представљају, по нашем мишљењу, два равноправна критеријума на основу којих се једино може доћи до сигурних закључака.

Из многих примјера наведених у овом раду види се да партиципи који у одређеним контекстуалним условима стичу могућност супстантивације чувају и даље своје глаголске особине, своју партиципску конструкцију, у чијем се саставу налази или нека допуна, или пак одредба, а такође и инструментал субјекта (творительный субъекта) у трпној конструкцији. Тако сва таква синтагма добија супстантивну функцију.

* Поводом 75 година живота и 45 година научног и стручног рада. Прилог био-библиографија проф. др Олге Брајичић.

¹ Изд. 1975.

Наш методолошки приступ илустровању ове грађе је следећи: полазимо од лексичког значења партиципа и приказујемо их према контексту, који, како смо већ истакли, служи: приказивању умјетничке слике стварности, тј. дескрипцији или описивању догађаја, тј. приповиједању.

А. Сујстанивација партиципа са значењем понашања лица

У овом дијелу нашег корпуса заступљени су сви типови партиципа, али изразито преовлађује радни партицип прошлог времена несвршеног вида, док је трпни партицип садашњег времена заступљен минималним бројем.

Дескрипција

Да би одређени партицип могао да прими функцију супстантива, односно да прикаже понашање одређеног лица или групе на одређеном мјесту, у одређеном тренутку, неопходно је да му непосредно претходи ужи контекст, у којем се већ говори о њиховом понашању, било употребом предиката, било партиципа у његовој основној функцији. То може бити исти глагол или сличан по значењу. У циљу појашњења оваквих услова, неколико првих примјера прикажемо заједно с контекстом, из којег смо узели само оно што нам је тренутно најбитније.

1. У шестого от паровоза вагона курили трое казаков. Один сидел на корточках...
– А вот я, – ...отозвался сидевший на корточках и встал, каблуком задавил цигарку (2, 146)
2. Казаки сидели на седлах вокруг огня... Сидевшие у огня дружно засмеялись... (2, 86).
3. В нескольких саженьях от крыльца...лежал убитый красноармеец. Над ним склонились трое казаков... Один из стоявших над мертвым выпрямился (4, 391-2).
4. Казаки застучали, взбираясь на перегородки, чтобы посмотреть, что будет делать упавшая у пролома Франя... Десятки глаз глядели из прокопченных окошек на лежащую под стеной (1, 242).
5. В трех шагах от них у сосны, широко расставив ноги, стоял человек... Стоявший под сосной молчал... Они подошли к стоявшему (2, 35).
6. Станови обратно! – свирепо закричал державший фонарь (3, 130)
7. Казаки не сводили глаз с подъезжавших (2, 137).
8. Григорий глянул в сторону говорившего (4, 446).
9. Все чаще сменялись выступавшие (2, 158-9).
10. Григорий поздаровался с присутствовавшими... (4, 75).

Знатно мање су заступљени радни партиципи прошлог времена свршеног вида и радни партиципи садашњег времена, као и трпни партицип прошлог времена:

1. Провинившегося положили на песке, спустили штаны (3, 277).
2. Иван Алексеевич округлившимся птичьим взглядом смотрел на вошедшего... (3, 160).
3. Рука умирающего лежала боком будто сгребая... (1, 357).
4. Прислуживающий помог ему (Григорию) тщательно вымыться (1, 360).
5. Спрашивающий еще не закончил фразы, к нему дружно все повернулись (3, 138).
6. Штокман глядел на спины идущих впереди... (3, 247)
7. Мишка перепрыгнул плетень, упал, лежа выстрелил по убегающему еще два раза... (4, 321).

8. Двадцать пять *обреченных* шли сквозь строй (3, 333).
9. *Захваченного* обыскали... (3, 291).
10. Из дверей на площадь валили *арестованные*... (3, 271).
11. ...уже в сумерках, Григорий первый заметил на просеке труп *зарубленного* (1, 316).
12. *Десять приговоренных*, подталкиваемые прикладами, подошли к яме... (3, 271).
13. Она (Ильинична) ходила смотреть *на убитых*... (4, 220).

Трпни партицип садашњег времена је заступљен минималним бројем примјера:

14. *Конвоируемый* часто закуривал... (3, 291).
15. Полковник глянул на Григория, сказал, пренебрежительно кинув в сторону *допрашиваемого*... (4, 130).

Јединствен примјер у нашем материјалу гдје партицип не означава стање лица већ стање предмета у датом тренутку, а ипак служи стварању слике понашања одређених лица, наводимо овдје, на крају овог дијела анализе:

16. Григорий присел к столу... *Оставшееся в бутылке* Степан разлил поровну в стаканы... (4, 55).

Важно је истаћи да се сви примјери претходно приказане групе партиципа јављају искључиво у језику аутора.

П р и п о в и ј е д а њ е

За супстантивацију партиципа у приповиједању о догађајима потребно је да му претходи шири контекст, гдје се говори о збивањима, догађајима, у којима главну улогу имају најчешће одређене групе лица и само изузетно једно лице. Из тог разлога овакви партиципи имају скоро искључиво облик множине, означавајући понашање више лица у одређеним околностима.

У приповиједању знатно мање долази до супстантивације партиципа, зато је и њихов број доста ограничен. Сви партиципи су приближно једнако заступљени, изузев трпног партиципа садашњег времена, који се јавља само у једном примјеру.

1. К лету в Татарский возвратились десятка три казаков из числа *ходивших в отступление* (4, 290).
2. ... он (Фомин) круто изменил свое отношение к *выступавшим на собраниях* (4, 397).
3. Участь *оставшихся на этой стороне* была предрешена (4, 25).
4. *Умерших* иногда не убирали по суткам (4, 28).
5. Сто шестнадцать *навших последними возле Дона* были все коммунисты Интернациональной роты (4, 26).
6. ... и у каждого было лишь одно мучительное желание: превозмочь себя, не упасть, ибо *упавший* встать уже не смог бы (3, 333)
7. Оставался единственный выход: прорваться сквозь редкие ряды *атакующих слева* и уходить к Дону (4, 409).
8. Конвоем было строго приказано: *отстающих* только рубить, а стрелять лишь в крайнем случае (4, 29).
9. День и ночь в этой тюрьме для *обреченных* звучали глухие стоны (4, 28).
10. Из-под Митькиных рук еще ни один *осужденный* живым не вставал (4, 98).
11. Почти ежедневно в полночь вывозили за город на грузовом автомобиле *приговоренных*, наспех рыли им ямы... (2, 298).

12. И он (Митька) выполнял, да так, что после пяти-шести ударов у *наказываемого* начиналась безудержная кровавая рвота (4, 98).

За разлику од примјера супстантивације партиципа у дескрипцији, које налазимо једино у језику аутора, у приповиједању се јављају и примјери у говору личности, када имају у виду тип људи којима је својствен одређени начин понашања. У овом случају потребан им је радни партицип садашњег времена, или пак прошлог времена свршеног вида.

Козацима на скупу Штокман се обраћа ријечима:

13. "Цель у *сеющих эту клевету* – ясная: посорить казаков с Советской властью, толкнуть вас опять к белым" (3, 170).

Вороновски напомиње комаданту бригаде:

14. "... Мы сами думали, что *колеблющихся*, неустойчивых надо обезоружить и передать в ваше распоряжение..." (3, 323).

Из ових примјера се види да партицип могу користити у говору личности одређеног нивоа образовања и културе говора.

Али и у народном језику може се наћи изрека, коју дјед Гришка истиче у разговору с Григоријем:

15. "Поднявший меч *бренный* от меча да погибнет." (3, 281).

Б. Сујстaнтивaциjа пaртиципa сa знaчeњeм пpоцeсa и збивaњa

За разлику од партиципа са значењем понашања лица, партиципи који изражавају процесе и збивања везане искључиво за човјека односно живот људи најмање су заступљени у облику прошлог времена несвршеног вида. Разлика је и у томе што се партиципи ове друге групе, означавајући апстрактан процес, јављају и у дескрипцији, и у приповиједању само у облику средњег рода.

Д е с к р и п ц и j а

Партиципи са значењем процеса, збивања подлијежу супстантивацији у дескрипцији у таквом контексту гдје се непосредно слика психичко стање једне личности у одређеном тренутку, њена размишљања, осјећања, закључци у односу на стварност.

1. А вот сейчас что-то сломилось... Еще никогда до этого не чувствовал он (Григорий) с такой предельной яростью всю никчемность *происходившего* (4, 96).
2. Осознав *случившееся с ним*, чувствуя неотвратимо подступающий ужас, он (Григорий) полз на четвереньках, скрипя зубами (1, 350).
3. Из только тогда до сознания Овчинникова дошло *все происшедшее за эти многие минуты* (4, 378).
4. ... память (Григория) настойчиво воскрешала *давно минувшее*, различные, зачастую незначительные эпизоды совместной жизни, разговоры (4, 166).
5. Это было давно знакомое ему чувство...и тогда Григорий как бы заново видел *все окружающее* (4, 430).
6. ... в своевольном изгибе накрашенных бровей и в складке улыбающихся губ (у Дарьи) таилось *что-то вызывающее* и нечистое (4, 111).
7. Карандашный огрызок добыла Наталья от отца. Села за стол, мучительно передумывая *давно продуманное, вызывающее на сердце тупую ноющую боль* (1, 198).
8. Теперь *все пережитое* выглядело смешно и постыдно (4, 363).

9. "Фу ты, черт!" ... – говорит он (Григорий) сыплю, с удовольствием вслушиваясь в собственный голос и еще не веря, что *все только что испытанное им* – сон (4, 81).
10. ... с пугающей быстротой приближаясь к *чему-то предрешенному в глубине ее сознания* ... она (Дарья) немедлила, осторожно нащупывая спуск, и вдруг, неожиданно для самой себя, с силой нажала его (3, 340).
- Овдје наводимо и један примјер из дијалога, у којем трговац ракијом закључује:

11. – Пропадает жизнь! Как тут не запьешь? – орал хозяин самогона, плотный и здоровый дед. – ... *Все мое нажитое* пропадает! (3, 367).

У вези са супстантивацијом партиципа у оваквим контекстуалним условима, у дескрипцији, неопходно је указати на не ријетке случајеве употребе испред партиципа замјенице *всё* и знатно ређе *что-то*. И оне, по нашем мишљењу, доприносе прецизнијој супстантивацији оваквих партиципа, пошто заједно с њима чине нерашчлањиву именску синтагму. Посебно привлачи пажњу примјер 7., гдје је супстантивној синтагми "давно придуманное" потребна још прецизнија одредба са значењем узрока, а све се то заједно налази у склопу конструкције с глаголским прилогом *предумывал*, која управо садржи слику психичког стања једне личности у одређеном тешком тренутку.

П р и п о в и ј е д а њ е

Партиципи са значењем процеса, збивања подлијежу супстантивацији и у приповиједању о доживљајима лица у односу на збивања око њих или непосредно у вези с њима.

1. Пантелей Прокофьевич... не обращал особого внимания на бродившие по Обдону слухи, но оставаться равнодушным *к происходившему* не мог (4, 194).
2. На этот раз ему (П. Прокофьевичу) изменила всегдашняя его привычка обесценивать *утраченное*. Черт возьми, не мог же он сказать, что *всё нажитое им* ничего не стоило и было годно только на слом? (4, 213).
3. ... но подстегиваемые надеждой хозяева подлогу мерили степь, пока не убежились, что не *всё пропавшее* находится (4, 214).
4. Иные уж и жалковали о том, что не ушли за Донец, но *сделанного* не воротить, уроненной слезы не поднимаешь... (3, 140).

Сличан умјетнички поступак аутор примјењује и у језику личности. Сједећи у возу близу Листницког, један свјештеник га нуди да узме нешто од његове хране да поједе. Овај одбија, на што свјештеник одговара:

5. – Напрасно. *Входящее в уста* не скверняет... (1, 321).

На крају ове анализе истичемо да је и у српском језику присутна иста појава, те се из тог разлога у одређеним случајевима при превођењу оваквих примјера са руског језика може јавити већином трпни, а некад и радни глаголски придјев као супстантив. То показује знатан број примјера у преводу текста који смо користили. Навешћемо само неке од њих: *ухайшени, саслушани, убијени, осуђени, осумњичени, умрли, задоцнели* и сл.

Међутим, пошто српски језик располаже ограниченим бројем глаголских придјева, то се као еквиваленти најчешће јављају и реченице с корелативним замјеницама, на примјер: *онај што је иишао, они што су осшали иоред Дона, они што су шек сшшгли, они што се колебају, они што изосшјау, све*

шћо сам зарадио, све ово шћо се дешава, све шћо се изгуби, оно шћо му је рекао Стейан, ко је мач подигао и др.

Као еквивалент јавља се и адноминална односна реченица, што илуструјемо сљедећим примјерима: *јединице које су наставиале, за оним бегунцима шћо су били најред, Фрању, која је лежала* и сл.

Еквивалент може да буде и глаголска именица, или пак таква која је може замијенити: *хашеници, заробљеник, прашилац, пролазник, осуђеник, сироводник, најдач, борци, јахачи, сужањ, коњаник, госћи* и сл.

Некад сам партицип није потребно преводити, а то је случај кад се он јавља у дескрипцији, кад изражава присуство одређеног лица (или више њих) у одређеном тренутку, на одређеном мјесту. Али је зато неопходна прилошка одредба за мјесто. То показује сљедећи примјери: *они за сћолом, на оне исћред себе, оне око ващре, један за сћолом* и др. Овакав исти поступак јавља се и код превођења сличних партиципских конструкција, које не подлијежу супстантивацији, о чему смо говорили у неким раније објављеним радовима.

On Substantivization of Russian Participles in Context

On the basis analysis undertaken in the investigation the author is able to conclude that substantivization of the participles in Russian is conditioned by the two factors: 1) by their lexical meaning and 2) by the context. Both factors are equal in their potential to enable substantivization of the participles to take place in Russian.

On the basis of their lexical meaning participles should be divided into: 1) participles with the meaning of the behavior of the person (or a group of persons) and 2) participles of the verbs expressing the processes and other happenings related exclusively to man or rather to the life of men. Within either of the group and with respect to the context too, we can identify participles whose function is descriptive and those participles whose function is narrative-orientated.

ГРАЦИЈЕЛА ЧУЛИЋ
Никшић

Концепције наставних програма из италијанског језика у старим которским средњим школама

Уводне напомене

О плановима и програмима старих, которских, средњих школа, почевши од оне из краја XIII вијека зване грматикалне (*schola grammaticae*), писано је савјесно и детаљно¹ на основу архивских докумената и школских извјештаја, не улазећи у анализе програма појединачних предмета који су се у школи изучавали.

Стога ћемо се у овом раду бавити искључиво анализом концепција наставних програма из италијанског језика, подстакнути прије свега социолингвистичким феноменом употребе тог језика у алоглотској средини, који је од адстратског постао суперстатски језик, а једну словенску средину, дуги низ година, дефинисао као билингвну.

Настојаћемо, с друге стране, анализом концепција италијанских програма за наше ученике, да проникнемо у намјере и циљеве њихових анонимних аутора, које несумњиво прелазе оквире и границе просвјетно-образовних циљева, без икаквих лимита и социолошко-културних и националних толеранција. Ови програми дубоко улазе у културне и социјалне слојеве и сегменте једне политички, национално, религиозно и цивилизацијски комплексне средине као што је град Котор и читава Бока Которска.

Феномен изучавања италијанског језика и концепција његових школских наставних програма у нашим старим школама, данас може бити занимљив и као један сегмент наше образовно-културне историје, који је конвергентан и медитеранским културним и цивилизацијским традицијама.

Поред чињенице што је тај сегмент наше културне историје био наметнут политичким разлозима, у лингвистичком смислу, потврдио је познати феномен прожимања култура, језичке симбиозе и билингвизма.

Читав низ тих социолингвистичких процеса се дубоко одразио у културно, социјално и етничко биће Боке Которске.

¹ Р. Ковијанић и Ј. Стјепчевић: Културни живот старог Котора (XIV-XVIII вијека), књ. I; Цетиње, 1957. (Историјски институт НР Црне Горе)

Осим тога, са данашњег аспекта велике популарности италијанског језика, запажа се одсуство неких негативних конотација из ближе или далеке прошлости, и иде се за новим интересима које вријеме и свакодневни животни садржаји намећу.

Управо различити поглед на један језик и приступ изучавању његових лингвистичких структура и садржаја како морфолошко-синтактичких, тако и културно-литерарних, дефинишу једно вријеме и један поглед на свијет који потврђује и наше темеље и наш континуитет на медитеранским просторима. Тако, рекао је једном писац, публициста и романиста др Предраг Матвејевић "гдје су контуре најоштрије, опозиције најочитије – конститутивни елементи су међусобно солидарни, значајке се суодређују и спрежу на непосреднији начин..."²

* *
* *

Социолингвистички аспекти програма из италијанског језика

Комплексност политичке и културно-лингвистичке ситуације у Боки Которској, а посебно у самом граду Котору, као њеном административном и политичко-културном центру – стално је присутан феномен, који је у току историјских промјена, више или мање, еволуирао мијењајући своје форме и своје комплексне духовне садржаје.

Иако је са социо-психолошког аспекта живот на обалама Залива специфичан, ипак његове најаутентичније сегменте налазимо у оним релацијама које потврђују комплексност људске егзистенције и идентификују човјека и његово окружење.

Школа и њени садржаји вјековима дефинишу човјека, његове интелектуалне интересе, стремљења и поглед на свијет.

Језик дефинишемо као специфичан облик човјекове комуникационе праксе којом дјелујемо на свијет који нас окружује, организујући га и мијењајући да би промијенили истовремено и себе самог, током функционисања једног од најважнијих хуманистичких процеса.

Језик и школа узајамно се дефинишу, духовно и цивилизацијски континуирано допуњују.

На ширем социо-културном или лингвистичком плану по Малбергу³ "сваки језик сегментира или квалификује исти континуум другачије, у зависности од различитих фактора..."³

Сегменте ванјезичне стварности као и синхронијски аспект њених садржаја сасвим јасно можемо сагледати управо у концепцијама наставних програма из италијанског језика у которској Гимназији до почетка XX вијека.

У билингвној средини какав је био град Котор током своје историје и дуге венецијанске управе, процес словенизације био је спор и сложен. Одвијао се у условима јаког романског супстрата на који се као суперстрат усталио.

² Др. Предраг Матвејевић: Увод у размишљање о медитеранским културним традицијама и модерним књижевностима, Часопис Израз, 1973., XVII, бр. 7. (Сарајево)

³ B. Malberg, Structural Linguistics and Human Communication, стр. 121.

нови романски идиом у форми најприје средњевјековног, а касније савременог италијанског језика и венецијанско-тршћанског дијалекта. На већ словенизираном простору, на ширем плану, супротставила су се два језичка система различитих структура како на фонолошко-морфолошком, тако и на синтактичком, семантичком и лексичком нивоу.

Изванјезичка стварност афирмисала је италијански језик као језик престижа и отворила му све приступе у релевантне садржаје егзистенције; међу којима је школа била централни нуклеус за његову даљу дисперзију и афирмацију.

Школе, посебно средње, од прве, граматикалне из краја XIII и почетка XIV вијека у Котору, имале су врло несигурну егзистенцију, палиле су се и гасиле као бакље у зависности од многих чинилаца, посебно материјалне природе. Школе су имале своју судбину, да парафразирам Теренцијеву мисао: "Habet sua fata scholae" (libelli), као и људи због којих су стваране, којима су дефинисали своја настојања да се образују и знањем одреде у свом простору и времену.

Средња школа по образовним садржајима које је пружала у средњевјековном Котору, заокруживала је образовање просјечног човјека и усмјеравала га ка одређеној професији. То се посебно односило на наутичке школе.

Стога стари наставни програми који су нам данас доступни, драгоцени су архивски документи који чине дио наше културне историје, потврђују вјечну тежњу човјека ка новим спознајама и самообразовању, као што дефинишу и наше духовне, интелектуалне домете и погледе на живот своје окружење и универзум уопште.

Општа карактеристика концепција наставних програма средње школе у Котору током пет вјекова граматикалне школе, повремених приватних и државних школа, до тзв. "Цесарско-краљевског и Великог Гимназија", јест континуитет идеје класичног, традиционалног образовања и афирмација италијанског језика као наставног, све до краја шездесетих година XIX вијека.

О развоју и профилима тих школа детаљно је писано и анализиран њихов историјат на основу архивских извора.⁴

Тако сазнајемо да је стара класична средња школа у средњевјековном Котору као, уосталом, и остале школе таквог типа у Европи и на Медитерану, била базирана на тзв. првом степену *trivium*-у (*tri-vium*) који је обухватао изучавање: граматике, дијалектике (или логике) и реторике. Други дио био је *quadrivium* (*quadri-vium*) на којем ступњу се учила: музика, аритметика, геометрија и астрономија. Термине тривиум и квадривиум као и саму подјелу увео је учени Римљанин Боеције око 500 година н. е. Чувена "Поема о Боецију" један је од најстаријих писаних докумената на провансалском језику, чији се фрагменти рукописа из X вијека налазе данас у библиотеци града Орлеана у Француској.

Седам предмета средњевјековног образовног система («*Sette arti liberali*»), имали су за основу и циљ наставак изучавања латинског језика. Два латинска стиха сажето казују функцију тако структурираног средњевјековног образовања:

⁴ Види књиге: 1. Р. Ковијанић и Ј. Стјепчевић, о.д. 2. А. Милошевић, Школе у Котору, "Глас Боке" за 1936/37. годину (бр. 207-219) 3. Војислав Бољевић-Вулековић, Гимназија "Стефан Митров Љубиша", 1865-1965, Котор, 1973.

»Gram loquitur; dia vera docet; rhet verba colorat;
Mus canit; ar numerat; ge ponderat; ast colit astra.«⁵

Прописани предмети сачињавали су основе класичног грчко-римског образовања. На тим темељима градила се и развијала концепција наставе старе средње школе у Котору, па и концепција изучавања италијанског језика у статусу наставног језика у билингвној средини, иако се из стољећа у стољеће, смањивао број романског становништва на рачун словенског. Апсурдност ситуације налази своје објашњење само у политичкој управи која је наметала свој језик како у администрацији, тако и у школама. Оно што је млетачка власт започела у средњем вијеку, аустроугарска је наставила скоро до свог слома.

Аутентични извори о животу и раду средњих школа у Котору, а посебно програми гимназије, архивски су документи који врло детаљно дају обавијести о животу и раду школе, токовима наставних процеса и програмима за поједине предмете. Већ пословично уредна и педантна аустроугарска администрација, огледала се и преко ових докумената, те у многоме олакшава анализе детаља и чини доступним компаративне анализе о циљевима, задацима и концепцијским садржајима за поједине предмете, а посебно за италијански језик на којем су и писани неки старији програми Гимназије.

Компаративна анализа концепције наставног програма из италијанског језика потврдила је многе идентичности и понављања, а много мање разлика у раздобљу које је било доступно, односно архивски документовано.

У дијелу програма који носи наслов "Научна основа", а понавља се од седамдесетих година XIX до почетка XX вијека, дају се подаци и из наставног плана. Италијански језик заступљен је са по два часа у првом разреду, три у другом, два у четвртном, два у петом, шестом и седмом, а по три у осмом разреду.

Књиге којима су се наставници и ученици служили биле су: "Нова Словница Талијанска" од I-IV разреда и *Libro di lettura* (дио, *parte I, II, III и IV*), за старије разреде. У V разреду уводе се радикалне квантитативне и квалитативне промјене, а концепција програма се дефинитивно профилише.

Ради се по Карариној (Carrara) Антологији. Обрађују се одломци чувених италијанских писаца Тречента (Trecento) и Кватрочента (Quattrocento), то значи епоха Дантеа, Петрарке и Бокача; XIII и XIV вијек.

Иако је проучавање ових писаца само по антологијском избору, не смијемо заборавити да су ова три писца, а посебно Данте Алигијери, представници књижевног италијанског језика, односно тосканског дијалекта, на којем су писали.

Управо Данте, расправљајући о језику у свом кратком чланку »De vulgari eloquentia« ("О вјештини говора на народном језику"), говори о потреби да Италијани, као и други европски народи, треба да имају свој књижевни језик и расправља о том питању.

Поред овог изузетно озбиљног књижевног избора, анализирао се у истим разредима и роман "Вјереници" («I promessi sposi») Александра Манцонија, педесет година након његовог првог издања (1827. године). Манцонијев роман

⁵ Sandzs, *History of Classical Scholarship*, cit. vol. I стр. 670: "Грамматика говори; дијалектика поучава оно што је истинско; реторика украшава ријечи; музика пјева; аритметика броји; геометрија мјери; астрономија проучава звијезде."

први је модерни италијански роман, а сам писац био је свјестан да је у првом издању романа било много дијалекатских елемената и језичких грешака у односу на већ прихваћени књижевни језик. Манцони је отишао у Фиренцу да чује прави тоскански дијалекат, будући да је рођен у Милану, »per studiar meglio la lingua italiana« („да боље проучи италијански језик“).

Након корекција, Манцонијев роман је поново објављен 1842. године, а тридесет и пет година касније био је у програму за ученике средњих школа у једној словенској земљи, односно граду Котору на јадранској обали.

Најважније чињенице се једноставно саме по себи намећу. Оне су у слиједу: велика класична дјела не само италијанске, већ и свјетске књижевности треба да савладају ученици алоглотског, српскохрватског језичког система и узраста од око 15-16 година.

За анализу и најједноставнијег Дантеовог стиха потребно је знатно класично и филозофско образовање, као што за разумјевање Манцонијевог историјског романа треба познавати и лангобардску историју.

Овим захтјевима данас могу одговорити једино студенти италијанског говорног подручја и језика. На који начин и уз какве напоре су ову материју савлађивали наши ученици, казују нам само статистички подаци о успјеху и то само у каснијим извјештајима послје 1878. године.

У шестом разреду Гимназије Програм је прописивао и даље антологијски избор из литературе XVI и XVII вијека, уз посебну обраду Тасовог „Ослобођеног Јерусалима“ (Т. Tasso: »Gerusalemme liberata«). Ова комплексна епска poema састављена од двадесет пјесања у осмерцу, граматички, лексички и тематски тешко структурирана, и данас представља озбиљно штиво, чија је тематика конципирана на релесансним утицајима и контрастима. Религиозна реторика и сугестиван лиризам испреплићу се у Тасовом ремек-дјелу и траже широку класичну ерудитију, а прије свега темељно познавање италијанског језика класичне лексике, синонимских и семантичких вјанси Тасовог лирског стила.

Talijanski jezik.

- I-IV. г.: Kobenzl, Talijanska palestra. Dubrovnik 1897.
- II. „ Nuovo Libro di Lettura italiana parte I. Schimpff. Trieste 1898.
- III. „ Nuovo Libro di Lettura, vidi II. razred.
- IV. „ Nuovo Libro di Lettura. Parte II. Schimpff. Trieste 1899.
- V. „ Antologia di poesie e prose italiane. Edit. Chiogris. Trieste-Fiume 1891. Parte I.
- VI. „ Idem II. parte.
- VII. „ Idem III. parte.
- VIII. „ Idem IV. parte.

Извјештај Ц. Кр. Велике Гимназије у Котору

У седмом разреду се и даље поставља са Карариним антологијским избором, са посебним нагласком и детаљнијом обрадом Ариостовог „Бијесног Орланда“ (»Orlando Furioso«), али и Петраркиних „Стихова“ (»Rime«).

Ариостов „Бијесни Орландо“, епско-романтичарска poema, такође у осмерцу, једна је од најбољих остварења италијанске ренесансне књижевности. Богата поетском имагинацијом, врви од разноликих и хармоничних поетских

описа који одржавају дубоко и истинско познавање људске душе и карактера. Ово тематски и психолошки комплексно дјело богате лексике и њене семантике, уз класичне Петраркине "Риме", наши седамнаестогодишњаци морали су читати, учити напамет, изражавати своје коментаре (усмено и писмено), и, наравно, у одређеном смислу, и своју емотивност.

За то вријеме, свијет око њих кретао се у лавиринтима тешких намета пореза и сиромаштва. Страна ријеч је била присутна у виталним сферама живљења, интерферирала се не само у обичној свакодневници, већ у индивидуалној и колективној свијести.

На језичком плану о томе свједочи велики број романских елемената у говорима Боке Которске који се јасно манифестују кроз старији и релативно новији романски језички супстрат, који се уносио, дијалекатском варијантом италијанског тршћанско-венецијанског дијалекта.

Ове језичке околности у Боки, а посебно у Котору, створиле су и ситуације диглосије у ранијој фази млетачке окупације, када су се наизмјенично употребљавала два језичка система словенски и италијански.

Први, у интерној домаћој комуникацији већинског словенског становништва, други, у административној официјелној комуникацији, као језик престижа, наметнут политичко-управним факторима.

Међутим, у каснијим језичким ситуацијама, билингвна фаза односа италијанског и српскохрватског језика, послје своје асиметричне ситуације, тј. ситуације када је италијански језик у односу на српскохрватски постајао ширим слојевима народа слабије разумљив и познат – добија и другу своју нијансу. Наиме, у периоду када се изучавао у школама, италијански језик на општем лингвистичком, билингвном плану био је, иако језик политичког престижа, у својој пасивној фази. Управо та пасивна фаза огледала се у програмирању наставног градива из италијанског језика који се разумијевао, али се није активно употребљавао у свакодневним говорним ситуацијама, нити у домаћим амбијентима код словенског становништва.

Са социолингвистичког аспекта и један, наизглед стеротипан језички сегмент, сажет у лимитима једног школског, наставног програма, може на свој начин да рефлектује односе између социјалних и језичких структура, њихову међусобну условљеност и интерференције.

Када анализирамо програме за италијански језик и трагамо за циљевима и задацима његове концепције, слиједимо један традиционално-класичан пут изучавања језика, гдје су прописани литерарни језички модели, који су строго ограничени, без могућности неког ширег, флексибилнијег приступа и анализе другачије од прописане.

Разумије се да се у читавој тој хијерархијској констелацији програмирања италијанског језика, није никако могло заобићи Дантеово дјело.

Оно је било прописано за ученике осмог разреда. То је значило да само старији, зрелији узраст, са одређеним предзнањима која су стекли из вјеронауке, латинског, грчког језика и историје, може читати и разумјети "Божанствену комедију".

Ремек-дјело средњовјековне књижевности генијалног Фиорентинца Алигијерија, написано је на фиорентинском или тосканском дијалекту. Стилски изнијансирано и енциклопедијски сажето, врви од различитих сазнања, не само из пјесниковог доба, већ и универзалних.

Дантеово дјело било је прописано за наше ученике у осмом разреду, након добро обрађених граматика грчког и латинског језика (са по пет часова седмично), када су се спознале и усвојиле основе средњовјековне културе и књижевности.

По програму из 1882/83. године, италијански језик је у првом и другом разреду био заступљен са по 4 часа седмично. Исто толики број часова био је прописан за српскохрватски језик у првом, док је у другом имао један час мање од италијанског језика.

У истим разредима латински је био заступљен са по осам часова седмично.

У осталим разредима (од IV до VIII), када је тзв. "Науковна основа" створила солидне темеље, за италијански језик било је прописано по два часа седмично.

Програм за први разред конципиран је превасходно на бази ортоепије, тј. грчког термина за науку о правилном изговору. У том контексту италијанске ријечи и реченице учили су се напамет.

Са преводилачком методом почиње се у првом, а наставља се и у другом разреду уз учење морфологије италијанског језика и обавезним меморирањем ријечи и читавих реченица. Ипак, у тим штурим и ригорозним захтјевима наставе, нашло се и "вјежбање разговорно", односно вјежбе конверзације. Ово уноси трачак свијетла и потврду да живот намеће своја правила, ма колико настојали да га спутавамо. "Вјежбање разговорно" није тематски одређено, а будући да се још не инсистира на значајним литерарним дјелима, вјероватно је било слободно, базирано на неким животним, свакодневним ситуацијама.

У трећем разреду се смањује број седмичних часова за један час и уче се основни појмови из синтаксе италијанског језика.

Читав четврти разред је у знаку изучавања синтаксе, усмених и писмених вјежби. Наравно, нигдје нису изостављени ни школски писмени задаци који почињу у другом полугодишту првог разреда и то са два писмена задатка. Касније, задаци су распоређени са по једним у сваком полугодишту, али се томе додају и домаће задаће које програм експлицитно прописује.

У петом разреду, како је већ споменуто, прописује се читање и превођење Манцонијевих "Вјереника" (Alessandro Manzoni: »Promessi sposi«). Манцонијев се роман проучава и анализира током читаве године, а понеки одломци се чак уче и напамет. Сам Манцони се иначе изучава на италијанским и на нашим факултетима један или два семестра.

У шестој години учења, односно у шестом разреду гимназије, у програму учења италијанског језика доминирао је Тасов "Ослобођени Јерусалим" (Tasso: »Gerusalemme liberata«). Поред биографских података из Тасовог живота и рада, поједини дијелови поеме учили су се опет напамет. Наравно, уз поему се имплицитно наметала и теорија версификације.

Читава два полугодишта седмог разреда посвећена су проучавању Ариостовог "Бијесног Орланда" (Ariosto »Orlando Furioso«) и Петраркиног "Канцонијера" (Petrarca »Canzoniere«). Као додаток тој значајној књижевној тематици, програмира се и учење прегледа историје књижевности од постанка језика до XV вијека.

Дантеов "Пакао" (Dante: »Inferno«), одређен је за осми разред уз наставак учења о историји књижевности од XV до друге половине XIX вијека.

У подацима о писменим задацима, који се јављају у каснијим извјештајима послје 1883. године, читаву структуру тог образовног система можемо посматрати и на синхроној разини, налазећи у њиховој тематици и културне и социолингвистичке аспекте функционисања језика, интереса средине и друштва у цјелини.

Илустрације ради наведићемо тему за писмени задатак на матурском испиту из италијанског језика шк. 1882/83. године, која је гласила:

»...seggendo in piuma,
in fama non si vien, ne sotto coltre«

То је цитат из Дантеовог "Пакла" који би у слободнијем преводу гласио:

"Не постаје се славан без рада или напора", што би одговарало латинској сентенци »Per aspera ad astra« (Преко трња до звијезда). Овај едукативни цитат који формулише познату једноставну поуку, спада у ред лакших писмених задатака.

Међутим, на основу докумената из слиједеће 1883/84. године налазимо доста сложену историјску тему: »Effetti delle crociate« (Ефекти крсташких ратова), која тражи колико познавање језика, толико и историјских збивања.

Те исте школске године изричито се од директора тражи да поштују све прописе у односу на програм. Цитирамо: "Наређују се равнатељствима свих завода, да се гледе измјењивања програма тачно држе дотичне министарске наредбе (П.С.В.) итд."⁶

Програм из 1885/86. године за италијански језик, детаљније истиче неке захтјеве у настави, као нпр. у трећем разреду тражи се да ученици пређу: "Најважније из синтаксе. Читање и казивање онога што се прочитало. Учење изабраних комада на памет. Вјежбања разговора."⁷

У петом разреду поред уобичајених наставних захтјева читања и превођења из »Letture italiane«, тражи се и вјежбање ткз. "епистоларног слога", а програм за остале више разреде има и "Науку о стихотворству" и прегледе историје италијанске књижевности. За исту школску годину занимљив је и репертоар писмених задатака за VII и VIII разред као и тема за завршни испит.

Zadaci iz talijanskog jezika.

VII. Razred.

1. La più grande ricchezza è la coltura dell' animo. -- 2. Perché l' uomo è tenacemente attaccato al suolo natio? -- 3. Che influenza esercita la necessità sullo sviluppo intellettuale dell' uomo? -- 4. Da quali errori deve guardarsi la gioventù studiosa? -- 5. La primavera e la giovinezza (parallelo). -- 6. L' inverno o la vecchiaia (parallelo). -- 7. L' avaro. -- 8. Il libro prediletto. -- 9. Espongasi in forma di lettera ad un amico ora assente, il modo con cui venne qui festeggiato l' arrivo di Sua Eccellenza, il Luogotenente della Dalmazia. -- 10. Carlo VI. e la sanzione prammatica.

⁶ Годишње извјешће Државне Велике Гимназије у Котору за шк. 1983/84; стр. 38.

⁷ Годишње извјешће Државне Велике Гимназије у Котору за шк. 1985/86; стр. 35.

VIII. Razred.

1. Pensieri sull' invenzione della stampa. — 2. Il di dei morti. — 3. La navigazione, immagine della vita umana. — 4. Il carattere. — 5. Maggior infamia è per un popolo il perdere la lingua, che la libertà. — 6. Farinata degli Uberti, illustrazione al canto X.º dell'Inferno. — 7. Il Leopardi ed il suo dialogo: „La moda e la morte“. — 8. Atene al tempo di Pericle. — 9. Utilità e poesia del mare. — 10. Influenza delle crociate sulla civiltà d' Europa. — 11. Quali sono le scoperte, le invenzioni e gli avvenimenti politici, che per così dire, separano l' evo medio dal moderno? (Zadatak za izpit zrelosti).

Josip Strukel.

Извјештај за 1885/86. годину

Иако данас дјелује анахроно, стари програми за италијански језик ипак имају своју специфичну вриједност, како по својим високим образовним захтјевима, тако и по разноликости тематике којом су се бавили и који су се конципирали једнообразно у свим школама Монархије.

Што се тиче писмених задатака она обухвата веома широк обим интереса и то из: свакодневног живота, књижевности, историје старе и савремене као и других хуманистичких наука.

b) Na talijanskom jeziku.

VI. RAZRED.

1. I due vicini (priča).
2. L' avaro e la gazza (priča).
3. Il lupo e l' agnello (priča).
4. Prevod.
5. Il cane ed il lupo (priča).
6. Prevod.
7. Prevod.
8. Contenuto delle scene X—XIV. della commedia Goldoniana „La bottega di caffè“.
9. Utilità degli animali domestici i quali di questi sieno più fedeli ed affezionati agli uomini.
10. Descrizione di Cattaro.
11. Doveri d' uno scolare.
12. Le gesta di Carlo Magno.
13. Se sia vero il proverbio italiano: „Chi ha trovato l' amico, ha trovato il tesoro“.
14. Federico I. Barbarossa e la Marca Austriaca.
15. Cause ed effetti delle Crociate.
16. Che cosa faremo nelle vacanze annuali?

Извјештај за 1894/95.

Тематика је била хармонично усклађена са савременим политичким тренутком, те су врло често писмени задаци имали за тему живот и владавину аустроугарских монарха, као и класичне теме из грчко-римске историје.

Концепција наставе из италијанског језика је у свом континуитету била у служби једног класичног образовања какво је тренутна политичко-културна ситуација захтијевала.

Ову концепцију у свим њеним сегментима карактерише непримјереност образовне тематике за одређене узрасте ученика, као и тежина наставне материје са лингвистичког и културно-историјског аспекта.

Ригорозни захтјеви наставних процеса били су рефлекс политичких и културних прилика у Монархији, али су функционисали беспрекорно, савлађујући све психолингвистичке и социјалне баријере. Наиме, читав тај образовни процес у својим комплексним токовима, оставио је значајних трагова у слојевитој култури Котора и Боке.

Елиминишући све оне наметнуте садржаје, које су друштвено-политичке прилике једне стране управе нужно укључивале, остали наставно-образовни садржаји, у процесу учења италијанског језика, одликују се највишим литерарним достигнућима универзалних вриједности.

Тематика задатака је и једна специфична хроника збивања како у само граду Котору и његовом окружењу, тако и прилика и догађаја у Аустроугарској монархији.

Програми старе Гимназије, поред уобичајене статистике и хронике школе, објављивали су редовно и научно-стручне радове самих професора, који не пропуштају прилику да, на одређен начин, искажу свој патриотизам и вјековну борбу за успостављањем матерњег језика у нашој школи.

Тако је и у програму за 1888/89. на српскохрватском (сада већ наставном језику), за писмени задатак у седмом разреду била једна од тема: "Љуби роде језик преко свега." Често најчешће на патриотске цитате из дјела Петра Прерадовића, Змаја, Станка Врза, Његоша и других наших писаца.

Писмени задаци из италијанског језика на крају XIX вијека ријетко излазе из своје устаљене и прописане тематике у којој доминирају класичне и историјске теме у складу са одговарајућом лектиром која се проучавала не само на часовима италијанског језика, већ и латинског језика или историје. Илустративни су и примјери из 1897/98. године гдје у петом разреду из италијанског језика имамо теме:

Il principe Eugenio di Savoia (Принц Еугеније Савојски), затим Rodolfo d'Absburgo (Рудолф Хабзбуршки); у шестом разреду: – Mucio Scevola (Mucio Scevola); Dedalo ed Icaro (Дедал и Икар); У седмом разреду: – Vantaggi dell'educazione (Предности васпитања); L'unione fa la forza (Уједињени смо јачи); У осмом разреду: – Se la vita è un viaggio, di che guida dobbiamo premunirci (Ако је живот једно путовање, ко треба да нам буде водич); Patriotismo dei Greci (Патриотизам Грка); Espongasi il contenuto del VI-to canto dell'Inferno (Изложите садржај VI пјевања Дантеовог "Пакла"); на завршном испиту: – Potenza dell'ingegno umano (Снага људског генија).

VII. RAZRED.

1. Contenuto delle prime venti otto stanze del I. Canto della Gerusalemme liberata.
2. Il patriottismo dei Romani.
3. Doveri d' uno studente.
4. Espongasi l'episodio d'Olindo e Sofronia.
5. I tempi di Filippo II.
6. Richelieu.
7. „Virtutem incolumen odimus, sublata ex oculis quaerimus invidi“. (Horac.)
8. Wallenstein nella guerra dei trent'anni.
9. I denari sono buoni servitori, ma cattivi padroni.
10. Meriti dell'imperatore Massimiliano I per la dinastia d'Absburgo.
11. Effetti dell'abolizione considerati in chi la pratica ed in chi la permette.
12. Assedio di Vienna nel 1683 e conseguenze della liberazione della stessa.
13. L'aspetto della natura solleva ed umilia.
14. Il cuore degl' infelici ha sempre
Di spandersi bisogno, e facilmente
S'abbandona al piacer d'intenerirsi. (Monti.)
15. Cause della rivoluzione francese.
16. La mano dell' uomo. (Semestralna zadaca.)

VIII. RAZRED.

1. Le principali allegorie del I. Canto della Divina Commedia.
2. ultima semper
expectanda dies hominis, dicique beatus
ante obitum nemo supremaque funera debet. (Ovid.)
3. Il patriottismo dei Greci.
4. In un bosco negli ultimi giorni d'Autunno. (Considerazioni.)
5. Formazione della prima Marea Austriaca.
6. Cause e conseguenze delle Crociate.
7. Quot linguas calas, tot homines vales.
8. Maria Teresa e Federico II.
9. Il beneficio, l'amore o la pena reggono la vita umana.
10. Parallelo tra Roma e Cartagine e cause della caduta di quest'ultima.
11. Non volere parere ciò che non sei.
12. Per aspera ad astra.
13. Et semel emissum volat irrevocabile verbum. (Hor. Ep. I. 18.)
14. Meriti d'Eugenio di Savoia per la dinastia absburgica.
15. L'ozio è il padre di tutti i vizi. (Radnja za ispit zrelosti.)

Преглед писмених задатака из 1894/95.

Ове теме, као и оне ранијих година XIX вијека, илуструју суштину једног социокултурног феномена којег је представљало старије, средње школско

образовање из италијанског језика, у чијој се наставној концепцији рефлектовала не само традиција класичног образовања, већ и токови једног социолингвистичког, културног и политичког процеса и промјена који је оставио дубоких трагова у граду Котору и читавој Боки Которској.

Ни почетак XX вијека није могао измијенио концепцију програма италијанског језика, иако се већ уочава увођење француског језика који ће га ускоро потпуно истиснути након I свјетског рата.

Као и у многим приликама касније, смјене у изучавању страних језика су феномен који се периодично понавља и има увијек практичне, економске политичке или помодарске импULSE и конотације.

Када се ради о концепцијама наставе италијанског језика у нашој старијој средњој школи, са културолошког аспекта потврђује се један значајан феномен за нашу културну историју и њене развојне токове. Ако оставимо на маргинама класичну методологију наставних процеса, уочавамо несумњиво висок ниво наставних садржаја и његових одабира, који су давали солидну основу не само класичном, већ и општем образовању. Иако у суштини ларпурлартистичке, ове концепције се уклапају у медитеранске, цивилизацијске процесе и прате их у свим њиховим сегментима.

На свој особен и јасно дефинисан начин оне слиједе развојне токове медитеранске културе и њене универзалне, вишезначне особености и традиције. Тако се и данас кроз вријеме и простор може пратити и развојна линија нашег школства, као и социолингвистички процеси у одређеној средини и њихове социокултурне и друштвено-политичке конотације.

Комплексност овог социо-културног феномена посебно је наглашена чињеницом што се читав наставни процес водио у алоглотској језичкој средини, средини другог језичког система, са супстратским романским траговима.

Наметнути језик и наставне садржаје ова средина никада није прихватала као своје, али је с друге стране, имала интелектуалног потенцијала да прихвати велика, универзална остварења људског духа и да их, преко познавања језика, усваја и бриједнује.

У овом сегменту концепција једног језичког програма превазилази своје нормe и улази у много шире и комплексније социолошке и социолингвистичке сфере.

Concetto dei programmi dell'insegnamento della lingua italiana nella vecchia scuola media di Cattaro

Si tratta dell'analisi dei vecchi programmi d'insegnamento della lingua italiana a Cattaro, nella seconda metà dell'Ottocento.

L'alto livello di questi programmi a proposito dello studio di lingua italiana e la letteratura, corrisponde ugualmente ai programmi di tutte le scuole medie nell'impero austriaco.

Il concetto del programma della lingua italiana e la letteratura, sottolinea lo studio tradizionale e classico, composto dalle analisi delle opere più famose dal Trecento fino all'Ottocento italiano.

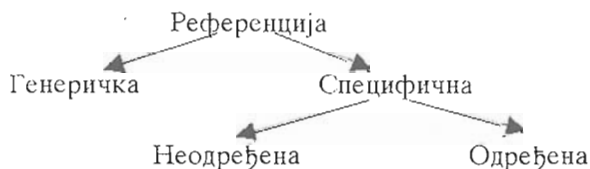
In relazione ai programmi di lingua si fanno le analisi della situazione culturale e sociolinguistica del periodo, con ampio sguardo dei fenomeni culturali e molteplici nell'area mediterranea tramite l'insegnamento dell'italiano a Cattaro. Con quel fenomeno si spiega lo stato di bilinguismo durante il dominio veneziano ed austriaco nelle Bocche di Cattaro. Gli effetti di quella situazione politica e sociale si riflettevano con la massima intensità sull'organizzazione e la struttura classica della vita scolastica, e soprattutto sui programmi della lingua e letteratura italiana, conservata per un lungo periodo come lingua d'insegnamento nel ginnasio di Cattaro.

СНЕЖАНА БИЛБИЈА

Никшић

Неодређена специфична сингуларна референција и именичке синтагме у српском језику посматране кроз њихов превод на енглески

Референција је семантички концепт који подразумева однос између свијета коме припада говорник и ријечи, или лингвистичких израза које говорник употребљава да би упућивао – реферирао на материјалне и нематеријалне аспекте тог свијета. При реферирању говорник може да упућује на врсте и при том реферирању може подразумевати све представнике неке врсте као и једног јединог члана врсте као потпуно легитимне представнике неке врсте. Такав тип упућивања познат је под појмом генеричка референција. Међутим, поред ње постоји и такозвана специфична референција којом се упућује на појединачне ентитете и појаве који могу бити издвојени – спецификовани – али не и идентификовани, и друге који могу бити идентификовани или реидентификовани након што су били издвојени. У том смислу специфична референција може бити неодређена и одређена.

Они који познају структуру енглеског језика, а нису изворни говорници, од самог почетка учења енглеског бивају суочени са референцијалним, али исто тако и са нерезеренцијалним употребама именичких синтагми. Почетници покушавају да што прије уоче која значења у којој реченици или ширем контексту има именичка синтагма са неодређеним а у којим са одређеним чланом.

Laugi Karttuen (1976) каже о неодређеним именичким синтагмама употребљеним референцијално следеће:

»the appearance of the indefinite NP 'a car' implies the existence of a specific car that can be talked about again by referring to it with a pronoun or a definite noun phrase.«¹

¹ Karttunen, 366.

У језику као што је српски референцијална употреба синтагми у смислу одређености/неодређености није граматикализована тј. нема сигнала на основу којег се може одмах установити која је именичка синтагма употријебљена са којим референцијалним значењем.

Наша намјера је била да покушамо да посматрамо на основу којих информација из неког текста (дискурса) преводилац, који је изворни говорник енглеског, али добар зналац (професионалац) српског, може да закључи у којем је референтном значењу писац употријебио одређени израз (синтагму). Односно, у овом раду смо били заокупљени само референтном употребом тзв. *неодређених именичких синтагми* као еквивалентном значењу српских именичких синтагми. Рјечју, бавили смо се само неодређеном референцијом у сингуларним именичким синтагмама.

Да бисми могли да посматрамо ову појаву декодирања неодређене специфичне референце у именичким синтагмама у српском узели смо превод књиге *Лаџум* аутора Светлане Велмар Јанковић који је понудила Др Celia Hawkesworth, еминентни србиста, универзитетски професор и доказани веома успјешни преводилац наших аутора на енглески.

Осим књиге *Лаџум* као контролни корпус одабрали смо примјере из превода *На Дрини ћуприја* = *The Bridge On the Drina* – од Lovetta Edwardsa.

Примјере које смо уврстили у овај рад дали смо у три верзије: у оригиналном изгледу на српском, у верзији српског примјера са тестирањем референције и коначно превода на енглески из споменутих преведених дјела.

Интерпретацију специфичне неодређене именичке фразе на српском, односно њен превод на енглеском, подразумејева за изворног говорника слједеће:

»(9b) John tried to lift a piano.

...the noun phrase in (9b) suggests the interpretation 'a certain piano' // We note in passing that if interpreted in the above manner (9b) establishes a discourse referent, i.e. the piano that John tried to lift.«²

Да бисмо тестирали да ли смо на трагу правог реферирајућег значења издвојених именичких синтагми у српском, стављали смо у оригиналном примјеру испред дотичне именице "превод" неодређеног члана у значењу *неки / један / извесни*.

За почетак ћемо навести управо примјер како га је аутор С. Велмар Јанковић обезбиједила егзистенцијалним квантификатором³ (који је идентичан основном броју један) и који у енглеском одговара једној од употреба неодређеног члана (а) за једину као једног из групе регуларних именичких детерминатора.

1. чипка се на додир *једне мале полуџе*, скупљала или расклапала без шума (Л.76)⁴

² Ibid., 368.

³ Гипер, 38.

⁴ Иза примјера узетих из романа *Лаџум* наводићемо у раду само симбол Л. Исто тако ћемо примјере из романа *На Дрини ћуприја* скраћено представљати са НДЋ.

- 1a ...at the touch of a *small lever*, the lace would either close or open without a sound. (D.79)⁵
2. Мој муж је похвалио што сам, размештајем и унутрашњим уређењем, успела да сачувам нешто од духа енглеског XVIII века у *једној сасвим, неенглеској, релативно модерној београдској насипамби...* (J.77)
- 2a ... my arrangement of the furniture had succeeded in preserving something of the spirit of the English eighteenth century in a *completely un-English relatively modern Belgrade dwelling*. (D.80)

Међутим именичка синтаagma у српском најчешће не садржи испред именице или пак придјева у функцији модификатора именице фонетски реализован егзистенцијални квантификатор ЈЕДАН. Готово по правилу је ситуација обрнута. "Један" се може реконструисати из дубинске структуре и додати испред именице у фокусу интересовања управо да би се испитало у каквом је референцијалном значењу употребљена дотична именица. Сљедеће спомињање именице, једном уведене у дискурс, као дискурзивни референт преко фонетски присутног квантификатора ЈЕДАН, односно дубинског реконструисаног али фонетски нултог – неодређеног (егзистенцијалног) детерминатора ЈЕДАН/НЕКИ бива остварено преко замјеничке ријечи одређеног значења која гласи ОВАЈ/ТАЈ а што се види из сљедећег примјера:

3. *Чинило ми се да ту бакалницу знам, одавно, и да човека знам, тог Јерменина, али из неког другог постојања, можда из сна. само што тај сан није био добар...* (J.13)
- 3a ...чинило ми се да ту бакалницу знам, одавно, и да човека знам, тог Јерменина, али из неког другог постојања, можда из ЈЕДНОГ/НЕКОГ/НЕКАКВОГ сна, само што тај сан није био добар... (13)⁶

Употребу нултог Ø егзистенцијалног квантификатора у предлошкој синтагми из "Ø сна", преводилац С.Н.⁷ је ријеч "САН" интерпретирала као дискурзивни референт-антецедент извор интерпретације референције за накнадно спомињање именице "САН" у именичкој синтагми "тај сан" у којој је енцидирано одређено значење.

- 3b It seemed as though I had known this grocer's shop, from long ago, and that I knew this man, this Armenian, but from some other existence, perhaps from a *dream*, only that *dream* was not good... (D.9)

Горњи примјер 3) показује да је однос између употребе референцијалног израза САН у синтагми *из сна* и синтагми *тај сан* кореференцијалам јер се у оба јављања ријечи сан мисли на исти ентитет.

Занимљиво је на овом мјесту истаћи да се егзистенцијални квантификатор ЈЕДАН може слободно варирати са неодређеним квантификатором *неки*.

⁵ Иза примјера из енглеског превода поменутих романа у раду ћемо употребљавати скраћеницу D од *Dungeon* = превод Лагума и BOD (*the Bridge On the Drina*).

⁶ У овом су раду примјери који поред броја носе ознаку а) нпр. 3 а) узимају као примјери на којима је извршено тестирање типа референцијалног значења енцидираног у постојећој именичкој синтагми за коју се осјећа да је изабрана од стране говорника (писца) да служи као референт. У тексту таква се улога уобичајено зове антецедент.

⁷ У тексту ће се иницијали СН употребљавати када се упућује на преводиоца *Лагума* Cecil Hawkesworth.

а, о којим говорник такође сугерише да је спецификован ентитет непознат (неодређено) и да је као такав издвојен да може да се анафоризује (спомиње) преко других граматичких сигнала којима се граматикализује одређеност. Сличан случај налазимо и у примјеру 4.)

4. ...тако се у одговору на мимику *невидљиво̄ лица*, можда *лица усуда*, које је, изгледа, разазнавао и које му се... (Л.23)

4а ...тако се у одговору на мимику *ЈЕДНОГ/НЕКОГ/НЕКАКВОГ невидљиво̄ лица*₁ и можда *ТОГ/ТАКВОГ (?) лица*₁ и усуда, које је изгледа разазнавао и које му се... (Л.23)

4б So in response to the mimicry of *an invisible face*₁, perhaps *the face of fate*₁ which, it seemed, he recognised and which, it seemed, even grinned at him... (D.20)

За примјер 4) је карактеристично да је придјев предмодификатор "невидљив-invisible" изостављен при кореференцијалној анафоризацији управне ријечи-именице "лице-face" али коме је додат постмодификатор "усуд" односно »of fate« али такав дописани постмодификатор у анафору у себе је без проблема за разумијевање контекста у коме се нашао "покупио", и предмодификатор "невидљиво" из антецедента ("лице").

У следећем примјеру 5) С. Велмар-Јанковић је употребила неодређени егзистенцијални квантификатор "неки" испред именице – (управне ријечи синтагме –) "издавач".

5. Зашто их није завештала *неком издавачу*? (Л.27)

5а Зашто их није завештала издавачу? (??)

5б Why didn't she leave them to *a publisher*? (D.25)

Ако се пореде оригинални примјер 5) и тест-примјер 5а) гдје је неодређена замјеница-егзистенцијални квантификатор изостављен испред именице "издавач", примјер са тако употребљеном управном ријечи синтагме наводи на интерпретацију познатог, одређеног, издавача већ раније уведеном у дискурс неким антецедентом. Овакав експлицитни сигнал за неодређеност спецификованог антецедента преводилац је на енглески превела неодређеном именичком синтагмом »a publisher« мада је исто тако могла да члан замјени квантификатором »some«.

Занимљиво је да би у примјеру 5. замјењивање квантификатора "неком" ријечју "једном" произвело интерпретацију једном од неколико издавача познатих и вама и мени а синтагма која садржи само управну ријеч као у случају 5а) наводи на интерпретацију познатог антецедента (било раније уведеног у дискурс или познатог као јединственог из заједничког контекста слушаоца и говорника).

У прикупљеним примјерима из романа *Лагум* на српском антецеденти тј. дискурзивни референти су имали овакав "изглед".

а) само управна ријеч – именица – Н

б ...на грло ми је надирао *урлик* (Л.24)

ба ...на грло ми је надирао *ЈЕДАН(?) / НЕКИ / НЕКАКАВ урлик* (Л. 24)

бб ...*a howl* rose to my throat (D.21)

б) управна ријеч – именица са предмодификатором М+Н

7. Видим *крујну* и *младу руку*, *женску*, у ствари подлактицу и испружену шаку, подигнуту према невеликом платну на зиду радне собе. (Л.30)

7a Видим ЈЕДНУ/НЕКАКВУ/НЕКУ(?) младу руку женску, у ствари подлактицу и испружену шаку подигнуту према невеликом платну на зиду радне собе. (Ј.30)

7b I see a large, young hand, a woman's, in fact a forearm and outstretched hand, raised towards a small canvas on the wall. (D.29)

На овом мјесту треба навести примјер који садржи предмодификатор-придјев – као и примјер 7), али испред придјева стоји демонстративни детерминатор "она".

8. Између нас одједном није више било *оне охлађене празнине* (Ј. 23)

8a Између нас одједном није више било *Ø* охлађене празнине. (Ј.30)

8b Suddenly there was no longer a cold emptiness between us. (D.20)

Помало је нејасно зашто је детерминатор који тако недвосмислено сингнализира одређеност именичке синтагме преводилац превела неодређеном именичком синтагмом на енглески. Да ли је сматрала да се појављивањем показног детерминатора »one« у српском не инсистира на избору из опозиције *ове/оне* у смислу просторног одређења, него је детерминатор »one« интерпретирала као *неке/некакве*. Међутим, питање је да ли је неутрализација значења 'показивања' смјела да се обави јер се у дискурсу очигледно одређењем за »one« упућује на већ познату "охлађену празнину", раније поменути а која се на датом мјесту у дискурсу само ре-идентификује.

8. "а мајор је гледао право у његов шешир од сиве зечје длаке, док је *растегнути иронични иронични* промицао дном његових неприступачних очију. (Ј.25)

8a ...а мајор је гледао право у његов шешир од сиве зечје длаке док је ЈЕДАН/НЕКИ/НЕКАКАВ растргнути иронични трептај промицао дном његових неприступачних очију. (Ј.25)

8b ...and the major was looking straight at his grey rabbit fur hat, while an ironic flicker hovered in the depths of his unapproachable eyes. (D.22)

Примјер 8) је интересантан јер се у премодификацији налази придјев дужег облика који се приписује значењу одређеног вида придјева. Међутим, преводилац се определио за неодређену именичку синтагму – »an ironic flicker« као антецедент за потенцијалну анафоризацију. Преводилац је очито упознат са књижнојезичком толеранцијом и дужег и краћег облика у атрибутој служби у неодређеном значењу па је правилно ишчитавајући неодређени вид иако (дужи облик) на енглеским дотичну синтагму превела са неодређеним чланом као именичким детерминатором у овом случају.

Да није погријешила показује резервни примјер 8ц) којим се тестира да ли је дужи облик придјева (одређени) могао да за себе привуче експлицитни одређени детерминатор-показну замјеницу ТАЈ/ОНАЈ.

8ц а мајор је гледао право у његов шешир од сиве зечје длаке док је ТАЈ растегнути иронични трептај промицао дном његових неприступачних очију. (???) (Ј.25)

б) управна ријеч – *именица* са постмодификатором *H+ПМ*

б1. Постмодификатор = препозицијска синтагма – (C)⁸
препозицијска синтагма (E)

⁸ Под скраћеницом (C) подразумева се (српски језик):под (E) енглески језик.

9. Полицу је са три стране заклањала и штитила *дусӣа*⁹ *цӣйка од црвенкасӣо̄ дрвеӣа*... (Ј.76)
 9а Полицу је са три стране заклањала и штитила **ЈЕДНА/НЕКА/НЕКАКВА** густа чипка од црвенкастог дрвета... (Ј.76)
 9б The shelf was hidden and protected on three sides by **a dense lace of reddish wood**... (D.79)

**62. Постмодификатор= релативна клауза – (С)
 релативна клауза (Е)**

10. Отишла сам по квасац, вратила се са *сӣреӣњом* која, сад знам, *више никада није несӣтала*. (Ј.14)
 10а Отишла сам по квасац, вратила се са **ЈЕДНОМ/НЕКОМ/НЕКАКВОМ** *сӣреӣњом* која, сад знам, *више никада није несӣтала*. (Ј.14)
 10б I went to get yeast, I came back with **a dread** which, I now know, *would never leave me* (D.10)

63. Постмодификатор=партитивна допуна=именичка синтагма у генитиву (С)¹⁰

**=партитивска фраза(глагол. придјев трпни) настала
 редуцијом релативне клаузе у пасиву (Е)**

11. ...негде се у промицању времена, изгубио сваки ред и укус, као да сам понављала *реченицу моје баке која се истӣо њако изгубила* (п.17)
 11а ...негде се у промицању времена, изгубио сваки ред и укус, као да сам понављала **ЈЕДНУ/НЕКУ(?) / НЕКАКВУ** реченицу моје баке која се исто тако изгубила
 11б ... I seemed to be repeating **a sentence** spoken by my grandmother who was also lost in... (п.14)

Сљедећи примјери су занимљиви јер је неодређеност значења именице у једнини граматикализована преко нултог егзистенцијалног квантификатора али не у функцији управне Ријечи него у функцији постмодификатора управне ријечи, односно у функцији падешког атрибута (генитив именице) с рекцијским значењем.¹¹ Превод на енглески језик овакав синтаксички и семантички однос реализовао је у форми препозицијске синтагме са **генитивним значењем**, односно – of препозицијске синтагме. Оваква препозицијска синтагма састоји се од препозиције of и објекта те препозиције који је по форми неодређена именичка синтагма у једнини (неодређени члан А+Н).

12. Откако сам одлучила да то мало времена које ми је, можда, још остало, искористим да забележим *парчӣд живоӣа* сачувану у памћењу. (Ј.28)
 12а Откако сам одлучила да то мало времена које ми је, можда, још остало, искористим да забележим парчад **ЈЕДНОГ/НЕКАКВОГ/НЕКОГ (?)** живота сачувану у памћењу.
 12б Since I decided to use the little time that is left to me to note down **the fragments of a life** preserved in memory.(D.27).¹²

⁹ Присуство предмодификатора уопште не утиче на однос управне ријечи и ПМ.

¹⁰ Неки лингвистички термини на српском преузети су из *Грамаӣшке ср̄пско̄ језика* за средње школе. З. Станојчића и Љ. Поповића.

¹¹ Упор. Станојчић и Поповић, 254.

¹² Види Donellan. 104.

Карактеристично је да је у енглеском преводу оваква *of* препозицијска синтагма постмодификатор управне ријечи која има граматикализовано обилежје одређености у форми одређеног члана »the« као именичког детерминатора.

Идентичан случај је реализован у примјеру 13. доље који ћемо ради уштеде простора представити само у оригиналној верзији у преводној верзији.

13. ...и знао ко је она. Размажена буржујка. достојна презира. *Жена сарадника окуйајора.* (Л.24)

13a ...and I knew who she was. A spoiled bourgeoisie, contemptible. *The wife of + a collaborator.* (D.24)

Примјери у преводу у којима се неодређене именичке синтагме у сингулару јављају у тзв. атрибутивној употреби која је различита од референцијалне употребе неће се овдје разматрати.

14. ...и знао је ко је она. *Размазена буржујка.*¹³ достојна презира. (Л.26)

14a ... and I knew who she was. *A spoiled bourgeoisie,* contemptible (D.24)

Исто тако нису узети примјери у којима се неодређени члан »а« уз сингуларну именицу јавља у идиоматским и идиоматски оријентисаним изразима типа *from + a distance, give + a start, such + a N, etc.*

Закључак

У српском референцијална употреба именичке синтагме није граматикализована неким спољњим граматичким сигналом, као што су чланови (одређени или неодређени) у неким језицима (напримјер енглески чланови *a/the*). За референцијално значење би се могло рећи да је нормално остварено фонетски нултим референцијалним сигналом \emptyset + Н. Међутим, изгледа да је у сваком конкретном случају употребе неке именичке синтагме могуће повратити из њеног дубинског изгледа (значења) површинске сигнале-ријечи као што су: ЈЕДАН/НЕКИ/НЕКАКАВ за случајеве када се по први пут у дискурс уводи неки ентитет који ће постати дискурсивни референт ако се за то у дискурсу укаже потреба (када се исти ентитет поново спомене, односно анафоризује¹⁴ у том истом дискурсу). Када се међусобно упореде ови сигнали за неодређеност или, боље речено, егзистенцијални квантификатори изгледа да су три наведена егзистенцијална квантификатора (ЈЕДАН/НЕКИ/НЕКАКАВ) у највећем броју случајева међусобно измјенљиви и да је разлог за то најчешће присуство предмодификатора и постмодификатора у истој именичкој синтагми. Међутим у неким случајевима као у примјеру б) изгледа да је ЈЕДАН мање непримјетан што значи мање срастао са управном ријечи него што је случај са НЕКИМ/НЕКАКАВ.

С друге стране у примјерима 11.) и 12.) горе изгледа да је НЕКИ мање непримјетан или мање прихватљив него што је случај са паром: ЈЕДАН/НЕКАКАВ.

¹³ Упор. Bolinger, 1-2.

¹⁴ Види Пипер, 40.

Ако покушамо да изнијансирамо могуће разлоге оваквих избора из сета егзистенцијалних квантификатора можда бисмо у наведеним примјерима 11) и 12) пронаћи смањени степен неодређености условљен присуством других лексичких израза глагола субјекта и слично који су учинило околни семантички контекст засићен одређеношћу која је умањила значење неодређености непознатости које је можда најјаче присутно у квантификаотуру НЕКИ.

Граматичке сигнале за употребу именичких синтагми у смислу енкодирања у њима одређене референције тестирали смо стављајући испред управних рјечи-именица показне придјевске замјенице ТАЈ/ОВАЈ који су иначе и деиктички референцијални изрази.¹⁵

Додатак:

У овом сегменту рада навешћемо само неке примјере из корпуса који су прикупљени из Андрићевог романа *На Дрини ћуприја* и преводу *The Bridge on the Drina* за који је заслужан Lovett F. Edwards.

1аа. (Да би се јасно видела и потпуно разумела *слика* касабе и природа њеног односа према мосту. (НДЦ, 8)

1аб. In order to see *a picture* of the town and understand it and its relation to the bridge clearly, it must. (BOD, 14)

2аа. На том мјесту где Дрина избија целом тежином своје водене масе, зелене И запењене, из привидног затвореног склопа црних и стрмих планина стоји велики, складно срезани *мост* од камена, са једанаест лукова сиоркоџ расјона. (НДЦ, 7)

2аб. Here where the Drina flows with the whole force of its green and foaming waters from the apparently closed mass of the dark steep mountains, stands *a great clean-cut stone bridge* with eleven wide sweeping arches. (BOD, 13) /Упор. примјер 9б.) gore/

3аа. Ђоркан (-Салко) је био син једне *Џиџанке* и... (НДЦ, 114)

3аб. Salko was the son of *a gipsy woman* and... (BOD, 97) /Упор. примјер. 12.б/

ЛИТЕРАТУРА:

- Билбија, С. (1990) *Прономинални анафорички процес у енглеском језику*, Монографије 3, Универзитет у Сарајеву :Сарајево.
- Bolinger, D. (1980) *SYNTACTIC DIFFUSION AND THE INDEFINITE ARTICLE*, IU Linguistic Club:Bloomington.
- Donellan, K.(1974) »Reference and Definite Description«, у: Steinberg, D.D. L.A. Jakobovits(eds) *Semantics*, 100-115.
- Goshgarian, G. (1998) *EXPLORING LANGUAGE*, Longman : London.
- Hausser R.(1979) »How do Pronouns Denote?« у: Heny,F., H. Schenelle (eds). *Syntax and Semantics*, Vol., 10. 93-137.
- Karttunen, L. (1976) »Discourse Referents« in J. D. McCawley (ed.) *Syntax and Semantics*, Vol. 7, 364-389.
- Клајн, И. (1985) *О функцији и природи замјеница*, Институт за српскохрватски језик:
- Пипер, П. (1983) *Заменички њрилози*, Радови Института за стране језике и књижевности : Нови Сад.

¹⁵ Упор. Пипер, 25.. Билбија, 80.,Клајн.42.

Quirk, R et al. (1985) *A COMPREHENSIVE GRAMMAR OF THE ENGLISH LANGUAGE*, Longman : London.

Станојчић, З., Поповић, Љ. (1992) *Грамајника српског језика*, Завод за Издавање Уџбеника: Београд.

Дјела која су коришћена за формирање корпуса:

Светлана Велмар-Јанковић, (1992) *Лаџум* (друго издање). БИГЗ : Београд.

— (1996) *DUNGEON*, превод Celia Hawkesworth. Дерета : Београд.

Иво Андрић. (1971) *На Дрини ћуприја*. Матица Српска и Српска Књижевна задруга : Нови Сад и Београд.

— (1973) *THE BRIDGE ON THE DRINA*, GEORGE Allen & Unwin LTD:London.

On The Use Of Serbian Singular Noun Phrases To Convey Indefinite Reference

Since the articles as grammatical words and signals for the noun do not exist in Serbian, the author tried to investigate those semantic and syntactic reasons that can help reconstruct the referring uses of Serbian noun phrases. More precisely, the ways that indefinite specific reference is encoded in Serbian singular noun phrases. In order to better understand the said referential use the author decided to use two translations of original Serbian literary texts into English done by native speakers of English who are also excellent speakers of Serbian and renown translators.

ВЕСНА КИЛИБАРДА

Никшић

Италијански пјесник Иполит Ниево и Црна Гора

Занимање италијанске јавности за догађаје на Словенском југу, с обзиром на географску близину и многоструке вишевијековне везе, није изненађујуће. Одједи живота јужнословенских народа у италијанској књижевности нијесу, претежно, од већег значаја, али их је ипак доста, можда више него у неким другим западноевропским литературама.¹ У оквиру корпуса дјела ове инспирације, која су настајала у Италији од друге половине XVIII вијека, надахнута "морлакизмом" из дјела *Пути до Далмацији* опата Алберта Фортиса, преводима и коментарима наше народне поезије Николе Томазеа, као и публицистичком дјелатношћу и ставом према Словенима једног од најзначајнијих представника италијанског ризорђимента Ђузепе Мацинија,² издваја се двадесетак дјела у стиху и у прози "црногорске инспирације". Она представљају занимљив вид рецепције Црне Горе и Црногораца у италијанској лијепој књижевности, а на њихов настанак, поред наведених заједничких чинилаца, утицали су и неки карактеристични за саму Црну Гору. Представа о малој балканској земљи у планинама и њеној вишевијековној борби за слободу пружала је, за романистичарски укус највише, идеалну основу на којој су се могла размачати крила пишчеве бујне фантазије. У тим дјелима, као и у већини осталих књижевних остварења "словенске инспирације", мало је домета високе умјетничке вриједности. Већим дијелом ради се о производима књижевне моде или површне жеље за новостју, чији су аутори, најчешће мање значајни списатељи, углавном из пограничних области два свијета.³ То не значи да се Црном Гором нијесу бавили и познати писци и да о њој нијесу написана умјетнички вриједна дјела. У сваком случају, ради се о мало познатим, жанровски разноврсним и

¹ Mate Zorić, *Talijanski pisci o južnoslavenskim narodima, Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod, Zagreb 1971, tom 8, 302.

² Mate Zorić, *Odjeci sa slavenskog Balkana u književnosti "Treće" Italije*, Godišnjak Naučnog društva BiH, knj. II, Sarajevo 1961, 171-172.

³ Исто, 173.

код нас непроученим књижевним производима, данас занимљивим културним документима.⁴

Као израз романтичарског интересовања за народну поезију и актуелну борбу словенског и грчког народа на Балкану против турске власти, у споју са најновијим вијестима о савременим збивањима у том свијету које је објављивала италијанска и француска штампа, настала је балада *La Montenegrina* (*Црногорка*) италијанског pjesника Иполита Ниева (Ippolito Nievo, 1831-1861). У њој он, непосредно након чувене побједи Црногораца над Турцима у бици на Граховцу, маја 1858. године, у преко три стотине стихова распоређених у четири пјевања, описује како црногорска удовица Дорила одгаја сина за борбу и освету, јуначким ставом помажући и сама своје народу у томе знаменитом боју. Балада, испјевана у духу и у форми грчког народног епоса, објављена је у априлском броју часописа "Ore casalinghe" за 1859. годину (стр. 70-79), намијењеног првенствено женској читалачкој публици.⁵ Испред баладе објављен је Ниевов уводни чланак *Costumi del Montenegro* (*Црногорски обичаји*, стр. 68-70), у којем су, иако уз фактографске грешке, што је могуће посљедица коришћења података из друге руке, рукописом образованог Европљанина описани црногорска ношња, начин живота и понашања, као и неке историјске личности. На крају је исказано и једно сасвим реалистично мишљење италијанског писца које морал Црногораца ставља у непосредну везу са условима живота економски неразвијене Црне Горе.

Занимљиво је да снажно романтичарски обојену биографију овог писца, гарибалдинца и учесника завршних битака за ослобођење и уједињење Италије, допуњава податак да су његови рођаци и пријатељи, након што је Ниево мистериозно нестао у таласима Тиренског мора у ноћи између 4. и 5. марта 1861., након бродолома пароброда којим је са Сицилије пловио у Напуљ, неко вријеме вјеровали да се искрцао у Црној Гори да помогне том храбром народу у борби против вишевијековног угњетача.⁶

ЦРНОГОРСКИ ОБИЧАЈИ⁷

Да ли сте чули за окрутне синове Црне Горе? А кад нам је телеграфом из Далмације стигао застрашујући опис њихових освета, да ли сте икада, о

⁴ Уп. Весна Килибарда, *Црна Гора као мојив књижевних дјела на италијанском језику*, поглавље у: *Италијанска књижевност у Црној Гори до 1918*, Никшић, УНИРЕКС, 1992, 69-76.

⁵ Могуће је да се овдје ради и о преради неке приче или pjesме из епског наслеђа епиротских клета. Ниево је управо у вријеме настанка ове баладе препјевао на италијански језик са француског прозног превода савремене грчке народне pjesме из збирке Марина Врета (*Canti popolari della Grecia moderna*). Сматра се да је италијански pjesник могао добити постицај за баладу *Црногорка* и из француског превода pjesама Аристотела Валаоритиса (1824-1879), "pjesника грчке слободе", објављених у мартовском броју француске "Revue des deux Mondes" за 1858. годину. Највјероватније је ријеч о стапању више садржаја из више разних извора. – Уп. *Биљешка* уз баладу *Црногорка* у издању cjелокупних дјела Иполита Ниева (*Tutte le opere di Ippolito Nievo, a cura di Marcella Gotta, Milano, Mondadori, 1970, v. I, Poesia*), 1050-1051.

⁶ Исто, 1050.

⁷ Превод и напомене Весна Килибарда.

љубазне читатељке, сањале неко од оних намргођених лица у којима као да се спаја јуначки тип Лаватера⁸ са крвожедним изразом Буфонове⁹ хијене? Такви су морали бити, у времена крсташких ратова, они ратоборни горпгаци из Таура и из Либаца који су били надахнути дивним причама о Старцу с планине¹⁰. Овјенчани славом и поносни на бројне ожиљке неки ломбрадијски ратници, неки провансалски краљеви, враћали су се на Запад славећи невјероватна јуначка дјела. Шпански трубадури, арапски приповједачи, сакупљали су древна предања и од њих састављали романе.

Тако је то. Ми вјерујемо да смо покопали сву прошлост, а велики њен дио још живи покрај нас. Ми вјерујемо да су мушкарци кратке косе, са ренесансним коврчама или са чуперком попут Брута, на примјер, задржали перчин по узору на наше претке. Не, господо! У Америци, у Африци и данас постоји понеко полудивље племе које одувјек носи обиљежје заосталости које га разликује од европских народа. Ми народи педаната и доктора права вјерујемо да смо заувјек укинули власт ножа и врховно право пушчаног зрна. Неколико стотина миља далеко од нас, на територији ближој Италији неголи што су Белгија и Прусија, ханџар је још увијек оруђе самоволне правде, а приватне и јавне тужбе рјешавају се пуцњевима мушкета.

Најдужи рат који биљежи историја јесте црногорско војевање: траје већ пет стотина година. Отуда нарав и обичаји те друштве ратоборних чобана. Ускоци, толико познати због њихових ратова са Венецијом, нијесу били нико други до Црногорци. Ускок на њиховом језику означава управо онога који заскаче хајдука. Хајдук на хајдука! Замислите који су сој људски они били! У Црлој Гори увреда је казати некоме да су му преци умрли у кревету; нигдје као тамо живот није ништа друго до војевање, тамо се гине, не умире се. Стога је богатство, благо Црногорца његово оружје. Дуга албанска пушка, блистави сребрни револвери, уз незаобилазни хаџар, то је опрема од које се никад не одваја. Чак и чувајући овце Црногорац је под пуном опремом; пас брани стадо од вука, он од Турака.

Уосталом, његово рухо веома је живописно, достојно балске дворане. Дебља кошуља изаткана од неке врсте домаће жуке; тиркизне чакшире до кољена, један прслук без оковратника, бијела долама и други, првени прслук са рубовима извезеним троструким низом сребрних дугмади; на ногама опанци, а за далеке походе преко све ове опреме вунена туника стегнута на боковима појасом у којем се носе оружје и муниција. Вунени огртач служи разним намјенама и као шатор или постеља; кишобран, лула и кремен камен допуњавају опрему. Што се хране тиче, он нема потребе да је носи, јер је налази свугдје и

⁸ Ј. К. Лаватер (Johann Kaspar Lavater, 1741-1801) је швајцарски пјесник, психолог и теолог. Дао је допринос развоју учења о физиономијама, препоручујући анализу славних личности кроз посматрање и испитивање њихових лица. Доктрина је имала бројне сљедбенике.

⁹ Буфон (Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon, 1707-1788), француски природњак и ученик Декарта, један је од највећих француских писаца XVIII вијека. Читавог живота радио је, на обимном енциклопедијском дјелу (*Histoire naturelle*).

¹⁰ У путописној хроници из XIII вијека Венецијанца Марка Пола *Милион* (*Livre des merveilles du monde*) Старцем с планине назван је Рок-ел-Дин Мухамед, вођа фанатичних сиријских и персијских измаелита, против којих су се борили крсташци.

врло јефтино. Црногорац краде од пријатеља исто као и од непријатеља. То је у овим земљама обичај који становништво ослобађа од злостављања гостионичара и угоститеља. Путнику се гостопримство не наплаћује на основу рачуна, него га покраду чим изађе из њихове колибе, и тако га истовремено ослобађају двострукога терета: захвалности и новчаника.

Поред кошуље и једне црвене или зелене вунене подсукње жене носе кабаницу и ништа више. Као и њихови мушкарци, на ногама носе опанке, а на глави неку врсту капе попут феса или *сако*¹¹. Како су искључиво њима повјерени сви кућни послови, тако би се у цијелој Европи тешко пронашле злостављаније или израбљиваније животиње. У случају потребе оне распоре и понеког Турчина: то је, пак, забава за почетнике.

Тек од недавно је црногорска влада усвојила неколика правила. Садашњи књаз, Данило, први је који се лишио духовне власти; прије њега владика је био и књаз и епископ. Садашњег владика, који има само вјерску власт, крунисао је са највећим почастима руски московски митрополит: Црна Гора је словенско језгро, а Русија очито показује да га не занемарује.

Да би се што тачније представила нарав Црногораца даћемо сажет преглед животног пута Новице Церовића који се истакао у граховачком покољу од 13. маја прошле године. Његовом дједу, његовом оцу, двојици његове браће, Турци су одсјекли главе; он сам десет година дијелио је мегдан са Исмаил – бегом из Бара који је 1844., са још тридесет турских глава, једнога јутра окитио прочеље његове куће на Цетињу.

Цетиње је престоница Црне Горе. Али оно за сада не наликује ни Паризу ни Милану. Ипак прошле године било је почашћено као да је Париз. У њему је одржан конгрес за разграничење са Турском. Црногорци, који су хришћани грко-шизматичи, одржавали су увијек блиске везе са својом браћом по вјери под турском влашћу, са сиротом рајом, како се називају немуслимански султанови поданици. На сваку кавгу на турској територији Црногорци одговарају пљачкама које правдају несигурношћу граница, а које су вјероватно подстакнуте жељом за плијеном. Прошле године овај непрекидни хаос довео је до рата који се завршио граховачким покољем. Више од четири хиљаде турских лешева залило је крвљу побједу Црногораца, а на жалост по ове приповиједа се о њиховим невјероватним звјерствима над мртвима, заробљенима и рањенима.

Представници великих сила на разграничењу Црне Горе, осујетивши захтјев Русије, која је жељела да се Црногорцима додијели једна лука на Јадрану, дали су им, напротив, спорну а тако жељену територију Грахова.

Уосталом, докле год Црногорци не буду имали или једну обрадиву равницу или могућност да се баве поморском трговином, да би се на тај начин прехранили, њихов морал биће увијек врло сумњив и скоро фатално предодређен да згријеши.

¹¹ Дно грчке женске ношње.

LA MONTENEGRINA¹²

Ballata

I

Un' umil famigliuola di Cristiani
Alle falde vivea del Montenegro;
Viveva lunge dai rumor mondani
Nel modo pastoral semplice e allegro:
Un vecchio, tre garzoni ed una figlia
Componevan quell' umile famiglia.

Non venti volte ancor la Primavera
baciato avea della fanciulla il volto,
Che disposata santamente ell' era
A un Albanese che l' amava molto.
Il paese di lui poco lontano
Allo scettro ubbidia del gran Sultano.

D' un figliuoleto Iddio li benedisce
Bello che parve un angiolin senz' ale.
E cosi' tutto il second' anno visse
Quella coppia fedel senza alcun male;
Senza che nube mai della lor fronte
Intorbidasse il placido orizzonte.

Venner gli anni tremendi, allor che cinta
Da consiglieri senza tregua alcuna,
Turchia fremeva di vedersi vinta
E costretta a piegar la mezzaluna.
I signor Mussulmani del paese
Volgean la mente a rintuzzar le offese.

"Ah dov' erano mai di Solimano,
Dove d' Omar, di Bajazette i tempi?
Le pagine piu' sacre del Corano
Le strapperanno a volonta' degli empì?
S' ubbidisca sul Bosforo – sapranno
Essi sui *raja* compensare il danno!"

Cotali si volgean i turbanti
Fieri consigli, e in onta della legge
La tirannia piu' barbara che innanti
Incrudeliva sul soggetto gregge,
Era grande il timor degli innocenti,
Pieni i templi di lutto e di lamenti!

E collo sposo suo Dorilla anch' essa
Nullo altro ben vedea che la preghiera.
Oh, la speranza che lor fu concessa
D' una libera fe' diventi vera!
Sicuro possa il loro figliuoleto
Gesu' adorar sotto il paterno tetto.

ЦРНОГОРКА¹³

Балада

I

Хришћански смјерно породица сва је
Живјела испод црногорског крова,
Далеко била од монденске граје,
живјела ликом пастирскога зова,
Старац и кћерка и три добра сина,
Фамиља пуна брђанских врлина.

Ни двадес' пута бруј прољећног звона
Дјеву у лице не пољуби, када
Са благословом удоми се она
За прву љубав, за Албанца млада;
Његова красна, недалека страна
Бјеше под влашћу великог султана.

Убрзо сином Бог их наградио,
Љепотом као анђелак без крила,
И годину им другу учинио
Те им читава без невоље била,
И никада им облачине, смуте,
Не замаглише од живота путе.

Ал' запљуснуше године ужаса
Кад Турска зебњом поче бројат дане,
Савјетници су стрепјели без гласа
Да полумјесец виде без одбране,
И тражили су исламци прилику
Како умирит куку и мотику.

"Ах, гдје су сада времена Омара,
Бајазита и славног Сулејмана,
Зар ситнеж пука без вјере и мара
Да уништи нам светости Курана?
ж Бфокорни нек су Бос ору на мету,
Од раје ћемо надокнадит штету!"

Такви су били под чалмама они
Савјети горди, за закон срамота,
Када тирјанство што варварством звони
Над покороном паством бје грехота,
Зебња невиних била је све јача,
Храмови пуни и туге и плача.

Са војном својим ни млада Дорила
Сем молитава не зна шта да чини,
фа нек' нада што дата им била
О слободи се вјере обистини!
Да им син може сигурношћу новом
Славити Христа под очевим кровом.

¹² Балада је, након 1859. године, објављена само још један пут и то у цитираном издању цјелокупних дјела И. Ниева, 743-751.

¹³ Превод Весна Килибарда, препјев Слободан Калезић.

Ma del *Bey* contro i rapaci sgherri
 Levasi intanto il popol derelitto:
 Già s' incontrano i ferri incontro ai ferri;
 Di qua la forza e di là pugna il dritto:
 Lo sposo di Dorilla anch' esso ha preso
 Il suo moschetto e nella valle e' scceso.

- "Innocente bambin, solleva a Dio
 Le tue luci innocenti e si' lo prega,
 Poiche' altro modo di mostrarti pio
 Dall' eta' tenerella a te si nega.
 Prega, bambino mio, prega il Signore
 Perche' ci salvi sposo e genitore.

Ei combatte per lui; per lui cimenta
 La propria vita in disugual contesa.
 Il tiranno che in casa or ci sgomenta
 Doman potria perseguitarci in chiesa.
 Prega, bambino mio, per la tua fede
 Ch' oggimai scampo altro che in Dio non vede.

Guarda, son donna; ma gli cinsi io stessa
 La spada, io stessa il suo *cangiar* gli porsi.
 Quando una croce al collo gli ebbi messa
 Le labbra per non piangere mi morsi.
 Oh se ora piango mel perdoni il cielo:
 Vedi! per la vergogna i rai mi velo.

Io son donna, o bambino; uom ti sarai.
 Prega adesso cogli occhi; un giorno in campo
 Seguir tuo padre o vendicar saprai.
 Un bacio sulla bocca ora ti stampo.
 L' ultimo bacio! pria che nol riveda,
 Il secondo l' amore invan mi chieda."

Tai parlava Dorilla; e nella valle
 Contrari ai suoi volgeano intanto i fati.
 Il Turco vincitor per ogni valle
 I Cristiani inseguita pochi e sbandati.
 Un solo non fuggi' di quello stuolo,
 Lo sposo di Dorilla; e cadde solo.

Il fiero nunzio udi'; non d' una stilla
 Di pianto ella bagno' le smorte gote.
 Col suo bambino in grembo erro' Dorilla
 Per selve e rupi ad uman piede ignote.
 Non rivedra' la marital dimora
 Finche' il Turco assassin respira ancora.

Ал' народ једног подиже се дана
 фротив грабљивих беговских звијери,
 Мач против мача постаде одбрана,
 Снага се против лукавства намјери;
 Дорилин војно кад све ово виђе
 Сам пушку узе, у долину сиђе.

"Невино чедо" – Дорила ће на то -
 "фодигни Богу поглед своје боли,
 Када рођењем теби није дато
 Да задобијеш милости. Замоли,
 Усмјери, сине, душу Ствараоцу
 Да главу спаси мужу нам и оцу.

Он ће за Бога у борби се тући,
 Због њега ризик над главом му звони,
 Тирјанин који плаши нас у кући
 Сјутра ће да нас у цркви прогони;
 Моли се, сине, и за вјеру к томе,
 Која спас види у Богу једноме.

Гледај, жена сам; али сам му сама
 фасала сабљу и ханџар додала,
 Крст кад му дадох, што ми срце слама,
 Уз угриз усне суза ми застала;
 За сузе ове небо јемац ми је,
 Вео ми очи од срамоте крије.

Жена сам, сине; ти ћеш војно бити,
 Свом оцу бићеш пратња ил' освета,
 До тада ћеш се Вишињем помолити,
 Мој пољуб нек га заштити од свијета;
 фоследњи пољуб! фрије но се врати
 За другог неће срце моје знати."

Тако Дорила док збораше сину
 Судба је даље мијењала лице,
 Гоњаше Турчин низ сваку долину
 Хришћане јадне као кобац птице,
 Дорилин војно не умаче прије,
 Он паде како нико пао није.

Кад о удесу све се чуло јасно,
 Дорила сузом не затужи сама,
 Са сином поче да лута пропасно
 Шумама мрачним, дивљим литицама,
 Свом дому неће вратити се више
 Све док бездушни убица битише.¹⁴

¹⁴ Колегиница Грацијела Чулић, такође професор на Филозофском факултету у Никшићу, као и колега Калезић, сачинила је још једну верзију превода првог пјевања Ниевова баладе. Далеко од жамора свијета / Породица једна у вјери скромно, / Живљаше у црногорском крају / На пастирски начин, вјерно и сложено. / Старац, кћи и сина три / Породица бјеше дична и пуна врлина; / Кћери још ни двадесет прољећа / Заносом не очараше очи / Кад са вољеним Албанцем / У свети брак ће ући. / Земља му близу њене бјеше, / А велики султан њоме владаше. / Бог им сином анђеоске љепоте / Благослови брак складни, / Над ведрим небом дома њина / Не надви се ни облак тамни. / Ал' убрзо кад Турску / Вријеме стрепње к'о мора обузе, / Кад од савјета оста нада пушта, / Пред страхом од пораза горког, / Гдје би узмакао и полумјесеца знамен, / Господаре муслиманске / Обузе

II

Oh chi nella fosca – sembianza smarrita
Le dolci sembianze – d' un tempo m' addita?
Chi il blando ravvisa – guardar di Dorilla
Nell' altra pupilla?

Col figlio in ispalla – la vindice sposa
Non cerca in un giorno – nè cibo nè posa.
Al loco natale – fuggiasca furtiva
Alfine ell' arriva.

Perduto ha il rotondo – candore del volto,
E l' ira s' arrossa – nell' occhio stravolto.
S' arruffano in guisa – di serpi annodate
Le treccie sbandate.

E il rosso caftano – che indietro svolazza
Accenna all' errante – il pensier d' una pazza,
Ma vigile in cuore – qual furia che aspetta
Le sta la vendetta.

Se il cielo ella guarda, – di fulmini in traccia
Di sopra alle nubi – lo sguardo si caccia,
Sui vili assassini – che vivono ancora
Dal cielo li implora.

Se l' occhio declina – sul bimbo dormente
Il giorno prevede – che giovine ardente
Ei possa a vendetta – del sangue paterno
Far lieto l' inferno.

Se il ciglio infantile – al lampo dell' ira
Talvolta s' accende – superba lo mira.
Se il debole braccio – a batter si stende
Ne giubila e attende.

Del latte dei forti – nudrito il leone
In breve dal covo – anela a tenzone;
In breve sul collo – la giubba gli cresce,

II

Ај, ко ли изгубљен јавља се сред тмица
фоказујући дивна лица?

Коме је мило да Дорилу смотри
У овој сироти?

Са сином на леђ'ма осветница млада
Не иште дана, ни хљеба, ни хлада,
Док сред завичаја бјегуница тајно
Не стиже очајно.

Бјелина лица нестала јој стара,
Из погледа сикће нека срџба јара,
фопут гуја су, па се мрсе пусте,
флетенице густе.

А огртач црвен, што се за њом вије,
К'о мис'о је луде која се не крије,
Ал' будна у срцу, бијес без покрета,
Стоји јој освета.

Ако к' небу гледа куд се муње пруже,
Изнад облака погледи јој круже,
За убице живе плашљивице сиње
До неба преклиње.

Кад погледом клоне на уснулог сина,
Слути дијете ће стасат до висина,
Осветом очинске крви може лако
Овеселит пак'о.

Из погледа дјечјег кад заискри ватра,
К'о блијесак срџбе, зорно га посматра.
Да се слаба рука рад ударца пружи
Чека ликујући.

Млијеком снаге круте храњен млади лав је,
И убрзо чезне да кроз борбу траје,
фреко врата ће му брзо израст' власи,

црне слутње пламен. / О гдје су сада времена Омара, / Бајазита и величанственог Сулејмана, / Зар ће безбожничке руке / Оскрнавит' странице Курана? / Раја се мора покорит' Босфору / Јер само крвљу плаћа се злотвору. / Тако главе под чалмама зборсе / И сурове савјете на срамоту дају, / Да окротно казне измучену рају. / Народ од страха пред осветом тирана, / Устукну јадан, од силине мача / И цркве одјекиваху од туге и плача. / Са мужем својим и млада Дорила / У молитви је само наду нашла, / Те за вјеру своју слободу молила, / Да син њен под кровом родним / Христа може звати Богом својим. / Тада прогив похлепних бегова / Народ сам и својом снагом / Укрсти мач са мачем. / Своју храброст са силом лукавом. / У бој и муж Дориле оде / У крваву долину гдје се битке воде. / "О дијете невино моје, / Погледом својим ти молбу Богу упути, / Да ти за оца милост подари, / Јер твоје младо срце само доброту слути. / Моли се, дијете, моли / Да сачува ми мужа и оца твога, / Јер нада је сада само у Бога. / За њега он оде да се бори, / Да живот свој му за жртву принесе, / Јер тиранин што нам дому пријети, / И цркве ће наше у прах да разнесе. / Моли се, дијете, за спас дома свога, / За вјеру своју у Бога јединога. / Стиснух усне, да суза не кане, / Када сам му сабљу припасала. / Иако сам и жена и мајка, / Ханџар сам му љути у руке предала, сада тек плачем, небу нек' је хвала! / Што ми сузе теку, Бог нек ми опрост даде / Од тјескобе велом кријем очи јадне. / Жена сам, сине, слаба, а ти неш човек бити. / У погледу твојем је сада сјај мојих молитви. / У бој за оцем пођи, о освети мисли, / Пољубац мој ти је као благослова знамен / И оца ти слични чека пламен." / Говорила је тако Дорила, / А зла коб јој живот промијенила. / Турчин клети све освоји долине, / И хришћане из домова гони, / На пољу бојном само један оста, / Дорилин муж, што га сабља сломи. / Неки поносни гласник јави / Да нити једна суза, / Низ блиједи јој образе не потече, / И са сином својим у наручју / Упути се шумама и беспућу. / У дом свој вратит' се неће више / Док крвник Турчин још увијек дише.

Terribile egli esce.

Non anco due lustri – il bimbo ha compito
Che vien da Grahovo – un lungo ruggito:
Incontro agli Osmani – la croce si drizza

E scendono in lizza.

”Andiamo, o bambino! – sei sangue d’ eroi;
Lontan dai perigli – restare non puoi.
Andiamo; tua madre – t’ insegna la strada,

Impugna la spada.”

E dietro alla torva – guerriera il fanciullo
Rotando la spada – ne viene a trastullo.
Sol pensa nel giorno – sol segna la notte

Di strage e di lotte.

Oh idillio soave – del tempo passato,
Bel viver di pace – oh dove se’ andato?
L’ audacia degli empi – semente di guerra

Fruttifica in terra.

Invano i fratelli – rimembrano ad essa
La tomba del padre; – rimane la stessa:
Le dicono invano – che guerra immatura

Conduce a sciagura.

Invan dietro a lei – un popol si affolda
D’ amici e di prodi – gridandole: ”o stolta!
Perche’ ti cimenti? – non anco suonata

E’ l’ ora assegnata.”

”Oh serba” un le grida – ”a tempo migliore
La fiera bellezza – il maschio valore.
Ti scegli uno sposo – fra i tuoi paesani,

E sposa rimani.”

”Io sposa?” risponde – ”E il vil che non osa
Soccorrere gli oppressi – avrammi in isposa?
Volete che insulti – col pronubo rito

Lo spento marito?

Se vive tra voi – chi vuol mia mano,
Grahovo redima – dal giogo ottomano.
La destra cruenta – del sangue spergiuro

Di stringere io giuro!”

Cio’ detto col figlio – per mano s’ invola;
Ma i cuori ha infiammato – l’ ardente parola.
Gia’ corrono all’ armi – gia’ tutti a Grahovo

Si danno il ritrovo.

III

Di sangue tingonsi
Strade e muraglie:
Per tutto strepito
E’ di battaglie,
Minaccie suonano,
Bestemmie e pianto.
Avanti, avanti!
Viva Gesu’!

Он се грозом гласи.

Кад још не напуни петолјетке двије,
Грахово узавре како никад није,
И крст се против Османлија диже,

За борбу пристиже.

Хајд’мо, о дијете – јунак од јунака,
Не можеш остат’ изван овог мрака,
Хајдемо, пут ће ти показати мати,

Сабљу ће ти дати.

А зелен дјечак до ратнице љуте,
Играјућ’ се сабљом крчи себи путе,
Дању само мисли, ноћу само сања

О слици мегдана.

Ој времена прошлог преслатка идило,
Гдје нам неста све што лијепо је било,
Смјелост безбожника сјеме рата сија,

Гдје падне – проклија.

Не узмиче жена, узалуд је браћа
На очев гроб зову, она се не враћа,
Узалуд јој зборе да рат неприправни

Све несрећом сравни.

Залуд пријатељи и ратници свуда
Говоре јој умно: ”Женска главо луда,
Зашто изазиваш причекат се мора,

Сада није ора.”

”Српкињо”, један ће, у боље вријеме
Поноснице којој сви јунаци стреме,
Из’бери земљака од најбољих људи

И жена му буди.”

”Ко заштитник није у ова времена,
Некоме страшљивцу ја да будем жена?
За палог војна нова брачна спила

Уврета би била.

Ко ће моју руку, ко јунаци стари,
Тај нека Грахово слободом подари;
Тек тако ћу стегнут тмасту од злог врага

Руку од јунака.”

То рекав, са сином за руку нестале,
Уздрхташе срца врућа ријеч паде.
У трк под оружјем, то Грахово иште,

Ту им је збориште!

III

Крвљу се боје
Бедеми, путе,
Од страшне битке
Небо се мути,
Пријетње се чују,
Плачеви, клетве:
Напријед! Слога!
У име Бога!

Ma sull' improvvida
Torna cristiana
Ruina l' orrida
Furia ottomana.
Tuonan le ignivome
Bocche la morte.
Vana del forte
E' la virtu'.

Sol tre magnanimi,
Con gigantesco
Ardir, trattengono
L' urto turchesco.
Son della vindice
Donna i fratelli,
Sono i piu' belli
della tribu'.

Dai petti intrepidi
Zampilla il sangue.
Uno gia' scivola,
Gia' cade esangue;
Un altro esanime
Trabocca al suolo,
Ne resta un solo!
Viva Gesu'!

Non fugge; rapido
Sale una balza
Dove un' altissima
Croce s' innalza.
Cola' l' eroico
Guerrier non cede;
Per la sua fede
Morir sapra'.

E dieci agli omeri
E dieci innanzi
Lance lo stringono.
Nessun s' avanzi!
Nessun, se il martire
Prima non abbia
Vinto la rabbia
dell' empieta'.

Ma perche' i barbari
Piegan le spade?
Perche' una subita
Tema li invade?
Da un' invisibile
Mano colpiti
Due son feriti,
Uno spiro'.

Intorno attoniti
Erran gli sguardi:

У неопрезном
Пуку хришћанском
Пропада нада
Бијесу отоманском,
Топови грме,
Силник је липшен,
Док пожар сију –
Врлина свију.

Само тројица,
Дивска им снага,
Заустављају
Турскога врага.
Од осветнице
Ово су браћа,
Племену слика –
Љепота, дика.

Из храбрих груди
Крвца им врије,
Први је рањен
И већ га није,
Па други мртав
На земљу пада,
Нико не оста –
Смрт да им проста!

Трећи не бјежи,
Брзо се диже
уз хрид на којој
Крст се уздиже,
Тамо јуначки
Ратник се бори,
Живот ће знати
За вјеру дати.

И десет за њим,
Испред – толико
Копљаника је,
Ал' напр'јед – нико,
Ако мученик
Раније није
Савладо злости
Све безбожности.

Ал' зашто варвари
Слуштају маче,
Зашто ненадни
Страх их таче?
Згођени руком
Невидимом
Под ранам' два су,
Трећег смрт засу.

Свуд запаљени
погледа свици,

Gia' il tergo volgono
 I piu' codardi:
 Gia' il vile esempio
 Agli altri nuoce.
 Ecco! La croce
 Li sgomino'!

Oh qual prodigio
 Del ciel fu questo?
 Vero miracolo
 Di Dio lo attesto:
 Un' umil femmina
 E il suo bambino
 Fur del divino
 Braccio l' acciar.

Dietro l' armigera
 Donna a falange
 Sbocca un esercito
 Che tutto infrange,
 Che vince e sperpera,
 Che a sè davanti
 Teste e turbanti
 Fa insiem volar.

Respira, o popolo
 Dell' Albania:
 Lieto ringrazia
 Gesu' e Maria.
 Alla Czernagora
 S' uni' Grahovo;
 Cacciato al covo
 Fu l' Infedel.

Ma dei cadaveri
 Al suol riversi
 Gli orrendi tumuli
 Qua e la' dispersi,
 Diranno ai poster
 Per lunga etade
 Che l' empie spade
 Spezzato ha il ciel.

IV.

Oh fatata vincitrice
 Con chi il voto compirai?
 Qual e' il giovine felice
 Che a tuo sposo sceglierai?
 L' hai giurato in faccia a tutti:
 "Chi Grahovo salvera'
 Dal silenzio de' tuoi lutti
 Alle nozze ti trarra".

Così volgesi a Dorilla
 Il superstite fratello;
 Con estatica pupilla

Окрећу плећи
 Јадни плашљивци;
 Већ срамни примјер
 И друге мами,
 На светој стази
 Крст их поразиле.

Ох какво чудо
 Неба би ово,
 Потврђује га
 Божије слово,
 Пресмјерна жена
 И њено дијете
 Мач су, о Турци,
 У Божјој руци.

А иза жене
 Ту у четама
 Излази војска
 Која све слама,
 Све побјеђује,
 Пред којом чалме
 И главе све те
 Заједно лете.

Почин' народе
 Албански туди,
 Марији, Христу
 Захвалан буди,
 Црној ће Гори
 Грахово прићи,
 А невјернику
 Пораз-прилику.

Али гробови
 Што свуда ничу
 Потомцима ће
 Казиват' причу
 О јунаштвима
 И о жртвама,
 Небу што ј' снагу
 Сломило врагу.

IV

Ој чаробна побједнице,
 С ким ћеш завјет испунити,
 Ког срећника ти ћеш млада
 За женика изабрати?
 На скупштини ти се закле:
 "Ко Грахово ослободи
 Из тишине твоје туге
 На вјенчање да те води."

Тако рече сад Дорили
 Преживјели брат једини;
 Са заносом пресвијетлим

Essa mostragli un anello,
E risponde: "L' ho giurato!
Chi Grahovo salvera',
Questo pegno ch' Ei m' ha dato
Di mia man ricevera'.

Or ti volgi al Legno Sacro
Che sul capo a te s' innalza;
Guarda l' orrido massacro
Che circonda questa balza!
Della croce e' la vittoria
Che Grahovo libero',
Suo l' onore, e' sua la gloria!
Io sua sposa diverro'.

Oh fratello, a te s' affida
Il mio pargolo innocente;
Tu nel mondo gli sii guida,
Tu lo reggi fortemente.
Chi al mio fianco oggi lo vide
Dica a tutta la tribu'
Che non mancale un Davide,
Se una Debora vi fu.

Siede in capo alla pianura
Addossato al Santuario
Tra modeste e sacre mura
Un convento solitario,
A me vedova s' addice
Solitudin vedovil:
La' lo sposo suo felice
Amera' la sposa umil.

Riunita ancora a lui
Nell' ardor della preghiera
Scordero' quella ch' io fui
Donna vindice e guerriera,
Tornero' mite e modesta
Ai gradini dell' altar,
Come in campo ai Turchi infesta
Fui col memore *cangiar!*"

In un bacio si confuse
Col figliuolo e col fratello:
E qual disse, si rinchiuse
Nel convento al di' novello.
Cosi' almeno ci racconta
L' Albanese novellier:
Fu bugiardo? – A me non monta
Finche' il falso imita il ver.

Показа му прстен фини.
Рече: "Ријеч ја сам дала –
Ко Грахово спаси муке,
Залог што ми од Њег' оста
Из моје ће примит руке.

Окрени се овом Крсту,
Што над главом ти се чује
И крвави потоп види
Што хрид ову окружује!
Побједа је овог Крста
Грахово нам даровала,
Његова сам вјереница,
Његова је част и слава!

Остављам ти сина чију
Душу ништа не помути,
Кроза свијет ти га води,
У живот га ти упути.
Ко га са мнош данас види,
Свим' нек каже, што се мора,
Да Давида имали су
Кад је била с њим Дебора.

На почетку од долине,
Поред старог Светилишта,
Међу светим зидовима
Манастир се један блиста.
Ко удови приличи ми
Удовичка пониквица,
Младожењу срећног ту ће
Завољети невјестица.

Ту ћу са њим сједињена
Молитвено нова лица
Заборавит' да сам била
Осветница и ратница.
Кротка, скромна, вратићу се
Степеништу од олтара,
Ко што бијех на бојишту
Турцим' страва од хандара."

Са пољупцем опрости се
И од сина и од брата,
Како рече – закрише се
Манастирска за њом врата.
То је прича што сам чуо
Од Албанца мудре главе.
Јел' истина? – Ја то не знам,
Али има цијену славе.

Il poeta italiano Ippolito Nievo e il Montenegro

Tra le opere letterarie »di argomento montenegrino« in italiano, in versi e in prosa, le più famose sono quelle di gusto romantico che narrano del Montenegro come del piccolo paese nelle montagne in lotta plurisecolare per la libertà dal giogo ottomano.

Sulla base di questa ispirazione, assieme alle notizie pubblicate dalla stampa europea in occasione della grande vittoria dei Montenegrini contro i Turchi nel maggio del 1858 a Grahovaz, il poeta italiano Ippolito Nievo (1831-1861) scrisse, accompagnandola con un articolo introduttivo, la ballata *La Montenegrina*, della quale qui si pubblica la prima traduzione in lingua serba.

МИЛОРАД НИКЧЕВИЋ
Осијек

Књижевно дјело Душана С. Ђукића између традиције и модерне

Тек после аналитичког сагледавања књижевног садржаја цетињског часописа "Дан" (1911-1912), јасније су истакнуте и неке незаобилазне чињенице које су утицале да се књижевни опус pjesника, новелисте и преводиоца Душана С. Ђукића критички сагледа и валоризује, односно да се локализује и постави у књижевноисторијске токове и естетске координанте. У овој студији настоји се књижевноаналитички освијетлити и вредновати поетика Душана С. Ђукића у првој pjesничкој збирци *Кроз сунце* (1903), збирци поезије и новелистике *Под хладним сунцем* (1908).

1. У обзорју таме

Pjesник, новелист и преводилац Душан С. Ђукић (1883-1927)¹, иако "присутан" у нашим књижевним токовима више од девет деценија, тек од недавно почиње живјети пуним литерарним смислом. Наиме, тек после

¹ Душан С. Ђукић је рођен 1883. у Славонској Пожеги, а не у Осијеку, како се досад понегдје наводило. Као дијете прелази из Пожеге у Осијек, гдје му је отац (православни Личанин) радио као финансијски службеник. *Особни исказ*, писан руком самог Ђукића, попунио је писац приликом ступања у службу у "Краљевску реалну гимназију Бјеловарску". Трагајући за његовом збирком pjesама и приповиједака *Под хладним сунцем* (Бјеловар 1908) књижевни издавач, донедавно актуелни књижевни критичар, "Вјесника" Јосип Павичић, односно његов брат Крешо, пронашли су Ђукићев *Особни исказ* (образац личних података учитељског особља) који се чува у Хисторијском архиву у Бјеловару, доставили нам га, на чему им најтоплије захваљујемо. После завршене основне и средње школе у Осијеку, Ђукић уписује Филозофски факултет у Загребу (филолошку групу предмета и стране језике). Аполвирао је 1906. године, а већ сједеће 1907. постављен је за наставника страних језика у Краљевској реалној гимназији у Бјеловару. Године 1908. у дане анексијске кризе бјежи од аустроугарских власти. Почетком је 1909. године у Цетињу – граду који је тада представљао црногорску пријестолницу и значајно књижевно-културно средиште. Добивши наклоност и повјерење књаза (краља Николе I. Петровића) ради у Цетињској гимназији као професор књижевности све до 1915. Управо те године постављен је за помоћника градоначелника скадарске општине. У вријеме кад су Аустројанци заузели Скадар, бјежи, заједно са црногорском владом, у Француску, у Ницу, гдје једно вријеме ради као професор гимназије. Неко вријеме борави у Паризу. Запослен је у Делегацији мира и Црногорском одбору за народно уједињење. После повратка из иностранства 1922. године, постављен је за управника Сарајевског позоришта, а затим прелази на рад у Министарство социјалне политике, гдје је остао до смрти. Изненада, и под неразјашњеним околностима, умире 15. септембра 1927. у Брежицама у Чешкој.

аналитичког сагледавања књижевног садржаја цетињског часописа "Дан", јасније су истакнуте неке незаобилазне чињенице које су дјелотворно утицале да се Букићев књижевни опус, бар у основним цртама, критички сагледа и да се, наравно локализује и постави у књижевноисторијске токове и естетске координате. Осим што је Душан С. Букић покренуо и уређивао књижевни часопис "Дан"², он је својим књижевним радом, поетским и новелистичким, дао одређени допринос књижевној епохи стилске формације модерне. Уз све то, Букићеве су посебне заслуге што је превођењем настојао нашој књижевно-културној средини, особито црногорској читалачкој публици, приближити многе авангардне литерарне и критичке појаве Западне Европе, а посебно литерарно стваралаштво славенских народа³. Будући да је Д. Букић стварао у кругу двију духовних средина, у два културна миљеа – Хрватске и Црне Горе, он је био, уједно, значајни поборник зближавања и мост повезивања тих националних литература и њихових народа. Но, без обзира на тај свеукупни културолошки и литерарни допринос који је оставио у корпусу црногорског духовног литерарног наслеђа, Букићево име као културног и литерарног посленика остало је током овог вијека неоправдано заборављено, прекривено шутњом и у обзорју таме. О његову животу и књижевностваралачком раду, доприносу на уређивању часописа "Дан" и превођењу, за оно вријеме веома авангардних литерарних појава, писано је у текућој критици, књижевној историји, науци о књижевности уопште, зачуђујуће, веома оскудно, штуро и мало. У жељи да се књижевни историчар, или радознали читалац, обавјести о његову животу узалуд ће трагати за биографским чињеницама, а још мање за литерарним остварењима, чак у капиталнијим књижевно-историјским едицијама, историјама књижевности и слично. Његово име као ствараоца није нотирано чак ни у *Народној енциклопедији српскохрватско-словеначкој* (I-VI, 1925), а нити у *Енциклопедији Лексикографског завода* (I-VIII, 1955-1971). Неоправдано га је заобишао и његов презимењак, књижевни историчар Трифун Букић у свом познатом *Прегледу књижевног рада Црне Горе од Василијн Пејровића Његоша до 1918. године*⁴. Пропуст овог књижевног историка је још и већи јер је у посебном корпусу своје историје књижевности једно цијело поглавље посветио "писцима извањцима", дакле књижевнокултурним посленицима који су крајем прошлог и у првим деценијама овог вијека дјеловали у Црној Гори⁵. И у

² Види: Милорад Никчевић, *Концепције и литерарне тежње Душана С. Букића у часопису "Дан"*; Ревизија, бр. 3, Осиек, 1987., стр. 262-271. Војислав Никчевић, *Анализа књижевног садржаја часописа "Дан"*, "Стварање", бр. 10, Титоград, 1968, стр. 1072-1083.

³ Душан С. Букић преводио је књижевне појаве са свих свјетских језика, а највише из енглеске, француске, њемачке, руске, чешке, па чак и перзијске књижевности. Преведени текстови знаменитих авангардних писаца из свјетске књижевности у часопису "Дан" представљају занимљиву грађу за преводиоце и историчаре компаративне књижевности.

⁴ *Преглед књижевног рада Црне Горе ...* издала је "Народна књига", Цетиње 1951.

⁵ Види: др. Милорад Никчевић, *Културна клима и оштри раси (Дојринос, значај и подстицаји извањаца и иноземаца књижевно-културном развоју)*, у монографији: *Црногорска приповијетка између традиције и савремености (Књижевноисторијско и ишиолошко одређење приповијетке од 60-их година 19. вијека до првог свјетског рата)*, "Универзитетска ријеч", Титоград 1988, стр. 103-122.

репрезентативним прегледима и панорамама новије хрватске књижевности, име Душана С. Букића потпуно је непознато, без обзира што је он, прије долазка у Црну Гору (Цетиње), литерарно дјеловао у склопу Друштва хрватских књижевника и без обзира што је у тој средини обзнанио двије доста необичне и савремене књиге. Прва је збирка пјесама објелодањена у Загребу под симболичким насловом *Кроз сунџон* (1903)⁶, а друга је збирка пјесама и новела *Под хладним сунцем* (1908)⁷ у Бјеловару, гдје је Д. Букић, једно вријеме живио и радио као професор књижевности⁸. Уз све ово, Букић је био покретач Српског академског подупирујућег друштва "Његош", а био је и први председник Карловачког конгреса свесрпске уједињене омладине, те иницијатор и организатор ондашње Југославенске ликовне изложбе. Но, сва та активност Букићева, и као културног посленика и као литерарног ствараоца и преводиоца, као да није била довољна. Она у своје вријеме није имала дубљег значења и одјека, па је све то вјероватно водило да његово име падне у таму и потпуни заборав. Можда је такав однос према њему и његовом књижевном опусу произашао и због тога што литерарне и духовне средине (Хрватске и Црне Горе) нијесу биле довољно "упознате" с карактером, авангардним тежњама и новинама који је овај пјесник и новелиста, још у зениту прошлог и у освиту овог вијека, (по)нудио културнокњижевној јавности. У тренутку кад се појавила Букићева прва књига стихова *Кроз сунџон* у хрватским литерарним обзорјима главни и важећи ток стварања била је поетика књижевне формације модерне. И књижевну критику су у том тренутку интересирале нове стваралачке тежње, опредељења умјетничких гласова који су били нарочито савремени и авангардни, а потицали су из Западне Европе. Букићева поезија и проза својим је садржајима и усмјерењима тек утирала, истина, траг новим модернијим могућностима лирског исказа, али је добрим дијелом још увијек (иако у промијењеним временским условима) остајала у оквирима традиционалних поетских модела и поетика. Тај двоструко његовани поетски сензибилитет Букићев уочио је већ на самом старту његова литерарног дјеловања књижевни критичар Богдан Поповић. Он се у "Српском књижевном гласнику"⁹ осврнуо рецензентским приказом на Букићев поетски првијенац *Кроз сунџон*. Иако Б. Поповић није раније познавао Букићеву поезију, он је пронашао повод да његову збирку пјесама и њега као тек старталог и модерног ствараоца онемогући и дисквалификује. Учинио је то вјероватно из тог разлога што су његове пјесме "сетне, суморне, пуне тамних боја као предели у сутон. У њима је скоро искључиво реч о 'гробљу', 'немој самоћи', о 'дневним развалинама', о 'изумирању задњих зракова', о 'тамним сенкама', о 'дубоком гају' (...), о 'јецању које се чује кроз тулу тишину', о 'клонулом животу', о 'руци смрти', о 'магилама мртвих'. Пјесникова

⁶ *Кроз сунџон*, Пјесме, Загреб 1902.

⁷ *Под хладним сунцем (Пријовијејке и пјесме)*, Штампарија Адолфа Колесара, Бјеловар 1908.

⁸ Предстоји да се период службовања Душана С. Букића у Краљевској реалној гимназији у Бјеловару посебно истражи и проучи.

⁹ Б(огдан) П(оповић) *Душан С. Букић Кроз сунџон, пјесме, Загреб 1901, (...)*, "Српски књижевни гласник", Београд 1903, стр. 154-158 (приказ).

филозофија о животу није јасна, али се толико може рећи да песнику ни људи, ни њихов живот, ни ствари не изгледају веселе, из песама не може да се види. У њима нема алузије на догађаје из живота песника који су га могли учинити тако суморним, нити има рефлексива која би објашњавале његову мрачну меланколију.¹⁰

Српски критик и традиционални универзитетски професор Богдан Поповић онемогућавао је овакву поезију из два разлога: углавном што је извирала из поетских изворишта меланколије и сјете, а прије свега из поетике западноевропских школа – парнасоваца и симболиста. Поповићева критика одбацивала је оба ова елемента као могући садржај или боју поезије. Она је још увијек снажно подражавала и афирмисала поезију романтичара: јакшићевско-костићевски правац а то је био њен естетски вид и, донекле, вид њихове идеолошке борбе против свега онога што је у свјетским тоновима и акцентима допирало са Запада.

2. У обзорју "Дана"

Пишући о поезији Душана С. Ђукића, историчар књижевности и један од најстаријих истраживача књижевно-културне прошлости Црне Горе између два свјетска рата, Душан Вуксан, написао је: "Пјесме Ђукићеве остале су прилично незапажене (мисли у часопису "Дан" – М. Н.). Ђукић је рано напустио поезију, да се њој не врати, осим са по којом пјесмом у великим размацима у нашим часописима."¹¹ Изричући овако експлицитан суд, Д. Вуксан је, иако је солидно познавао и пратио књижевне садржаје у часопису "Дан"¹², направио одређени превид бар кад су у питању поетска остварења Д. С. Ђукића. Наиме, изречени суд да је Ђукић "рано напустио поезију" не одговара истини гледано с аспекта пјесникова поетског развоја. То нам, већ на први поглед, могу демантовати поетске творевине које је он објавио у часопису "Дан". Од свих заступљених аутора у часопису највише је Ђукићевих лирских пјесама. То су: *Ловћен*, *Два ускока*, *To be or not be*, *Сјасовдан*, *Моје оцу* и *Дружу*. Управо што је Д. С. Ђукић у овим, као и у раније објављеним збиркама пјесама *Кроз суштон*, пјесмама и новелама *Уморне сјенке*, пружио "савремене поетске образце који се идејама и садржајем и пјесничким облицима налазе у токовима модерне"¹³ књижевности, задржаћемо се посебно на њима.

И заиста, већ у првом сусрету с Ђукићевом поезијом и прозом није тешко закључити да она носи све одлике модерне импресионистичке, парна-

¹⁰ Исто, стр. 154.

¹¹ Душан Вуксан, *Душан С. Дукић* (читуља), Записи, књ. IV, Цетиње 1927, стр. 255.

¹² Душан Вуксан је у часопису "Дан" и започео своју плодну знанствену дјелатност. Он је послје завршетка (апсолвирања) класичне славенске филологије постављен за наставника у Краљевску реалну гимназију у Бјеловару, дакле у исту школу у којој је претходно (до 1909) радио његов земљак и имењак Душан С. Ђукић. Године 1910. Вуксан је дошао у Цетиње за наставника Цетињске гимназије. Све то указује да су се двојица имењака (Личана) добро познавала и да су имали међусобне контакте, знанствене и литерарне додире.

¹³ Соња Леденек-Мунда и др. Мирослав Лукетић, *Библиографија Луке (1895-1900), Књижевној листи (1901-1902), Дана (1911-1912), Цетиње 1979* (предговор), стр. 31.

совачке и симболистичке литературе. Погледајмо зато неке пјесме које су објелодањене у часописима "Дан".

И кад Ђукић пјева о Ловћену као симболу постојања и слободе, или о тихом, нечујном умирању двојице рањених ускока, кад оживљава реминисценције и асоцијације на свог преминулог оца, или, кад пјева о тузи и мотиву растанка с мртвим пријатељем – пјесник увијек за основу има лирску екстазу. Затворене форме, најчешће у облику култивисаног сонета, лиризам и естетизам доживљаја, главни су конституенци Ђукићеве поетике. Он свијет својих унутрашњих расположења и немира, својих сензибилности претежно (као и код других модерниста) мрачних, суморних и меланхоличних, саопштава дискретно у пјесничким формама омиљеног сонета. Као и остали модернисти, односно симболисти, Ђукић се најчешће служи једанаестерцем и дванаестерцем. Отуда његове поетске творевине, и тематиком и мотивиком, а и поетолошком формом, тј. формалним карактеристикама, представљају несумњиво помаке поетских граница у (црногорској) традиционалној поезији с почетка овог вијека, која се само незнатно нашла на страницама модерног часописа "Дан". Детаљнија анализа Ђукићеве поетике, стила и поетског језика, показала би колико је овај пјесник у поетске и новелистичке књижевне прилике (Црне Горе) удомаћио елементе и моделе модерне поезије и прозе. Прије свега, ваља истаћи да је он, поред нових неконвенционалних тема и мотива и затворених пјесничких форми, у поезију уносио нове стиховне моделе, разноврсна метричка рјешења, музичке и визуалне ефекте, нов пјеснички језик, који је понајвише био удомаћен у пјесништву парнасозаца и симболиста, а у српској и хрватској књижевности, дијелом, код пјесника Војислава Илића, Милете Јакшића и особито Јована Дучића, Милана Ракића и Сима Пандуровића¹⁴ те А. Г. Матоша и Владимира Видрића.¹⁵ Модерност његове поезије и прозе огледа се не само у томе, него, прије свега, у метафоричком, симболичком и алузивном језику, што ће рећи фигуративном начину саопштавања својих суморних и меланхоличних мисли и осјећаја. И сам је Ђукић записао у својим програмским стиховима (*Прве пјесме моје*) пролегомену своје прве збирке *Кроз сунан*: да су његове почетничке пјесме биле изазвале "усхићеним осјећајем разњежене душе у тишини мирисне музичке еманације."¹⁶

Сонетном творевином *Ловћен* оцјевана је црногорска планина као столетни симбол Парнаса, чувар који стоји на стражи историјске слободе. Дочаравајући различитим изражајним средствима "сликовног и појмовног" (метафоричком, симболичком и необичном епитетоником) слику Ловћена, Ђукић је створио такву поетску минијатуру која у себи носи не само сликарске него далеко више визуелне и музичке ефекте, свјежа поређења, нове персонификације и алузије. Служећи се у овој пјесми (као и у свим другим поетским и нове-

¹⁴ Види: Даниел Алерић, *О једанаестерцу и дванаестерцу тројице српских модерниста*, "Филологија", ЈАЗУ, Загреб 1967, стр. 73-89. Оштампано као посебни сепарат.

¹⁵ О типологији такве поезије налазе се потицајне премисе у књизи Мирослава Шицела, *Осмиславања (Студије и есеји)*, Издавачки центар "Ревизија", Осиек 1987, као и у његовом капиталном дјелу *Књижевности модерне*, "Либер" и "Младост", Загреб 1978.

¹⁶ Душан С. Ђукић, *Кроз сунан*, стр. IV.

листичким творевинама) пејсажом, прожетим тамним и суморним меланхоличним колоритним акцентима (у спреги с мисаоним именицама које се доживљавају као непријатна расположења), Ђукић је сугерисао у поетској слици слеђену тишину, мрачну и опасну као ноћ, с очитом намјером да на бази контрастирања истакне постојаност, снагу и монументалност свог чувара – Ловћена. Да је Ђукић у почетним стиховима овог сонета замијенио непрецизне синтагматске семантичке структуре ("руњава му прса" и "плећати гигант") адекватнијим, лиричнијим и функционалнијим поетским изразима, а уз то да је ријечи ијекавског изговорног идиома, с мало више поетског слуха и склада поредао, у иначе коректно и модерно римоване дванаестерце, сачинио би, вјерујемо, сонет изразите умјетничке вриједности. Овако су мале стилске некоректности, у иначе добро замишљеној поетској визији и оствареној имагинацији, унијеле одређену дисхармонију и монотонију поетске мелодије.¹⁷

(...) Па кад га мотрим кроз
 мраморне ноћи
 окружена збиљом хладном попут
 леда
 чини ми се да он у својој самоћи
 забринутом шутњом у даљину
 гледа:
 И да на глас сваки што га даје Бока
 сјекне кивна муња из његова ока (...).
 (Ловћен)¹⁸

Какве је новине модерног поетског и новелистичког израза у иначе традиционалне (романтичарске) књижевне оквире унио Душан С. Ђукић, показат ћемо на даљих неколико примјера.

У пјесми *Нове моћи*, у суморно-меланхоличном расположењу, пјесник тражи утјеху "у минулости давној", очекујући тамо "нове моћи", уз позив и поруку у духу и току поезије симболиста:

У јецању томе и у томе муку,
 слутим неку тајну у дну душе моје
 и док уздах шапти: Подај другом
 руку,
 Мој је поглед тужан, к'о и живот
 што је.
 (Нове моћи)

Изразити лирски акценти, слутње и наговјештаји, поетски естетизам и лиризам носе Ђукићеве пјесме и приповијетке. Таква је и његова поетска минијатура *Мом оцу*. У њој пејсаж и елементи дескрипције не служе као декор него као оквир за изрицање његових суморних, мрачних и меланхоличних расположења. Управо, попут пјесника симболиста српске лирике Дучића, Пандуровића и Диса, он је свој "пејсаж душе", своје болне и ојађене акорде и ак-

¹⁷ Види: Војислав Никчевић, цит. чланак, стр. 1077.

¹⁸ Сви стихови су наведени према часопису "Дан", чије примјерке чува Централна народна библиотека "Ђурђе Црнојевић" на Цетињу.

центе "разњежене душе", саопштавао импресионистичким музичким потезима, бојама и нијансама:

У сјеверној ноћи кад вјетар
колеба
и окна и срце као вода прут
у пустињи земље и студени неба
заједаће срце много, много пут (...).
(*Мојоцу*)

Своје поетске визије Ђукић је често конкретизовао детаљизираном поетском сликом, симболиком и метафориком. Тиме се он становито наслања на поетику француских парнасоваца, а још више на пјесништво симболиста. За илустрацију нека послужи његова пјесма *Сјасов дан*. Уткани мотив легенде о Спасов дану, симболично се и асоцијативно повезује с вишестољетном политичком ситуацијом у древној Боки Которској. Древна легенда у коју је инкорпорирана митска симболика слободе и славе, јавља се у функцији подстицаја стољетне ослободилачке борбе и акције:

Па ту су лета надвила се као
облаци и магле што ниште и даве,
а само је огањ славу разбуктао
у грудима оних који носе главе
да их скупа даду чим то трубе јаве (...).
(*Сјасов дан*)

Из цитираних стихова може се експлицитно закључити да је Ђукић литерарном ерудицијом стварао и растварао поетски исказ и израз: визуелно и аудитивно, сликарско и пјесничко, садашњост и прошлост, конкретност и апстрактност. И у збирци *Кроз сујон*, иако у неким пјесмама под утицајем Војислава Илића и Милете Јакшића (*Јујро*, *Ускришња драма*, *Вечерњи поглед*, *Свиће*, *Долазак јесени*), Ђукић не осјећава само осјећајност стања душе, већ га, директно исказујући, уграђује као потребу визије објективне стварности, час егзистенцијално, а час у визији осјећајности. Она, као што се то види из цитираних пјесама, чини онај драматични опис и слику душе савременог човјека и интелектуалца. Ђукић је, како је то примијетио његов (непознати) критичар, много "читао не само српске писце и песнике, него и туђинске класике (Heinea, Baudelairea, Mallarmeа и др.), те је своју и онако доста развијену пјесничку осјећајност и моћ опажања још даље развио и усавршио (...). Но крај свега тога (туђег утјецаја – М. Н.) у Ђукића је права песничка жица. Ови лепо описи дубоког гаја, самоће, вечери, ноћи, па прољећа, јесени итд. у разнолико богатим нијансама угодно се хватају читаочева срца, а коначни утисак, често прожиман и дубоком мишљу (нпр. *Вјечност*, *Молишва*, па дирљива песмица *Усамљен зроб* и друге) буди у души, како сам песник вели, 'нешто санено-светог и безименог'. Сетним благим задахом испуњен је његов песимизам, кад говори о вечности, о ништавилу људском, о варљивим сластима или о неизмерној васелени. Не куне он, не расипа бучне фразе, како је то обично у наших песника, већ су то тихи уздаси и нечујно јецање. За њега су ноћни гласи благи као мајчин уздах или мирис росе – Не! – заправо то је молитва невине душе, што је анђeosка крила носе у царство своје (*Мишске ноћи*). Има још тако лепих ме-

ста, а понајјаче се истичу између ово тридесетак песмица ове целе збирке оне под заједничким натписом 'Из записака Decedit sol ...'."¹⁹

Према томе, Ђукићева поезија чини завршетак једног старог (романтичног) и почетак новог авангардног сензибилитета и раздобља стилске формације модерне. Заправо, рустикалне и фолклорне теме, домољубне тираде, социјалне јадиковке, сентиментално-љубавне мотиве романтике, овај пјесник замјењује модернијим темама и мотивима урбане средине, улице, конкретнијим темама и поводима савременог човјека и његова дубоког несклада и дисхармоније која га окружује.

3. У обзорју стварности и модерне имагинације

Већ у првом сусрету с новелама Душана С. Ђукића у збирци *Под хладним сунцем* примјећује се да је на први поглед напуштена друштвено-економска, односно социјална тематика коју су тако брижно његовали Ђукићеви савременици, српски реалисти. Од шест приповиједака збирке, као и у посебној причи *Оковане душе* (једина његова наративна творевина у часопису "Дан"), Ђукић се само у новели *Без службе* бави социјалном тематиком. Но, већ и сам почетак творевине, као и цијело њено сижејно ткиво, откривају да се ради о много суптилнијој и модернијој прози него што су је његовали његови савременици. Та се модерност не огледа у избору теме, тј. описивању малог чиновника, некадашњег државног биљежника који се својом "вољом" огријешило о правила "поданичког понашања" па остао без посла, него, прије свега, у афирмацији новог наративног поступка, односно у разбијању узрочно-последичне фабуларне радње и уношењу унутрашњег монолога. Управо кроз тај модел личне исповијести главног јунака Михаила Андрејевића дата је цијела повела. Погледајмо њен почетак:

"Биједа је гледала из његових очију – Понижен и погажен он се затворио вратима чађаве и загушљиве собице, у којој су крај мајке дисале још четири душе.

Тешко је пред другима сносити кривњу и трпити за њу; гледати непрестано у очи, које више желе него коре, више љубе него уздишу.

Забринута шутња увукла се у уске зидове загушљиве и влажне собице, шутња која испија живот и подгриза дубље него тврди оштрац сјекире.

У његовим ушима још је шумио глас брбљавих дворишних станара, опор и поган, злурад и прљав.

– Ништарија! ... ту је дошао да цркава. Пљуни у шаке ... Има рада – има хљеба ...

Да, има – мислио је он огорчено. – Ето како има! тражим по свуда већ читаве мјесеце. Обијам прагове, а свагдје кажу:

– Не требамо вас ... За сада вас не требамо ... Пропитајте се – можда касније..."²⁰

¹⁹ Х. З. Душан С. Дукић, *Кроз суион*, "Бранково коло", бр. 36/IX, Нови Сад 1903, стр. 1150 (приказ).

²⁰ Душан С. Ђукић, *Под љодним Сунцем*, стр. 36.

Ђукић је у својој причи *Без службе* сагледавао Миховилове најскривеније мисли и осјећања. У те немирне психолошке токове, изазване беспопштедном стварношћу и безличјем друштва, суровом биједом у којој се нашао главни јунак и његова породица, писац је изразио његов душевни живот. Емотивно-мисаони распони унутрашње исповијести Ђукићевих јунака дати су у форми асоцијација и наслућивања. Према томе, социјална тематика јавља се као логичан наставак приповиједака које су биле доминантне у том времену. Истина, она је сада, иако у само једној причи Душана Ђукића, продубљенија, литерарно обогаченија не само новим изражајним компонентама и новом формом него далеко више димензијом унутрашњег (психолошког) животног садржаја у обликовању књижевног лика.

Нових модерних тенденција, јачих одјека и директних рефlekса наћи ће се много више у корпусу осталих Ђукићевих приповиједака. Већ и сами наслови прича: *Сјене*, *Црвени кесџен*, *Фрагменти из дневника*, *Под хладним сунцем* и *Три корала (I. Пјесма о лаору, II. Пјесма о живоју, III. Пјесма о мошусу)*, указују на сувременије и универзалније теме. Ђукић се у њима, попут појединих писаца српске и хрватске модерне (Милутин Ускоковић, Чедомир Илић, Јанко Лесковар, Ђалски, А. Г. Матош) бави описивањем немира и криза, осаме и отуђености модерног човјека, односно нервно истанчаних интелектуалаца, "окованих душа". Цртао је суморна расположења својих ликова, а при том је тежиште постављао на анализу њихове психе. Његови ликови најчешће говоре кроз своје лирско ЈА – исповједно, структуром унутрашњег монолога. Тако се јаче осликава њихова бујна емотивност. Ријечју, Ђукић је био нарочито заокупљен разматрањем интимних драма појединих личности. Приповиједање је усмјерио на описивање душевних стања личности растрзаних нерава, сензибилних појединаца. Обично се у садржајима тих прича измјењују различити облици и форме приповиједања, а у већини је уткан пејсаж који прожима и одражава људско расположење.

Погледајмо Ђукићеву новелу *Окочане душе* из часописа "Дан". У уводном дијелу приче је пејсаж:

"Капље суморна кап јесење кише и напола разоткривене гране дрхћу, влажне и црне на простудном вјетру смрачене јесени. И пада кап по кап тешке и жаморне кише, и пада лист по лист прегорен, сух и жут, и плачу пуне и од влаге црне гране, плачу ...

А оне остају саме, огољене и разоткривене ... На њих ће јурнути млаз студене кише, њих ће савијати вихор опор и помаман – падаће по њима мраз и снијежно лијегати иње. И можда промрзне сочна њихова срж, и оне затворе за увијек очи својим пунољцима у часу, кад плане први пољски цвијет, кад влажну врбину кору пробације зелени лист ...

... А њему нијесу дали, да изиђе у сусрет оној, коју они сви од годину дана посвајају, јер она припада другоме ...

Да, њему су бојажљиво рекли, да је за њега веома важно и непогодно вријеме, јер он "кашље", и да ће млађи брат његов изаћи пред њу – сестру. А он? ... он ће сједити код прозора за то вријеме, гледати како бије киша о сухо кестеново лисје и како се на небраној по друму кишници, издижу замагљени и запрашени ситни мјехурићи, тешком досадом ишчекивати удар седмог вечерњег сата и онда

– пажљиво и занесено ослушкивати топот кола која ће закрунути у њихову улицу и донијети њу (...)”²¹

Очито, Ђукић није заокупљен пејсажом ни као јединственом лирском сликом, ни његовим дијеловима који би се слагали у лирски мозаик. Напротив, при првом ишчитавању приче *Оковане душе* одмах се примјећује да је писац у свој пејсаж уткао емоције, симболе протицања времена (*удар седмог вечерњег сунца*), и сензибилитет својих ликова. Поближе, уткао је њихове мисли, осјећања, асоцијације које се преко ”суморног пејсажа” покрећу и изражавају. Ђукић је у средишту своје преокупације пратио интимну драму средишњих личности Василија Петровића и његове сестре Маре, с једне, и њихових очајних родитеља, с друге стране. Емотивно симболична новела *Оковане душе* усмјерена је, заправо, на описивање душевних стања сензибилних личности, на цртање људи нервно и душевно растројених, сушачаво болесних, медитативних и веома неактивних. Ликови Василија Петровића и његове удате сестре доживљавају се као трагичне особе, болешћу ”оковане душе” с изразитим цртама нервне растројености и неурозе. Ријечју, Ђукић је у овој причи цртао интелектуалце неактивне и промашене, болесне и сентименталне; интелектуалце опсједнуте не само садашњашћу, него људе који се ”мислима на вјечност” асоцијативно враћају и у прошлост, па их све то доводи до ступња скрханости, безвољности, алијенације, изгубљености и песимизма.

Пишући о таквом доживљају свијета, Слободанка Пековић је, у ипаче инструктивној студији²², дошла до исправних премиса: ”Потреба за откривањем патње, за понирањем у личне тајне, за огољавањем вечне, болне чежње за крајње недефинисаном бескрајношћу и сједињењем душе са светом, али не профаним светом свакидашњице, већ астралним светом идеја, наметнули су писцима (модерне – М. Н.) *песимизам као израз незадовољства собом и животоном* (истакао – М. Н.). Писци нове празе одбацују с презрењем све што је ’с површја’ – како у приказу песама Душана С. Ђукића *Кроз сунон* са много критичарског гнушања (каже) Вељко Милићевић, означавајући општи став приповедача модерне који одбацују све што је без ’дубљег погледа’.”²³

Износећи суморне доживљаје и меланколична расположења својих јунака, Ђукић је у овој приповијести, као и у другим причама из збирке *Под хладним сунцем*, одразио дио себе и своје генерације. Излажући у причи *Оковане душе* животопис осјетљивих, болесних и нервно растројених интелектуалаца, Ђукић је преко њих, иако не директно, захваћао различите појаве из савременог друштвеног живота. Такве појаве и призоре знао је често представити, истина, с много мање литерарне и естетске снаге, него ситуације у којима је настојао освијетлити унутрашње и психолошке профиле својих ликова. У анализама је, наиме, показао склоност к психоанализи, изљеву лиризма, сентиментализма и песимизма.

²¹ Душан С. Ђукић, *Оковане душе*, ”Дан”, св. 6, Цетиње 1/191, стр. 56-57.

²² Види: Слободанка Пековић, *Српска проза почешком двадесетог века (Формално-стилске и тематске иновације)*, ”Просвета”, Београд 1987.

²³ Исто. стр. 79 и код Вељка Милићевића, Душан С. Ђукић, *Кроз сунон*, ”Нада”, бр. 12, Сарајево 1903, стр. 262.

Градећи своје приповијетке на основу која има тежиште у личном доживљају, Ђукић није створио већи број ликова који би представљали различите видове живота. Напротив, створио је такве ликове који се сударају са стварношћу, особе разочаране, отуђене и промашене, особе неостварених снова, пропалих нада и разбијених илузија. Ријечју, Ђукић је у својим причама писао о људима који кроз живот пролазе без радости и ведрине, који су патници и бродоломци, несретници (*Црверни кесџен*, *Фрагменти из дневника*, *Под хладним сунцем*). Тешко је наћи у Ђукићевим причама свијетле тонове. У њима, дакле, превладавају осјећања суморности, умирања, промашености и алијенације. Црте песимизма и резигнације, које су у нашим литературама крајем прошлог и почетком овог стољећа све више избијале, повезују Ђукићеву новелистику с контекстом књижевности европске модерне. Налазимо се, према томе, пред ствараоцем који је имао новелистички, пјеснички и естетски дар и који је дао творевине високих умјетничких квалитета, па самим тим, иако писац "анонимус", заузима значајно мјесто (заједно с осталим прозним писцима) као један од главних зачетника новог наративног правца у модерној црногорској прози. О томе изријеком говори и његова импресиивно-симболистичка лирски обојена цртица *Над језером*, потписана његовим честим псеудонимом Игнотус²⁴. Цртица носи све карактеристике импресионистичке објективизације. Мотив језера послужио је ствараоцу да јаче развије визионарно-симболистичке елементе, слушајући се колористичким, тј. визуелним и аудитивним средствима и појавама у простору као средствима за изражавање својих емоционалних расположења ...

Die Literatur Dušan S. Đukić zwischen Tradition und Moderne

Im geistigen Nimbus und Sensibilität der Literatur der Moderne entwickelt sich das poetische und das novellistische Werk von Dušan S. Đukić (1883-1927). Die Bedeutung dieses Autors, der als Novellist, Übersetzer und Herausgeber literarischer Periodik hervorgetreten ist, kommt zu Tage erst nach der analytischen Beschäftigung mit der Zeitschrift »Dan«. Der Vf. hat die literarischen Konzeptionen in dieser Zeitschrift erforscht und dabei auch das vergessene Oeuvre von Đukić neu zu beleuchten und zu bewerten sowie im Rahmen der Moderne zu plazieren versucht.

Schon in seinen früheren Werken, v.a. im Lyrikband *Kroz suton* (1903) entschied er sich »für zeitgenössische poetische Muster, die sich mit ihren Ideen, Inhalten und Formen in der Strömung der Moderne befinden«, auch mit seiner nächsten Sammlung (Lyrik und Novellen), *Pod hladnim Suncem* (1908), hat Đukić sein dichterisches Verfahren vertieft und moderne Rhythmik und Symbolik sowie sprachliche Assoziation auf eine neuartige Weise verwendet, v.a. in einer höchst kultivierten Sonettform.

Zusammenfassend kann man sagen, daß Đukić im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts einen neuartigen Versausdruck, eine neuartige poetische Form und einen anders gearteten Bezug zur Literatur und Wirklichkeit gestaltet.

²⁴ Игнотус (Душан С. Ђукић) *Над језером*, "Дан" св. 3-4 Цетиње, I/1911, стр. 94-95. Бројне творевине Ђукић је објелоданио у часописима под псеудонимима Игнотус и Мел.

МИЛУН МАРИЋ

Нови Сад

Сусрет са епом

Размишљајући о агоналном и ониричком, манихејском и орфејском; о епском и херојском, али и комичном и гротескном у природи својих сународника које се најчешће манифестује у форми несклада између епског достојанства и стварности народне песме, с једне стране и упорног настојања Брђанина, да се у некој врсти агоналног пијанства и заноса, у свечаној одори и епској *пози* старог ратника и мисионара националне идеје умеша у тај свет; размишљајући о једној посебној врсти нашег човека, са социолошког и културолошког аспекта, посебно занимљивом узорку *homo heroicusa* у чијој менталној структури епска свест одолева свим променама и изазовима новог времена, Пејо Грујовић, Лалићев јунак из Ратне среће и хроничар ратних збивања, изрећи ће на једном месту у својим дневничко-мемоарским записима занимљиву мисао "У томе је сва вјештина и срећа: "неко погоди те се роди у своје вријеме, а остали залутају, те у туђе".

Сетили смо се ових размишљања Лалићевог *наратора* о човеку *невичном* и неприлагодљивом, који је закаснио да се роди (а по свој прилици и умре) на време, поводом старца Радована, последњег великог песника, а првог који је своје *стихове* особене *метафоричности* и епске ширине у поимању и сагледавању догађаја у једној дубљој историјској и националној перспективи сам *зачи* сивао и објављивао; самоука чије су штампане књиге излишне јер су усмене и кад су *писане*, а песме испеване више за *памћење* и слушање него за читање (зато остављају бољи утисак кад се слушају уз сетну и носталгичну мелодију гусларског рецитатива); песника ретког, ако не и јединог у нас чије се песме добровољно уче *напамет* и памте; националног барда за кога епска песма није била само литерарни жанр већ и стил живота и начин мишљења; критеријум и мера вредности онога што се догодило (јер оно што није опевано у песми није се ни догодило или није било вредно помена ни песме); недоука који је још за живота постао усмени песник, (што је сан сваког правог заточеника писане речи), симбол и ознака једног времена, нека врста мита и реликта епске свести на крају века; необичног старца од чије је песничке славе и популарности било и "штете", како духовито примећује Матија Бећковић признајући без зазора да "данас тамо нико не зна неке друге песме *напамет* осим твоје, а твоје знају *наизуст* и они који те оспоравају"; самоука, чији су нас препознатљиви стихови широког епског замаха и познате брђанске речитости, десетерци у којима

стари бард постиже пуну непосредност и спонтаност поетског говора, шарм и свежину аутентично епског и народног казивања, сликовитост израза и сугестивност тона, још једном уверили да време епске песме није прошло, без обзира на то што су "друге настале прилике" и што више нема ни "оних" времена, ни "оних" људи; да епска времена, као што немају почетака немају ни краја, и да је наш епски човек до дана данашњег преживео своју смрт, бар кад је реч о најрепрезентативнијој епској средини нашој: црногорско-херцеговачкој, гдје је епско памћење најдуже а јуначка песма једини озбиљни предмет разговора. Сетили смо се безнадежно закаснелог homo heroicusa који не уме да се прилагоди, пити пристаје да се одрекне анахронизма и размишљања у наслеђеним стереотипима; последњег барда у нас не само по темама и мотивима о којима је певао; мислима и идејама које је заступао, већ и по свом песничком поступку: епским сликама и визијама у којима је размишљао; епској метафорици и епским стилизацијама; општим местима и епским мистификацијама; недоука који се мудрости и разборитости учио од народног певача и Његоша и који је имао оно урођено, народско и епско схатање времена историје, ону вишу и дубљу науку која се не стиче из књига и школа већ из живота; песника који је знао да се уздигне изнад сирове грађе и неосмишљених појединости; да стваралачки одабира и уопштава чињенице и појаве; да непреврела осећања претвара у стишане емоције; да историјске чињенице транспонује у широке епске слике и поетске визије а конкретне историјске личности у ликове епске песме; да суву хронику претвара у поезију а сирове појединости у право песništво; историјску истину у поетску и сам несвестан свог стваралачког чина: поетске интуиције и епске имагинације; самоука заљубљеног у епски морал и систем вредности народне песме који ће својим интензивним, пола века дугим, певањем водити дирљиву, али успешну борбу да продужи време епском свету и епском заносу.

Случај старца Радована, ако тако можемо назвати чудну животну и песничку судбину обдареног самоука чије стихове класичне једноставности и крајње сажетости сви цитирају и наводе, а о коме код нас, сем странаца (Мурко, Путилов и др.) нико није писао, учинио нам се посебно занимљив са културолошког и етнопсихолошког становишта. Случај талентованог ствараоца који је певао у невакат (а ко ће знати кад је време за песму и песника) колико парадигматичан за један географски простор и један етнос у чијем колективном памћењу живе ликови епске песме као архетипови, као обрасци владања и понашања, ако узорима којима се тежи и знакови поред пута (да би један народ знао куд корача, Дучић) – исто толико је индикативан за стање духа нашег менталитета, (као метафора и парадигма песничког усуда у нашем духовном пејзажу, неопростив грех и тежак превид наше науке о усменој књижевности; неправедна али не и једина жртва људског немара и заборав¹).

¹ Први помен о самоуку из Бијеле оставио нам је Матија Мурко, у извесном смислу претходник оних научника (Перија, Лорда и др.) који су на терену, слушајући импровизације гуслара и пратећи технику гусларског речитатива проучавали поетику епског. Идући Трагом српскохрватске народне епике (тако се зове његова позната књига у којој је описао теренска испитивања везана за проучавање поменутих проблема), Мурко је тридесетих година наишао у Никшићу на песника Радована и слушајући његове песме означио га као најталентованијег епског ствараоца генерације.

Четири деценије касније руски фолклориста Путилов, аутор значајне књиге Јуначки еп Црногораца, поменуће старца Радована као најзначајнијег представника народне и народске књижевности у Црној Гори.

Многа питања и недоумице прате случај о коме говоримо. Зашто нашу науку о народној књижевности није заинтересовао феномен самоука чије су песме постајале усмене већ у тренутку штампања и објављивања, иако нису прошле "превентивну цензуру колектива", како би рекао Роман Јакобсон, објашњавајући најпрецизније овом синтагмом суштину поетике епског, сам феномен епске песме, њено настајање и путовање кроз простор и време, односно њено "догоњење" у духу и изразу према народној песми, како је "исто то, само мало друкчије" сликовито истицао Вук? Зашто књижевне посленике који се баве теоријским питањима није заинтересовао случај самониклог песника који је уложио знатан стваралачки напор да на језику и поетици анонимног ствараоца и на моралним нормама нашег јуначког епа изгради свој самосвојни поетски говор и стил, успевајући често да достигне онај особени, рески звук и ритам, пословичну мудрост и густину поетског израза песника Горског вијенца (чоек често на муци и нужди/ усред подне зубљу луча ужди/ да сунчевој свјетлости помаже/ да би нашо што наћи не може)? Зашто теоретичаре усменог песничког израза није занимао случај ствараоца који се запутио на своју поетску авантуру у неепско време; у тренутку кад су нестајале, или већ биле настале све социолошко-културолошке и психолошке претпоставке за настајак и живот епских песама; када су нова епска остварења самим чином записивања у тренутку настанка била лишена колективног суда и интервенције; када је нестало првог и најважнијег постулата за живот епске песме: неопходне временске дистанце од догађаја који се збио до песме као његовог идеалног вербалног супститута; када није било могућности да песма мирно отплови широким епским водама, "сентом и свијетом" мита и легенде (путевима само њој знаним); када није било услова да дође до бифуркације између теорије и песме која је прати, ни начина да песма одмакне од првих преопширних описивања, ни времена да се она разливена и разводњена причања првог стихотворца који је био сувише близу догађаја током времена обавију велом тајанства и легенде, преобразе и разбокове у широке епске слике и визије неког каснијег певача (у чијем би се носталгичном сећању, у измаглици заборавља назирани обриси догађаја о коме се пева)?²

У књизи Зелена чоја Монтенегра М. Капора наилазимо на један хотимичан анахронизам. Одмах после вучедолске епопеје, окупљеним ратницима, гуслар, Цногорац пева песму о славној победи ("па док расте перје на соколу/ причаће се о Вучјем Долу"). Истина у црногорској историји, која је и поезија, романтични мит и легенда истовремено, дешавало се често да стихови анонимног ствараоца одјекну тек што би завладали мир и тишина на разбојиштем. То је народни песник журно да опева и прослави победу; да истакне подвиге храбрих ратника; да уведе саплеменике у песму и историју, да им покаже шта су урадили, пошто тога нису били ни сами свесни. Имао је аутор поменуте књиге све ово у виду када је стихове старца Радована протурно као десетерце народне песме. Наравно ову ауторову мисификацију у стилу Проспера Меримеа, ову "подвалу" читаоцима, можемо схватити пре као похвалу песнику. Очигледно, овде се на примеру самоука из Бијеле десио случај о коме сања сваки прави заточник писане речи: да постане усмени песник.

² Случај старца Радована чију смо песму својевремено имали прилику да слушамо на Језерском врху, у посебним околностима и посебном расположењу, учинио нам се посебно занимљив са теоретског аспекта. Учинило нам се тада, док смо слушали гуслара и добро знану, из детињства запамћену мелодију и посматрали величанствен приказ испред нас – бескрајно камено море Катунске нахије на једној и побожну тишину и мистични занос који су испуњавали простор око капеле, на другој страни – да смо се неочекивано срели са епом и епским временима; да смо у тренутку разумели мистерију епске песме и гусала; да смо одгонетнули и необичну загонетку Радованове песничке популарности. Такви тренуци духовног узнесења кад се проживи цео живот у тренутку једном; кад се слушаоци поистовећују са опеваним јунацима и желе да у том имагинарном свету остану

Зашто се нико није сетио "сиротог пјевуна", како би рекао Сарајлија, песника "чије име нећемо срести у књижевним листовима и часописима, али чије име ћемо чути тамо где и настаје права песма и где је поникла и његова поезија – у народу, где је стари бард славан и познат исто колико и Филип Вишњић", како истиче Митрополит Амфилохије; песника који ће најсуптилније осетити и у лепој песничкој слици истаћи родољубиву мисију српског гуслара (кроз најтеже невоље и муке/ кроз олује и кроз карамлуке/ оштрио нам пјесмом јатагане/ а гуслама лијечио ране) и који ће својим песничким прегнућем продужити живот епској песми и гуслама, (том најдражем инструменту својих сународника којима је било забрањено да пре битке слушају песму и гуслара да не би пре времена кренули у бој у силној жељи да се што пре придруже опеваним јунацима); самоука чија је посебна заслуга што је сачувао од заборава многе догађаје и личности из прошлости и настанио их у наше памћење (оне које старац није поменуо као и да нису постојали, а многи живе и постоје зато што их је песник опевао у својим десетерцима)? Тешко се може литерарним разлозима објаснити вишедеценијско ћутање о песнику који је проричући "да ће доћи вакал и вријеме/ да сви мудри људи занијеме" још пре пола века визионарски најавио долазак последњих "пошљедњих" времена народу коме су Књиге староставне још пре много векова најавиле такву судбину и који ће се коју деценију касније, пошто ће се његова трагична пророчанства испунити, обраћати Дрини, али не као племенитој међи, како јој се обраћао песник Буне у свом национално-романтичарском заносу, већ као разочарани старац са осећањем туге и горчине ("Дрино водо, за једно стољеће/ Србин воде с тебе пити неће/ нит ће пити, нит ће лице прати/ братске му се кости призирати").

А никад није било више разлога него данас у време овог "нашег необичног и чудног дијељења", како је писао разборити Вук; да се сетимо необичног старца који је у свом животу страдалничком и дугом променио девет владара "од Јосифа до Јосипа", како је сам говорио (робовао код девет владара / ранио се с куке од кантара) и његове песме о браниоцима Мојковца, безумно храбрим ратницима који у једном нерасудном времену, гладни и уморни, али свесни мртских размера несреће која се надвила над њихово племе и лепоте жртве за ближњег свога (и умријет један за другог / нема веће радости у Бога – превао је стари шумадијски бард Јован Илић) бране "своју с крвљу слободу стечену / о овсену љебу непечену", штите одступницу српској војсци и поручују краљу и

макар толико колико траје занос и опијеност песмом и гулама; када схватимо у трену оно за шта су нам некад потребне године теоретских размишљања, ти тренуци открили су нам и сву непоузданост теорија и поетика и таштину доконог естетизирања. Тада смо схватили да је свако време имало свог старца Радована, неког епски обдареног ствараоца који је мислио и осећао на начин колектива, а није имао разлога да се у духу и изразу издваја из колективног начина певања и мишљења; који је рутински владао избурушеним формулама и обрасцима подесним за епско обликовање стварности, а није имао амбиције да у стилу и изразу оствари нешто своје лично; који је спонтано усвојио технику десетерачког речитатива а није био опседнут жељом да је превазилази и мења; који је умео да успостави епски мир и дистанцу у односу на догађаје о којима је певао. И као што је Вуково време имало своје особене ствараоце Песника буне или Песника из Казанаца и наше време имало је, а да тога нисмо ни били свесни, старца из Бијеле, песника који је осећања и расположења "из главе дијела народа" знао просејаним речима и процеђеним изразима покупити и уобличити у широке, некад реалне, а некад чедно наивне, слике и визије изузетне снаге и лепоте, ствараоца који се родио са закашњењем од једног века а певао "кад му време није".

сердару "да одступит неће са Мојковца/ док једнога траје Црногорца/ ријешени ту сви да погину/ док им браћа из Србије мину". Никад није било више повода него данас, не само поводом јубилеја мојковачке епопеје и откривања споменика Сердару и његовим ратницима, који су постали свесни шта су урадили тек кад су чули гуслара и Радованову песму о свом подвигу (још не знате шта сте урадили/ док чујете од вјешта гуслара) да се сетимо и њиховог песника који их је одмах после боја уводио у легенду и наше памћење и који ће им у стиховима надахнуте поетске реторике и родољубиве инспирације, десетерцима који нису лишени поетског елана и полета стваралачке маште подићи споменик лепши и трајнији од новооткривеног.³

Разлоге песникове популарности, необичне чак и за један изразито епски патријархални миље какав је песников завичај треба тражити у популарности тема и мотива које је старац бирао, најчешће ослушкујући жеље и расположења слушалаца. Певао је бард у апологетском тону о Црној Гори као митском месту "ће мирише људсковина стара" и људском пристаништу, као "расаднику људи и јунака", спасу и прибежишту косовских рањеника; о Петру Првом, Митрополиту Цетињском, смерном духовнику чије седе власи људсковина краси, који влада у бесудном времену без страже и стражара ("шта ће страже коме Бог помаже") и Краљу ослободиоцу (а краљ Петар пјешке на опанке/ с војском крену про Србије мајке). Опеваће старац и све виђеније Црногорце, оне који су већ ушли у легенду али и оне који ће захваљујући његовој песми ући у причу. Радованови јунаци о којима је певао са осећањем сете и носталгије, тужан што се такви јунаци више неће рађати (али могу судбу наслутити/ доцкан ће их брђанка родити/ па четири гатачке војводе/ кад ће такви људи да се роде), били су Свечи и песници, сенатори и сердари, војсковође и барјактари, песникови савременици чијој ће епској слави, њихови исто тако славни потомци придодати славу свог пера (па гуслару зар нијеси чуја/ за витеза Бећковића Вуја/ из малена села Дубокога/ тај марио није ни за кога), често једноставни и обични људи, чобани и ратари са руским одликовањима и француским колајнама о врату који су пре подне косили ливаду и орали њиву а после подне са Његошем седели у Сенату и расправљали о политици и дипломатији. Радованови јунаци били су не само ратници који су знали одговорити скадарском везиру као некад Вук Мићуновић Хамзи капетану ("Заједно смо на Косову били/ мрко вино уз Рамазан пили/ па што онда велики небрате/ пушти рђу те почину не те"), већ и заштитници слабих и немоћних као војвода Дрекале (приморао је зулумћаре Турке/ да прикупе од народа руке) мудри и душевни као ровачки прваци "што су с царем знали диванити/ а с дјететом могли

³ Радованово дело на најбољи начин потврђује пословицу да и књиге имају своју судбину (а она најчешће зависи од прилика и околности у којима их читамо). Данас јасније разумемо зашто "срдит Марко језди низ Косово", него приликом ранијих читања ових стихова. Можда и зато што косовску стварност доживљавамо исто онако као некада анонимни стваралац. Данас као да и сами (а не само песник) осећамо "како су тужни сви наши пејзажи", јер у Ракићевој строфи, која ваља три царева града, откривамо метафизику бола и религију љубави, усуд и проклетство народа који је саградио кућу на "врлетну и тијесну мјесту". "На злу сте се мјесту удесили/ међу Турке и међу Латине" – рећи ће песник. Данас нам мање смета реторика Плаве гробнице или патетика и транспарентни тон Рајићевих стихова "Наши стари снови нису више варка". То је донело време и прилике у којима живимо и трагично сазнање да су наши стари снови ипак били варка да, данас нису наши ни Прилеп Краљевића Марка "ни малена Бањска Страхинића Бана".

преданити"; високо морални и разложни људи који су давали све за образ, а образ ни за шта (ће су људске важиле ријечи/ образ био од живота пречи); узвишени и трагични као она "два седа српска краља" чије ће животне судбине после Мојковца кренути различитим путевима (један ће водити у епопеју Краља ослободиоца а други у личну драму последњег црногорског монарха). Радованови јунаци су и комите и сужњи који (као и Мажурашићев Ноћник) "обдан леже а по ноћи бјеже/ од зоре им нема ништа теже", стално измичу заседама и потерама и једино се под окриљем ноћи осећају сигурни и заштићени. Певао је стари бард емотивно и понесено и о старим Црногоркама, чоек-женама које су често морале опште интересе претпостављати личним осећањима (А да жене у Малој ријеци/ што су живот узимале дјеци/ да са писком и са јауцима/ не би бјегство открила Турцима).

Изванредном пријему ове поезије у народу посебно су допринели актуелност и привлачност песникових мисли, моралних судова и етичких размишљања у којима се старац никад није огрешио о витешку етику и дух колективног начина певања и мишљења; о животну филозофију и епски морал човека из народа. Те мисли су били по укусу Радованових сународника, заговорника длеменске традиције али и вечних заточеника српске националне мисли и идеје да се "Срби сви и свуда" једном смире и скрасе у заједничкој држави; те идеје су одговарале психологији брђанског агоналног менталитета, лако успостављале комуникацију са слушаоцем и спонтано кореспондирале са осећајношћу динарског оптимистичко-делресивног карактера. За нас су за ову прилику посебно привлачне песникове мисли о Црногорцима као оном делу српства "што се не шће у ланце везати"; мисли о потреби верске и националне толеранције (нема вјере која гријех пере/ они који окаљају прсте/ узалуд се клањају и крсте); песникова уверавања да "васкресења не бива без смрти" да се јунаштвом (које је и код старог барда увек детерминисано чојством и етичким подвигом) побјеђује и сама смрт (име које никад не блиједи/ у смрт оде те смрт побиједи); да спас није у избегавању опасности већ у спремности да се прихвати ризик и изазов (сам утече паша Цалудине/ бастало му није да погине); да најлепши споменик јунак подиже сам себи, свесним жртвовањем за националну идеју (ко погине ће треба гинути/ сам ће себи спомен подигнути); да је лични пример морални гест највишег реда (нема вука кад у село слази/ примјери су најјачи докази); да је поштовање дате речи епском човеку најпреча дужност и гаранција чувања "свијетла образа" (глава, кућа, живот и имање/ све је било од образа мање); да је погажена реч срамота која се памти и грех који се не може окајати (те се Кучи вратише на бесу/ али Турци за бесу нијесу/ зле комшије погазише вјеру/ да тај гријех никад не оперу); да старе традиционалне вредности немају алтернативе (нема љепше боје од бијеле/ и јетрва кад се не дијеле); да је праштање највиша хришћанска врлина и лепота људска, (праштање је људски накит први/ јер се тиме умирују крви); да се зло не може лечити злом већ љубављу и добротом јер "ће зло боли злом се не лијечи/ него топле и људске ријечи". Све то каже старац из Бијеле, следећи филозофију старца из Јасне Пољане и не прихватајући мисао Владичину "зло чинити од зла бранећи се/ ту злочинства нема никаквога", иако је и сам био уверен, као и његов песнички узор из Казанаца да "у свијету има много злије звјерова који се зову људи" (они сами кидају и мјере/ зар је чоек толико звијере).

Мисаоност Радованових песама неједнаке је вредности. Тамо гдје је она по духу и изразу рефлекс општих места и стереотипа мање је убедљива. У другим песмама пак, размишљања песника самоука инспирисана трагиком живота и егзотиком цногорске стварности достижу изванредну сугестивност и уздижу се до спонтане метафизике и луцидне рефлексije. У тренуцима усамљености у свету и времену коме није припадао ни емотивно ни културолошки, загладан у непрозирну тмину митских времена и чаробни свет древних предања и легенди који из те таме светлуцају, (спасавајући се тако од апокалиптичне визије пошљедњих времена која се песнику јављала као неодољива поетска опсесија), водио је старац дуге разговоре са народном песмом и епским јунацима и размишљао о пролазности света и живота (преко ових брегова и поља/ колико је прошло самовоља) о ћудљивости судбине и колу среће које се непрестано окреће (јуче харач искаше Новици/ а данас му глава у зобници); о кратковекости силе и тираније (јер је сила ко мутна ријека/ нико није мого довијека); о наследном фатализму (има нека сила што је води/ ил се була у дан сретни роди); о потреби опрезности у опхођењу са људима (сиви соко кад на јелу пане/ бира грану ће смије да стане); о осећању несигурности; свету и времену где је све несигурно и спорно, сем наде и вере у Бога (па вук горски кога поноћ храни/ на ризичну мјесту не задани); о недаћама које сналазе људе због своје лаковерности и несмотрености, или нарцисоидности и осиноности њихових вођа; о узалудности човекових напора и настојања да мења природу људску и утврђени ред и поредак ствари у свету јер "неће бити вакта ни вијека/ да помири змију и чока/ пусти нека тече крива Дрина/ кудије је текла од старина". То саветује старац и као да понавља, народски просто и пословично мудро, циничну и песимистичку мисао Молијеровог мизантропа Алсеста "да луђега посла не може да буде/ но кад неко задре да поправља људе".

Старац се свидео својим слушаоцима, и то треба посебно истаћи и поетском објективношћу, којом песник наставља ону позитивну и племениту, хомеровску традицију српског песништва и склоност српског певача да и противнику ода дужно поштовање, ако га је заслужио; способношћу да се уздигне над догађајима и појавама о којима је певао; да испољи ретку и лепу особину: да противнику не пресуђује већ да о њему просуђује; спремношћу да на супротној страни тражи и проналази мудре и разложне људе спремне на компромис и толеранцију. Ту поетску објективност родоначелника европског песништва (и српског певача) старац из Бијеле је усвојио као своје поетско уверење, као стил певања и начин мишљења. И том страном своје поетике самоуки песник је стекао велику популарност код слушалаца који су волели и ценили песничку објективност, знали да поштују достојног противника, а презиру несоје и никогвиће међу својима; знали да подвиг свог јунака има већу цену ако је остварен у борби са достојним противником; да део епске славе са побеђеног прелази на победника. Ако је стари дервиш, племенити и трагични Милијин лик, велики морални и уметнички узлет старца из Колашина и наше народне песме, велика победа над укорењеним заблудама и предрасудама, онда су Зирка Кајовића (а каква је Зирка кад се смије/ ко планину мјесец кад огрије) и стари Селман-ага (који нас својом разборитошћу и животном филозофијом иза које стоји огромно животно искуство оријенталног мудраца подсећа на старца Фоча), као и ликови других разумних Турака у Радовановим песмама, остварени у духу наше

најбоље епске традиције, доказ да је песник одабрао прави пут и начин у приказивању сукоба два безразложно завађена света; они представљају песников подвиг али и победу народа коме припада и који има високу свест о свом духовном идентитету и историјском трајању.⁴

Узроке Радованове песничке славе треба тражити, како смо већ истакли и у популарном песничком поступку: традиционалним стилским оквирима и моделима у које је заодевао своја осећања и расположења, али и пре свега у песниковој вербалној инвенцији и језичкој имагинацији; у метафоричности језика и асоцијативности песничких слика; у експресији израза (спонтаној и нетраженој и зато поетски убедљивој) која је у складу са емоционалношћу поетског исказа (као стара под Краљевом гором/ која кука вечером и зором/ крај четири синовља мрамора/ јадна мајко, јадна разговора); у жубору епских јунака (свиљу ће им злато на грбове/ као мјесец кроз гране врбове); у умешности да оствари сугестивну визуелизацију (осипа се војска с пристаништа/ као лети челе из улишта) и сублимацију поетске визије (црн му перчин бијел врат прекрио/ као да је црн гавран засио); у вештини да испева стихове знатне фоно-стилистичке вредности у којима звоне асонанце и алитерације, леонијске риме и сонорне фонеме (црни врране с Обода Иване/ што издиже ће је смрт ближе/ и остави кукавицу црну/ мајку чавку на црноме трну); у инвентивности да спонтано користи све поетске могућности: бескрајну конотативност и сензибилност завичајног говорног идиома; у способности да постигне праву меру и убедљив утисак, користећи се карактеристичним идиоматским изразима једног одморног и поетски неистрошеног дијалекатског говора;⁵ у умећу да стиховима високе емоционалне тоналности покрене емоције и изазове снажна родољубива осећања (Манастири, гусле и гудало/ то је српску вјеру одржало/ без гусала и њинога јека/ Србин нема ранама лијека). Песник нас понекад изненади свежином поређења (Мориње је ко овца без руна/ ни колибе има ни катуна) или спретношћу да у лепој песничкој слици изрази дубину туге (тужи јадна Јекнића Стамена/ линуле би сузе из камена) или снагу и моћ љубави (ал нам склања с пута гране/ љубав мајке Милијане); проницаношћу и психолошком проницљивошћу у сликању монтањарског менталитета (зборе људи ту на доколици/ шта припада којој породици/ ко је бољи ко је од бољега/ не нађоше лоша ниједнога).⁶ Показаће самоук из Бијеле и сналажљивост у вођењу дија-

⁴ Селман-ага узалудно покушава да саветима и молбама одврати осиног сина Хасана од злих мисли и намера (немој ићи да купиш хараче/ ће се с љебом ништа не присмаче/ осим перо лука, ил јабука/ ту је харач покупити мука/ мој Хасане, ко ће гола свићи/ туђу клетву не доноси кући), исто онако како је својевремено и Вишњићев старац дуге, беле браде настојао да уразуми неразумног сина и одврати га од страшног наума и пута кроз нахије српске.

⁵ Песник ће нам сугестивно и сликовито описати Смаил-агину апсану (вазда пуна мука и јаука/ мјесто зрака, кости од јунака/ писка, тмуша, бег расте кад слуша/ под њом, веле, гвоздене ченгеле) и његову незајажљиву жељу "да узима више но му треба/ јадној раји која нема љеба/ да отима залагај из уста/ код његова пола Гацка пуста".

⁶ О том динарском типу, сујетном и хвалисавом брзом на свако зло и несрећу ради задовољења сујете и неразложних амбиција (чији би далеки предак могао бити Miles gloriosus, а савременик Симеун њак симпатични Кочићев Симендаш) писао је Петар Цацић у књизи Homo balcanicus – homo heroicus, у којој ће нам сликовито испричати свој доживљај са леговања на Жабљак шездесетих година. Изненађен пажњом са којом су слушаоци за суседним столом слушали говорника који је са пуно епске маште и брђанске речитости причао о својим подвизима у догађају у коме, с обзиром на своје године никако није могао учествовати, писац је од хотелског момка, коме се спонтано обратио за објашњење ове необичне ситуације добио духовит и кратак одговор, који говори, поред осталог, и о spremности Брђанина за шалу и духовиту досетку на свој рачун: "Доћи ће и на њих ред".

лога у коме има ироније и цинизма (ага пита што Новице нема/ Шујо каже хараче ти спрема), духа и сарказма (што слушате Кајовић Алила/ окле памет ће још није била); смисао за игру речи (ни један се не допаде були/ ниједнога була не кабули) и посебно инвентивност у портретисању ликова; умешност да своје ликове обасјава изнутра и сенчи их са етичке и филозофске стране; способност да у ликовима Војда (не зна Ђорђе турске марифете/ сем крваво коло да заплете) и Књаза (и ја носим турбан око главе/ само да нас Турци мање гњава) очува два стила и пријатна у вођењу спољне политике, (али и сипољи познату објективност о којој смо говорили); вештину да нашој представи Краљевића Марка, која је уствари раскошна Тешанова визија нашега највећег епског јунака, придода неку сликовиту појединост која доприноси психолошкој уверљивости или спољашњој привлачности лика. Живописности портрета доприноси понекад и егзотика амбијента и рурална патријархална атмосфера у којој се овај наш нагнути делија понаша одвећ рустикално, или Марково шперетско понашање непримерено месту и атмосфери. "Кула моја у каквом је стању/ газе ли ми Турци по орању", питаће Марко Краља ослободиоца, у тренутку кад нови гост стиже у Рај, где га очекује одабрано друштво: кнез и изабране кнежеве војводе који ће првенствено распитивати за судбину Косова и српских земаља.

Оно што чини особеност Радованове поетике, по чему је стари бард особена стваралачка индивидуалност, а његов начин поетизације епске грађе препознатљив, није у коришћењу готових формула и образаца, већ у песниковој умешности да неким живописним детаљима освежи опште место, да стилске калупе и шаблоне, наслеђене из епске баштине, испуни поезијом (што то јечи у Требињске горе/ ил је море или Марко оре/ или сабљу о наковањ проба/ ил је Муса устао из гроба/ ил несретна млетачка одива/ зове свекра Црнојевића Ива/ да јој врати кошуљу од злата/ ил ће у крв бити окупата). Старцу самоуку кога је песничка реч добро служила, а надахнуће ретко исплићавало, клишетизирани изрази и прокрустовски оквири римоване десетерачке метрике, нису представљали сметњу за епски замањак и полет стваралачке маште. Песник се, често спонтано, више по навици него подстакнут песничким морањем, служио општим местима, формулама и обрасцима. Зато и код барда Радована на почетку песме јунаци егленишу о свему и свачему, "а највише зборе о јунаштву" или "често књиге иду за књигама". Погледамо ли, међутим, те књиге, видећемо колико је духа и речитости стало у један традиционални стилски оквир (Хасан-бег Мекић пише морачком кнезу Рашку "шта радите дивљи вилајете/ што царево цару не дајете/ а вама је од свега најпрече/ везат коња ће ви ага рече/ празна дроба о кашици скроба/ не води се са султаном борба".) Као песник изразито епске вокације, волео је старац да размишља у хиперболичним сликама, као и народни песник, уосталом (ту се много домова ископа/ није имо ко кога да копа). Али Радованове хиперболе најчешће остављају утисак свежине (и ђедови ваши да оживе/ траг ви не би јосто од одиве) или опомињу на овај стилски образац из песама Тешана Подруговића или старца Милије (јекну Марко планина се стресе/ па мјешину устима принесе).⁷ У Радовановим песмама наићи ћемо и на сугестивне описе битака

⁷ Лепе су и Радованове хиперболе које подсећају на ову фигуру из наших народних балада (у којима заљубљена девојка казује своју тугу односно немогућност да речима изрази дубину љубавног јада и чемера). "Не би виле што су с Марком биле/ избројиле твоје Термопиле" – сматра песник, понављајући Ивана Вазова и његову апотеозу српској Спарти (преко двадесет Термопила по стењу је твој/ шта је Спарта према теби и Ахил са њом).

(попадале пушке и торбаци/ гавран гракће а јече јунаци), или сликовите описе природе (бор и јела гране смијешали/ ко по двоје млади кад се шали) по којима се старац разликује од народног певач који није имао афинитета за доживљај ове врсте, описе у којима се осећа сензибилитет песника вечно загладаног у модру, завичајно небо изнад и смарагдно зелену реку испод себе; спонтаност ствараоца на више начина: као ратар или ратник, песник или сувањ, комита или надничар. Цело Радованово песничко дело уствари је непрекинути дијалог са епском песмом (још док бијаш на мајчину крилу/ ја чух од ње за змаја и вилу/ за сватове српског цар Шћепана/ и Милоша у свате незвана) или разговор са завичајном реком и српским јунацима (кад у Тару коње ућераше/ Реља први пред њим бијаше), разговор у коме има митопоетског доживљаја историје и народне песме и меланхолије завичајног песника.⁸ Разговарајући се са природом и светом око себе: са вилом бродарком или змајем од Јастрепца; са рањеном кошутом у гори или утвом златокрилом у језеру; старом напуштеном воденицом у којој се више не чују приче маштовитих воденичара или воденим светом што спава на таласу; са старинским напевима што се чују у даљини, или зорама које објављују петлови; са мирисом сенокоса на крновској висоравни, или топлим дахом и свежином тек поораних њива у родној Бијелој; са рањеним јунаком чију ће смрт оплакати сва природа, или ветром у грамама бора, песник ће испевати своје најлепше стихове у којима има паганског осећања и суптилног поетског пантеизма, елегичне медитације и ониричког понирања у заумно и онострано, болног сна и чежње песника и млинара.

Овим текстом желели смо да скренемо пажњу на једног, не само талентованог ствараоца већ и скромног и душевног старца који ће својим понашањем у једном бесудном времену на најувјерљивији начин потврдити високо етичну мисао Шекспирову из Тимона Атињанина: да ни једно време није толико лоше да човек у њему не би могао остати поштен; умног саговорника који је знао да прича са ретком живописношћу, али који је поседовао и ону драгоцену, андрићевску склоност да слуша саговорника; старца који је умео бити речит без позе и убедљив без театралне патетике. Да подсетимо на ствараоца тоталне епске свести чијом се епском снагом о Српству вероватно склапа последња страница Књиге нашег родољубивог епског певања; песника који је имао даровите претходнике, али који неће имати своје праве наследнике, (јер у

⁸ Скоро цео један век слушао је старац народну песму и гуслара и све то касније певао у својим десетерцима. "Сто пута сам од гуслара чуја за некаква Алија и Муја/ за будалу Тала од Орашца/ и за мукe Вујадина старца/ за грофицу Цафер-беговицу/ кад јој Новак продаде Грујицу/ од велике невоље и мука/ да набавља пиће за ајдука/ за сватове од Задра Тодора/ па кад Иван оде преко мора/ да ђевојку проси у Латина/ за Максима несретнога сина/ па Јерина кад Србијом влада/ те озида триста и три града/ ћерајући људе на кулуке/ док Новака зајми у ајдуке – пева старац, не разабирајући се "међу јавом и међ сном", не разликујући епско и историјско време, епске и историјске личности, песничку фикцију од стварности, што даје посебан шарм и спонтаност овим стиховима..." "За Вуксана сина Булатова/ колико је с Турцима ратова" – не заборавља старац да помене и једног од оне три српске војводе што су процињеле "у сужањству паше скадарскога", и то оног који најисправније мисли и најбрже делује, и који ће после подвига на тамничким вратима, журећи у слободу и нове победе, на упозорење оце и кадије "не напријед Вуксан од Роваца/ јер ћеш своју изгубити главу", изговорити оне пророчке речи "ако л' тамо куд напријед немам/ ни натраг се немам куд вратити" – узвишену мисао и страшну лозинку под којом се вековима борило и побеђивало на овим просторима..." "Па Јована Ђуљу Ораховца/ је л' бољега било Црногорца", наставља песник свој разговор са епским јунацима, истичући у духу витешке епске традиције српске, и онај добро познати пример чојства и јунаштва, поноситог и храброг Арбанаса о коме је писао и Марко Миљанов у својим Примјерима.

њих тешко можемо рачунати неинвентивне подражаваоце и неталентоване стихотворце у овом нашем времену када пева све што је до пера стасало, како би цинично рекао Скерлић и када нам свака година доноси богату жетву песника, како је својевремено иронично извештавао Плиније млађи Тацита); да подсетимо на самоука који је у тренуцима осаме у својој воденици, слушајући промукли глас воденичког точка и шум таласа митске реке, загледао "у Комове хајдучке домове" и митски пејзаж: реку и језеро (ђе је утве Момчило ловио/ ђе је Марко Шарина појио) исписивао поезију "неке тихе туге, покорне и смерне", како је певао војвођански бард Вељко Петровић.

An Encounter with an Epic

In this article the author's goal is to identify the causes and the reasons that made Radovan Becirovic of Bijela very popular as a folk poet. The author presented the most prominent features of his poetic procedures and showed that his poetry had become part of the oral tradition while still in the process of being printed and published that is »without passing the preventive censure of the collective« as Jakobson would put it. The author also wanted to show that the talented, self-taught poet did not have a problem with the lack of time distance in order to transpose the historical facts into large epic images and poetic vision while upgrading concrete historical personalities into the characters of the epic poetry status. Besides, another objective of the author was to prove that Becirovic himself, both as a reader and a listener, demonstrated great poetic talent in reading poetic visions of an anonymous poet into the real happenings – the quality which adds a special charm and spontaneity to his epic poetry.

ПОЛЕМИКЕ

ПАВЛЕ ИВИЋ

Београд

Епитаф једној полемици

Професор Радмило Маројевић има обичај да, не обавестивши се, излети с неком неодрживом тврдњом, па да је после упорно брани чак и кад се покаже њена неистинитост. У томе он успева дуго да издржи. Богат је његов арсенал дискусионих метода: понављање оповргнутог (као да се ништа није десило), изношење нових неистина, обавезно изругивање саговорнику, извртање хронологије збивања, замена теза... Све је то обилно заступљено у његовом полемичком чланку *Кријичар као емоционалац* у Ријечи бр. III/1 (1997). Штедећи своје време и простор у "Ријечи", осврнућу се само на два-три примера замене теза; то је поступак који читаоца може најлакше завести.

М. је у своје време написао да сам се "ставио на чело неформалне групе која је израдила Прилоге правопису (1989)", што сам ја означио као "чисту измишљотину". Људима из струке савршено је познато да је на челу ауторског тима био покојни Митар Пешикан. Ту моју констатацију М. назива "закаснилим накнадним признањем" (иако ја никад нисам говорио друкчије); у међувремену је он "стилистичком анализом... утврдио да је стварни аутор текста... Митар Пешикан". За тврдњу да сам се "ставио на чело групе" навео је само један доказ: у набрајању имена аутора моје име је на првом месту. Одговарајући му објаснио сам да су имена поређана рдом (прескромни Пешикан није дозволио да буде посебно истакнут). То је, додуше, М. могао и сам "открити", писмен је. Сад он осипа паљбу са нове линије одбране (стр. 86). Наводи податке за каталогизацију у импресуму књиге и узвикује: "Зар мој опонент не зна шта библиографски значе ови подаци?" Зна, наравно, али није у мојој моћи да изменим азбучни ред, а ни узусе библиографског посла. Ето шта је остало од мог "стављања на чело групе". Само – зар препирка с ноторним тражиоцем кавге о оваквим силом исконструисаним проблемима вреди труда и времена? И по чему он мисли да је то наука?

Више пута сам истакао да су у мом реферату на Другом конгресу српских интелектуалаца 1994. године "изнети разлози за и против паљанске иницијативе, са много резерви" (реч је о увођењу екавског изговора у службени језик у Републици Српској). Сада М. (стр. 87), понављајући своје тврђење да је моја подршка била безрезервна, подмеће читаоцу редакцијске међунаслове

место текста реферата и додаје да "мој опонент самог себе кривотвори". Да би било јасно ко шта кривотвори, навешћу закључне реченице мог реферата: "Питање обједињења српског стандардног језика остаје отворено. То је питање ствар самих западних Срба. Њихово је суверено право да о томе одлуче. Ми одавде не смемо се у то мешати. Не би било добро ни да то од њих захтевамо ни да их одвраћамо. И без обзира на то какво ће бити њихово коначно опредељење, остаје наше дивљење према њиховом родољубљу и јунаштву, поштовање према огромним жртвама које су поднели за слободу." Је ли то *безрезервна* подршка решењу које је у Републици Српској седам месеци пре тога било озваничено?

На једну неистину надовезао се читав слап других: "Мој кратки реферат није био 'једини инцидент који је нарушио атмосферу српске слоге', него иницијални импулс за лавину незадовољства учесника Конгреса која је потопила и Ивића и његов злочести програм, због којег је Конгрес стварно и одржан. Ивићев програм прогона ијекавице из српског књижевног језика *није ушао* у конгресне закључке, него је гласањем одбијен."

Прво, Маројевићево иступање није било кореферат, него учешће у дискусији, као свако друго.

Друго, Маројевића је подржало неколико учесника, махом таквих које је он претходно ангажовао за то, док су се други успротивили његовом нападу.

Треће, није се радило о "Ивићевом злочестом програму", већ о одлуци паљанске владе.

Четврто, Ивић се није заложил за "прогон ијекавице из српског књижевног језика", већ је, напротив, нагласио да књижевно стварање у ијекавици мора остати неприкосновено ("Ако нам Бог да у будућности нове Његоше и нове Кочиће, нико их неће ни екавизирати ни расрбљивати као што то нико неће накнадно чинити ни с писцима из прошлости или наше данашњице").

Пето, Конгрес није одржан ради подршке ставу Крајишника и Карацића у вези с екавизмом, већ ради подршке борби босанских Срба за слободу.

Шесто, "Ивићев" (тј. Крајишников и Карацићев) "програм" није "гласањем одбијен" јер се о њему није гласало. Нико није ни помишљао да стави на гласање нешто што је у Републици Српској било озваничено одлуком надлежних. Из истих разлога није долазило у обзир ни да се ствар уноси у конгресне закључке.

Само: има ли уопште смисла расправљати о таквим "питањима" разгрћући дебеле слојеве измаштаних бесмислица?

У своје време М. је изнео изненађујуће тврђење да је "генијални Мркаљ", као "претеча фонологије", унео у српску азбуку удвајање вокалских слова ради означавања дужина, као у финској абецеди. Показао сам да је та тврдња далеко од стварности: нема ниједног Мркаљевог дела где би се удвајање слова употребљавало доследно за означавање дужине, као што то чине Финци. Таквог удвајања уопште нема у чувеном *Салу дебелој јера*, оно се појављује касније, само у функцији означавања дужине у квантитетским минималним паровима, углавном у *Палинодији*, том тужном документу о почетку Мркаљевог клизања низбрдо. Мркаљ се ту окреће против свог најсјајнијег достигнућа и брани дебело јер с неубудљивом аргументацијом (касније је обја-

вио и аутокритику *Палинодије*, у којој такође ни трага оне дивне луцидности која толико импресионира у *Салу*). С друге стране, подсетио сам на оно што је Маројевићу било непознато, да Мркаљ никако није био први који је у српској писмености удвајањем слова обележавао дужине. Ако је Мркаљ због тога поступка претеча фонологије, онда су то и сви средњовековни писари који су то чинили пет векова пре њега. Сад Маројевић нуди нову теорију. Заборавио је на Финце и на стр. 86 истиче да удвајање сугласника код Мркаља има три функције: обележава или послеакцентатску дужину, или дугоуузлазни акценат са дужином на следећем слогу, или дужину у наредном слогу. М. сад вели да је величина фонолога Мркаља у томе што сваки пут удвајањем обележава дистинкцију у неком минималном пару. Ако је то довољно да неко буде претеча фонологије, онда таква слава припада и онима који су увели знак [^] за обележавање генитива множине у српском (*звездâ* према номин. једине *звезда*), а у крајњој липији и свим оним безбројним ауторима који су у алфабете широм света уводили дијакритичке знаке. Међутим, сама тројака функција истог правописног знака стоји бескрајно далеко од основног начела фонолошког правописа: за сваку фонему по један знак, сваки знак у само једној функцији. Што је још горе, овим је Мркаљ темељито раскрстио и са начелом на којем је саздано *Сало дебелој јера*: "29 писмена, између кои никаково многозвучно, никаково звукопроменљиво, замјенљиво или сложено било не би".

Управо је антологијска Маројевићева изјава: "Фонологија је имала своје претече. Код Руса то су Бодуен де Куретне и Шчерба, код Срба – Сава Мркаљ." Двојица руских лингвиста које помиње М. су велики научници светског гласа, људи са огромним заслугама за развој фонологије у њеним раним фазама. У исти ред с њима М. ставља Мркаља, и то не због сјајне фонолошке азбуке коју је конциповоа (а Вук је усавршио), него због радикалног одступања од те азбуке. Све ово даје повода Маројевићу за иживљавање над глупошћу Павла Ивића, који нема појма о фонологији: "Може ли то (нефонологизирана) фонетска памет да појми? Сумњам."

И све друго што је М. изнео о фонологији мешавина је необавештености и произвољности, преливена дозом самоуверености незапамћеном у историји наше лингвистике. Поводом Ревзиновог чланка он изриче аподиктичне судове без имало разумевања проблема. Он просто не располаже појмовним апаратом који би му омогућио да прати Ревзинову или моју аргументацију. Њему, уосталом, и није стало до фонологизације и рефонологизације, већ само до опрчињавања. Стигао је да убади и пресну неистину да је Ревзинов чланак о фонолошком "закоњу Ивића" (Ревзинов термин!) наручен. Ја Ревзина нисам познавао нити сам с њим имао икаквих контаката, раније или касније. Он је свој чланак самосиницијативно послао поштом, подстакнут мојим радом на исту тему објављеним у часопису Вопросы языкознания. М. своје тврђење не може да поткрепи никаквим доказима и ослања се на околност да ни ја не могу доказати неистинитост његове приче будући да је Ревзин одавно покојник. За Маројевићев "научни" метод ово је карактеристично. Он своје измишљотине врло радо смешта у тамне просторе, неприступачне документацији или сведочењу. Тиме он обезбеђује две ствари: не може бити ухваћен у неистини, и расправа се отеже у недоглед.

Од свега што је М. написао о фонологији најмучнији утисак оставља његова теорија о јату као фонему у ијекавским говорима (Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Београд 1995 и 24/1, Београд 1995). Он ту полази од схватања академика Брозовића, хрватског лингвисте и идеолога ХДЗ, који је покушавао да докаже како је у "хрватском стандарном језику" дуго јат посебна фонема, што му је требало да би показао да се "хрватски" и "српски" стандардни језик разликују и фонетским саставом. Та Брозовићева концепција односи се само на изговор дугог јата који није ни једносложен, *j + e* (*рјека*) ни вуковски двосложен (*ријека*), него нешто што варира у простору између тога двога. Додуше, по мом мишљењу ни ту нема потребе да се уводи нова фонема, довољно је претпоставити след фонема /ie/ и алофонску варијацију у реализацији тога следа. Наравно, Брозовићу, који зна шта је фонологија, није ни на памет пало да обухвати доследан изговор типа *рјека* или *ријека*, а поготову није залазио у домен краткога јата. Међутим М., полазећи од Брозовића, смело утрчава у простор којег се Брозовић с разлогом клонио. Он проширује теорију на све случајеве с дугим јатом (дакле и на типове *рјека* и *ријека*), па чак и на све рефлексе кратког јата. Тако су по њему [је] у *вјекови*, [’е] у *љеиши*, [и] у *волио* и [е] у *речии* реализације исте фонеме, јата. Ту он на запањујући начин брка синхронију и дијахронију. Полази од првобитног стања, а фонолошки метод захтева да се пође од постојеће слике. Њему не смета што се *ље* у *љеиши* не разликује од *ље* у *поље*, што је *ио* у *волио* једнако са *ио* у *молио*, што нема разлике између *ре* у *речии* и *ре* у *рећи*. Нормална, немаројевићевска фонологија те гласовне вредности третира као оно што јесу, тј. као фонемске следове /ље/, /ио/, одн. /ре/. Међутим, М. тврди да се "на основу језичког о с е ћ а њ а (проред његов) изворних носилаца књижевног језика" [’е] у *љеиши* или *вољеиши*, [iје] у *лијеи*, [i] у *волио*, [је] у *свјеиови* и [е] у *времена* "могу... разматрати као позиционе варијанте исте фонеме". Ту М. уводи критериј непознат фонолошком методу: "језичко осећање". Уосталом, он није ни покушао да провери неком анкетом како се језичко осећање "изворних носилаца" (осим оних који су филолози по струци) односи према овим примерима (по мојој слободној процени, они би са чуђењем одбили предложену интерпретацију). М. своје схватање поткрепљује подсећањем на то да су *љеиши* и *лијеи*, односно *вољеиши* и *волио* итд. сродне речи, тако да их језичко осећање доводи у везу. Ту се показује да му је непозната и теорија алтернација. Наиме, на основу његових критерија *о* у другом слогу речи *ојросиши* и *а* у другом слогу речи *ојраиши* били би чланови исте фонеме. Таквих примера у језику има на хиљаде. Кад *е* у *речии* и *ије* у *ријеч* припадају истој фонему, зашто њој не припада и *е* у очигледно сродном глаголу *рећи*, или *и* у *изрицаиши*, па чак и *о* у именици *јророк*, од *јрорећи* и *јрорицаиши*? И шта ћемо с рефлексима јата нпр. у *кољено* или *недјеља*, где нема сродних облика с *ије*? На основу чега реч *кољено* треба писати као *кољно*, а не и *кољемо* као *кољмо*? Ниједна фонолошка школа, па ни московска и прашка, на које се М. позива, не би допустила овакве произвољности у анализи. Суочени смо с пустошним, катастрофалним незнањем. У овој светлости постаје јасно и откуда потичу многобројна друга, мање спектакуларна огрешења истог аутора о фонолошки метод.

Да не бих развлачио дискусију, морам оставити неисправљене многе Маројевићеве измаштане тврдње и извртања чињеница. То ме ипак не ослобађа дужности да се осврнем на једно етичко питање чија се важност не може преценити.

На стр. 90 М. помиње моје речи: "Још 1977. он... уопште није био Србин" и "неко ко до јуче није био Србин" и коментарише овако: "До тог закључка долази позивајући се на моју критику руских прејезва црногорске поезије XX вијека, у којој сам истакао да се 'могу ставити извесне примедбе' на формулацију да је црногорска поезија XX вијека 'значајна како оним што је заједничко за српску културу нашег века, тако и оним што је у њој посебно и што одликује регионални аспект те културе, природни и културно-историјски. Пре свега, иако у ширем и историјском смислу део српске културе, црногорска култура није само регионално него и национално обојена'. Требало би мој опонент да покаже да ли је у то вријеме он или ико други смио да напише да је црногорска култура у ширем и историјском смислу дио српске културе..."

Ево мог одговора.

Прво, М. је заборавио да је "у то вријеме" штампана и оваква реченица: "... у Вуково доба сви су се Црногорци сматрали Србима, о чему најречитије сведочи највећи песник српског борења за слободу, Вуков савременик Његош."¹ (Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд, СКЗ, 1971, 320). Није чудо што се моје име нашло после тога на "црној листи" аутора који се у Црној Гори не смеју штампати (уп. Д. Бећировић, *Сјискови нејодећних кадрова*, Политика 31. август 1989, стр. 12). Маројевићевог имена на таквим списковима нема, свакако не случајно.

Друго, руски преводилац Огњев је јасно истакао мишљење да је црногорска поезија XX века "значајна како оним што је заједничко за српску културу нашег века, тако и оним што је у њој посебно и што одликује регионални аспект те културе". Ту није остављено нимало простора за сумњу о томе у коју националну културу спада црногорска поезија. М. "исправља" ту формулацију. Њему је црногорска поезија само у "ширем и историјском смислу део српске", али не и у ужем и савременом смислу. "Она није само регионално него и национално обојена." Ако се ради о српској националној обојености, зашто је потребно исправљати Руса? А ту је и оно фатално *иако* ("иако у ширем и историјском смислу део српске културе, црногорска култура није само регионално него и национално обојена"), које може имати смисла само ако је реч о нечем што није српска национална обојеност.

Треће, М. је ту "маказарски" поступио цитирајући самог себе. Његов текст у *Прилозима* за 1977. наставља се овако: "Писцу предговора највише замерам што износи да су црногорски песници – 'песници српског језика'. Руским читаоцима је требало рећи да је црногорска поезија стварана и да се

¹ Љут сам на проф. Маројевића што је иницирао ову "српску" свађу пред црногорском публиком, у којој има људи различитих опредељења, што се мора поштовати. Ја њему не замерам што није био Србин, ни што је то накондно постао, већ зато што сада криво приказује сопствену прошлост. Уосталом, сада је он веома штетан Србин. Без престанка уноси кавгу међу Србе и компромитује Србе пред осталим светом.

ствара на српскохрватском језику.” О истој теми изрекао је М. касније следећу мисао: ”Управо је Даничићева ’исправка’ Вука [тј. замена назива ”српски” дво-чланим називом језика] унела забуну у славистичку науку у свету, која траје до данас. Руски научници су и даље употребљавали термин *српски језик* све до бољшевичког преврата и трагичног раскола руске културе. На Западу се почиње прихватати термин *српскохрватски језик*.” (Р. Маројевић, *Тирилица на раскрићу векова*, Горњи Милановац 1991, 131). Дакле: совјетски аутор се, употребом термина *српски*, оглушио о бољшевичку дисциплину, али га је југословенски биљшевик Радмило Маројевић 1977. строго опоменуо на ред.

Четврто, постоји и титоградска верзија истог Маројевићевог текста (*Искушења превођења поезије*, ”Овдје” X/1978, стр. 5). Исти пасаж сад гласи: ”Разматрајући црногорску поезију XX века, Огњев сматра да је она значајна како оним што је заједничко за српску културу нашега века, тако и оним што је у њој посебно и што одликује регионални аспект те културе, природни и културно-историјски. На овакву формулацију могле би се ставити извесне примедбе. Пре свега, црногорска култура није регионална него национална...” (и даље о томе како треба рећи ”српскохрватски језик”, а не ”српски”). Маројевић је овога пута недвосмислен: црногорска култура није регионална (тј. део српске), него национална (тј. припада црногорској нацији). У каквој се боји сада указује Маројевићево многоречиво ликовање како има ”крунски доказ” да је и 1977. био Србин? Додаћу да у часопису ”Овдје” осврт на национални или регионални аспект црногорске културе уопште није био потребан. Тема је била ”Искушења превођења поезије” и тај се осврт мирно могао заобићи. Али М. то није хтео, желео је да истакне правилност својих погледа.

Закључак се сам намеће: да је српски осећао, Маројевићу савест не би допустила да напише оно што је написао. Додуше, постоји једна могућност да је он осећао српски, а ипак се тако изразио, али му ја небих саветовао да се користи том одступницом. Шта ако је осећао српски, али је тако написао да би стекао који поенчић више за своју тада врло успешну партијску каријеру? Или чак ако је то рекао ”тек онако”, просто зато што је навикао да пише како се захтева. Теоријски, то је могуће – али само под условом да сам погрешно претпостављајући код њега нормално развијену људску савест.

*

М. ме често назива својим опонентом. Он као да ужива у томе што смо он и ја ”опоненти”. Међутим, за мене он није опонент, него отимач мога времена. Он има времена напретек, њега не притискује императивна потреба да сваки расположиви тренутак испуни научним радом. Можда је то зато што се једина научна тема о којој је могао компетентно да пише поприлично исцрпла, или је можда у темељима његове психике нешто исклизло из свог лежишта. У сваком случају, он се претворио у кавгацију који опрњује приморавајући нападнутог да се брани како се не би мислило да нема шта да одговори. Његови досадашњи напади на мене, кад се саберу, довољни су да испуне поприличну књижицу. Али ја с ужасом примећујем да су и моји одговори њему довољни да испуне једну књижицу. Он ми је отео у најмању руку једну монографију или

подужи низ чланака. С тугом мислим на оно што сам могао написати да се није окомио на мене. Али, помоћи нема, стварност је стварност.

*

Овај је чланак био готово спреман за штампу кад сам у београдским "Новостима" од 21. августа прочитао Маројевићеву изјаву да сам масон и да сам католик, и то покрштен у Суботици "за време рата". А ја добро знам да нисам масон, да нисам ни био масон, да нисам католик нити сам то икада био и да "за време рата" нисам био у Суботици ниједан дан. Он је једноставно у тренутку "инспирације" понаизмишљао све. Нове неистине подсетиле су ме на оне старе. Почео сам се присећати свега што ми је он пришивао и како сам се чудило томе, али ипак озбиљно одговарао уверавајући и њега и читаоце да није тако. Сад сам коначно схватио на шта ми је отишло толико време: озбиљно сам расправљао са човеком који не задовољава основни услов за разумно расправљање.

ВОЈИСЛАВ П. НИКЧЕВИЋ
Никшић

Веље критизерство

(Поводом Ковачевићеве *Егзорбијантинне ојскурности*, *Ријеч*, III/1, 94-96)

У мојим правописним основама *Пиши као што збориш*. Главна правила црногорскога стандарднога језика (ЦДНК, Подгорица, 1993, 5) има ова реченица: "Сваки језички систем (= састав) садржи узусну или употребну (имплицитну) норму, скуп говорница својственијех правила о употреби тог система и о његовијем синтагматским (синтагма је аутономни комплексни језички знак или дио реченице која има одређену синтаксичку или семантичку самосталност) и парадигматскијем (= промјењивим) односима". Милош Ковачевић ми је у приказу *Нејознавање система или систем у расулу* (*Ријеч*, I/1, 129-138) драстично приговорно усљед тога што сам у тој реченици наводно починио двије елементарне, неопростиве омашке, које у цјелини обезврјеђују правописне основе о којима је збор: 1. што "као синоним ријечи *систем* наводи(м) ријеч *систав*" и 2. што погрјешно поистовјеђујем термин *синтагматски односи*, "тј. *синтагматске осе језика*, са термином *синтагма* као синтаксичком јединицом".

У одговору на ту Ковачевићеву "критику" (*Ненаучна кријтика*, *Ријеч*, III/1-2, 124-128), цитирајући Вујаклијино, Алексићево и Клаићево поистовјеђивање ријечи *систав* и *сустав*, у вези с 1. његовом "примједбом", закључио сам "да сам термин *систем* широкоме читањелству објаснио њему ближом ријечју *систав* на основу тога што сам је употребио у синонимноме значењу с хрватизмом *сустав* по принципу синонимности предметка (префикса) *са* и *су* у ријечима *саживој*, *сагласној*, *савремен* и *суживој*, *сугласној*, *савремен*". А у вези с 2. "примједбом", написао сам слjedeће: "Неће бити ни то да је погрјешно моје поистовјеђење термина *синтагматских односа*, тј. *синтагматске осе језика* са термином *синтагма* као синтаксичком јединицом". Полазећи од тога да сам у цитираној спорној реченици мојега приручника *Пиши као што збориш* због читалаца у загради објашњавао појам *синтагма* стога што се непосредно прије ње налази из ње изведени облик *синтагматским*, што М. К. није примијетио, или пак није хтио да види, у продужетку сам у прилог исправности Шкиљанове дефиниције појма *синтагма* још донио Алексићево и Симеоново тумачење тога појма. Пошто се у томе "с наведеним ауторима" Милош Ковачевић слаже, нема потребе на томе се више задржавати.

У вези с мојијем наведеним примјерима с предметком (префиксом) *са-* и *су-*, М. К. у најновијему памфлету изјављује: "Никчевић тиме показује да не зна да префикси *са-* и *су-* нису апсолутни синоними па се и не могу произвољно замјењивати у свим ријечима. Тако нпр. постоји само: *сасијавији*, *сатијераји*, *сачинилац*, *сачуваји*, *сатиријеји* и многе друге лексеме у којима *са-* није супституентно са *су-*, као и обрнуто: *сусијићи*, *судјеловаји*, *суљасник*, *суђрањанин*, *судионик*, *суђеница* итд. итд. Управо су у таквом односу *са* и *су* у ријечима *сасијав* и *сусијав*, дакле у односу несупституентности, несинонимности. А да је то тако, потврђује употреба ријечи *сасијав* и *сусијав* у хрватском језичком изразу и ријечи *сасијав* и *сисџем* у српском језичком изразу у конструкцијама слjedeћег типа: *сасијав владе*, али *сусијав/сисџем владиној дјеловања*, *сасијав радничкој савјети* али *сусијав/сисџем функционирања органа ујављања*, *сасијав језичкој знака* али *сусијав/сисџем ујављања језичкој знака* итд. Зато у српском језику на мјесту хрватизма *сусијав* може доћи само ријеч *сисџем*. На то упућују и рјечници страних ријечи на које се Никчевић позива. Наиме, уз ријеч *сисџем* увијек се наводи више ријечи или синтагми којима се објашњава њено значење, а све те ријечи или синтагме нису нити могу бити синонимне, из чега произилази да са њима ни термин *сисџем* није синониман. Да Никчевић зна да у лексикографској теорији и пракси експликабилна и експликативна ријеч не морају бити синоними, него се значење експликабилне ријечи објашњава скупином значења експликативних ријечи и израза, вјероватно не би ни наводио цитате из тих нелингвистичких рјечника. А и сам је нпр. могао закључити по здравој логици (ако то већ не зна) да из његовог закључка да 'и Клаић држи да је *сисџем* и *сусијав* = *сасијав*' слиједи и да је нпр. *сисџем* и *сусијав* = *сврсисходноси* или *збор*, јер и те лексеме Клаић наводи као експликативне заједно с ријечју *сасијав*. Или можда код Никчевића и ријеч *сврсисходноси* 'има опште синонимско значење' термина *сисџем*? С његовим познавањем лексикологије и тумачењем односа *сисџем*, *сусијав* и *сасијав* то је више него вјероватно!" Само су ту потоњи лексеме синоними.

Остављајући по страни све што није предмет нашег спора у томе Ковачевићевом опширном цитату, у њему ћу се позабавити само односом ријечи *сисџем*, *сасијав* и *сусијав* као синонимима у позицијама о којима сам шире писао у приручнику *Пиши као ишћо збориш* и одговору *Ненаучна кријшћка*. Поред већ раније казаног, у прилог томе да су лексеме *сисџем* и *сасијав* синонимни у српском језику, наводим примјер чак из *Грамашћке српскога језика*, уџбеника за I, II, III. и IV. разред средњијех школа, Живојина Станојчића и Љубомира Поповића (четврто издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995, 5): "Одређену језичку заједницу чине сви они људи који у својој свести и у своме говору (у језичком споразумевању) имају заједничке све делове једног језичког система (састава)..." Дакле, ученици тијех школа морају да знају ту синонимност коју уче из уџбеника матерњег језика двојице реномиранијех редовних универзитетскијех професора-језичара који су је појмили на исти начин као и ја. Па ко онда, Ковачевићу, од нас двојице не посједује елементарна језичка знања?! То исто у хрватском поретку појмова потврђује и проф. др. сци. Јосип Силић из Загреба кад у *Рецензији рукописа Правоијса црногорској језика проф. др. сци. Војислава Никчевића* каже: "Такво је миш-

љење посве у складу с модерном социолингвистиком, која строго лучи језик као стандард од језика као суства (система)" – како стоји у објављеноме *Правомислу црногорског језика др. сци. Војислава Никчевића* (Издавач Црногорски ПЕН центар, Цетиње, 1997, 465).

Будући да М. К. од мене тражи да се у овој полемици користим и "лингвистичким рјечницима", за доказ синонимности ријечи *сасѝав* и *сусѝав* овђе консултујем специјалистички рјечник за то. Тако у лексикону *Синоними и сродне речи срѝскохрвајског језика* Милодрага С. Лалевића (Лексикон Свезнање, св. 1, Београд, 1974, 706) под одредницом с а с т а в дословно пише: "Су с т а в је с а с т а в, с к л о п". У *Речнику срѝскохрвајског књижевног језика*, књига пета, П-С (простор-стоти), Матица српска, Нови Сад, 1973, 381-382, под с и с т е м, - е м а м и с и с т е м а ж грч., поред осталог, под број 8. се наводи значење: "скуп планина, њихов облик, *сасѝав*, распоред и уопште пластика. – Нестaje динарске једноликости ... већ се јављају и сучељавају још три планинске системе. Цвиј." А у *Речнику срѝскохрвајског књижевног језика*, књига шеста, С-Ш (стотина), Матица српска, Нови Сад, 1976, 104, читамо: "с љ с т а в и с љ с т а в м 1. а ц е л о к у њ н о с т и д е л о в а (с ѝ в а р и; њ о ј м о в а и с л.) који образују какву целину, *сасѝав*; композиција, структура. – Свака геста, свака гримаса, свака пауза ... све су то саставни дјелови једног суства који се изводе систематски. *Божих*. б. с и с т е м, у с т р о ј с т в о. – Поједјни моменти у том развоју, то су филозофски сустави. *Баз*. Менделеејево откриће периодичног суства кимијских елемената омогућило је да се унапријед опишу својства непознатих елемената". И ту су синоними само *сусѝав*, *сасѝав* и *сисѝем*.

Синонимност ријечи *сисѝем* и *сусѝав* верификује и хрватски језиколовац Шкиљан у књизи *Пољед у линѝвистѝику* (II издање, Школска књига, Загреб, 1985, 12) кад тврди: "Језик је систем знакова који људи употребљавају у језичној дјелатности. Језик је по својем карактеру – као и сваки систем (или сустав), будући да је систем дефиниран релевантним односима елемената, у неком склопу апстрактан..." Сматрам да сам донио доста ваљаних потврда.

Против Ковачевићеве тврдње да "ништа мања погрешка није ни постојећење термина *синѝаѝмајских односа*, тј. *синѝаѝмајске осе језика*, са термином *синѝаѝма* као синтаксичком јединицом" говори Шкиљанове дефиниције *норме* са 148. стране његове драгоцјене књиге: "Сваки језички сустав има у себи имплицитну норму, дакле скуп говорницима инхерентних правила о употреби тог суства и о његовим синтагматским и парадигматским односима". Она је готово у потпуности идентична с дефиницијом *норме* из спорне реченице правописнијех основа *Пиши као иѝио збориш*: "Сваки језички систем (= састав) садржи узусну или употребну (имплицитну) норму, скуп говорницима својственијех правила о употреби тог система и о његовијем синтагматским (...) и парадигматскијем (...) односима". А Шкиљанова појавност *ѝарадиѝмајских односа* на 59. страни његове књиге гласи: "De Saussure разликује синтагматске и *асоцијативне односе* – данашњи лингвисти ову другу врсту релација радије називају *ѝарадиѝмајским односима*. Двије језичне јединице улазе у синтагматске односе онда кад се, због линеарног карактера језичног знака, нађу у временском или просторном слиједу једна иза друге". То ни мој појам *норме* нема везе с изједначавањем са синтагмом, што ми М. К. подмеће.

Према томе, и "нелингвистички" и "лингвистички рјечници" непобитно покажују да су предметци (префикси) *са-* и *су-* синоними у одређенијем, тј. свим мојим назначеним ријечима: како у лексемима *сасӣав* и *сусӣав* као синонимима с појмом *сис̄ӣем*, тако исто и у именицама *саживо̄ӣ*, *са̄гласнос̄ӣ*, *савремен* и *суживо̄ӣ*, *сӯгласнос̄ӣ*, *сувремен*. Потоња три појавна облика доказују и ликови: *сӯгласан*, *сӯгласӣӣ се*, *суживе̄јӣ се*, *сувремен*, *сувременица*, *сувременичин*, *сувременични*, *сувременик* и *сувременос̄ӣ* у службеном *Хрва̄ӣском љраво̄ӣсу* Стјепана Бабића, Божидара Финке и Милана Могуша (Школска књига, Загреб, 1994). У приручнику *Пиши као шӣо збориши* није дошло ни до каквог поистовјећивања *синӣа̄гма̄ӣских односа* или *синӣа̄гма̄ӣске осе језика* са *синӣа̄гмом*, него је у вези с обликом *синӣа̄гма̄ӣских* донешена дефиниција термина *синӣа̄гма*, из којег је изведен. Предње ми М. Ковачевић потура, исто као што злоћудни тумор напада здраво ткиво. За његове манипулаторске потребе не може помоћи ништа веље критизерство које је настојао да (као лажни учевњак) и "метајезичар" подупре, како би рекао С. М. Љубиша, туђим језичкијем "копиладима" попут: *е̄зборбӣӣан̄ӣан*, *о̄искуран*, *екс̄ликабӣлан*, *екс̄лика̄ӣиван*, *несуй̄сӣӣуен̄ӣнос̄ӣ* као наказама које разарају организам народног језика и честим понављањем да правописне основе *Пиши као шӣо збориши* представљају "квазиправопис".

ПРИКАЗИ

Права похвала дару и раду

(Научно дјело академика Милосава Бабовића, ЦАНУ, Подгорица, 1996.)

Обичај увелико устаљен у дјелатности Црногорске академије наука и умујетности да се зборником радова обиљеже значајни животни и научни јубилеји њених чланова показао се врло плодотворан на примјеру Зборника посвећеног научном дјелу академика Милосава Бабовића. Зборник је приређен поводом седамдесет пет година живота и четрдесет пет година научног рада овог нашег познатог слаviste и русисте међународног угледа и ауторитета и веома истакнутог преводиоца са руског језика, чији су научни радови снажно подстицали проучавање руске књижевности у нас.¹ Бабовић је своју интелектуалну радозналост и истраживачку страст, свој духовни ерос, посветио проучавању руске књижевности 19. и 20. вијека, компаративном испитивању наше и руске књижевности и тумачењу дјела и појава српске и црногорске књижевности. При том, он је остварио научне резултате који му обезбјеђују истакнуто мјесто међу славистима и нашим књижевним стручњацима уопште.

Приређивачи Зборника, академик Радомир Ивановић и академик Ново Вуковић, успјели су да окупе познаваоце Бабовићевог живота и научног дјела. Зборник садржи двадесет четири прилога југословенских и страних слависта из најугледнијих славистичких центара од Москве и Санкт-Петербурга, преко Прага, Варшаве, Париза и Минска, до Софије, Београда, Новог Сада и Никшића. У тим научно-истраживачким приказима, радовима и записима мемоарског карактера широко је представљена Бабовићева научна, наставна и преводилачка дјелатност

и аналитички представљен њени релевантни и разноврсни аспекти.

Без умишљаја да у овом контексту потпуније и систематичније указујем на значења и достигнућа тих прилога, потрудићу да што прегнантније назначим битне елементе и основне карактеристике кључних текстова Зборника и на тај начин свратим пажњу на његову природу и значај.

Текст М. Мојашевића уводи читаоца у Зборник. У њему је дат синтетичан, рељефан и мајсторским пером сведен и надахнут Бабовићев портрет. Пратећи животни пут Милосава Бабовића, аутор се задржава на кључним елементима његовог научног и наставног рада, указујући на његов значај и трајну хеуристичку вриједност.

Метафизичка значења књижевног свијета Л. Леонова у жижи су интересовања Н. Грознове. Поводом тога она истиче изузетне вриједности и значај Бабовићевог проучавања поезике и филозофије овог великог руског писца и веома високо вреднује Бабовића као научника: "Јарка, темпераментна мисао, независност оцјена, дубоко поимање свеукупних духовних вриједности и истовремено задивљујућа способност запажања особености словенске, руске душе – ови квалитети су већ шездесетих година увели М. Бабовића међу најзначајније научнике 20 вијека."

Преглед главних Бабовићевић русистичких и компаративистичких радова, његових учешћа на славистичким научним скуповима и активности у међународним славистичким асоцијацијама систематично даје Базили Бјалокозович. У том оквиру овај пољски слависта лапидарно и ефектно назначавача Бабовићев научни профил: "Ти си у свим ситуацијама увијек био свој, отворен и искрен, бескрајно частан, поне-

¹ Милосав Бабовић је преминуо 5. новембра 1997.

кад можда и оштар – како је то неком могло да изгледа, али никада нијеси гријешило душу, нијеси се приклањао владајућем расположењу и модерним теоријама без убједљивих разлога.”

Предавачку и наставну дјелатност М. Бабовића приказују Р. Јовићевић, Р. Колнатар и Д. Колунџија. Градећи импресивну представу о њему као професору, научнику и човјеку, они с великим пијететом пишу о Бабовићевој ”потпуној посвећености” професорској дужности, о његовим предавањима као свечаностима надахнућа, знања и духа и њему као о једном од најпоштованијих професора Београдског универзитета.

Бабовићева књижевна схватања и његову концепцију историје књижевности интерпретира аутор овога приказа. При том, он сматра да ова историја књижевности носи сигнум нашег духовног простора и нашег естетичког контекста и настоји да руску књижевност тумачи прије свега из аспекта њених великих хуманистичких идеала и универзалних вриједности, заснивајући се као књижевна историја једне у суштини персоналистичке оријентације.

Аналитички метод М. Бабовића предмет је пажње Р. Ивановића. Демонстрирајући својеврсну књижевну ерудицију и прецизност естетичког мишљења, овај аутор, на основу књига ”Песници и револуција” и ”Његош и следбеници”, репрезентативних за двије доминантне области научног интересовања и двије различите фазе Бабовићеве духовне генезе, показује да је нашем слависти својствен ”извјестан традиционализам у прихватању оних премиса аналитичких парадигми које су карактеристичне за интегралистичку критику”.

Особеност ”метафоричког исказа” у прози, коју је М. Бабовић писао у раној фази свог стваралачког рада, анализира Ч. Вуковић. Он утврђује да Бабовићев књижевни израз првенствено обиљежавају метафора, симбол и еуфонијски паралелизми као стилске фигуре.

Бабовићеве интерпретације Достојевског и Леонова приказује Д. Копривица. Он указује како је Бабовић дуго, срећно и

веома плодносно био заокупљен књижевним свијетом ове двојице знаменитих руских писаца и зналачки закључује да он ”на импресиван и убједљив начин проводи читаоца кроз скривене токове” њихових поетика међусобно повезаних, јер је Л. Леонов, ”као мало који други” књижевник, ”био под трајним утицајем великог претходника”.

У тексту ”Два записа о Милосаву Бабовићу” Б. Поповић пише о Бабовићевој интерпретацији Његошеве поезије и њеним одзивима у дјелима његових следбеника, петорице значајних црногорских писаца, истичући да овај научник сједињује драгоцјена својства не само сензибилног критичара и савјесног истраживача него и врсног писца.

Колико по науци и истраживању књижевности, М. Бабовић је познат и чувен и по преводима с руског језика. Да је Бабовић урадио само то што је осјетљива стилска фактура низа врхунских умјетничких остварења руске књижевности у његовој преводилачкој радионици задржала своју умјетничку оштрину и сјај у нашем одњегованом језичко-стилском изразу било би сасвим довољно да његово име остане трајно и незаобилазно у историји наше културе. Искусно око Б. Човића, усредсређено на Бабовићев превод Шолоховљевог ”Тихог Дона”, уочило је врхунске и прворазредне преводилачке резултате, бројне, разнолике и сложене проблеме које је он на прави начин и мајсторски рјешавао као преводилац.

Један број страних и наших аутора написали су, у знак дубоког поштовања према научном раду М. Бабовића, специјално за Зборник прилоге о писцима и дјелима којима се он бавио: В. Ј. Ветловска и Г. Германов пишу о Пушкину, Л. Ален, П. Г. Пустовој, Т. Г. В. Пономарјева и Д. Рамадански о Достојевском, З. Божовић о руској драми, М. Заградка о Толстоју, И. Чарота о Шолохову.

У свјетлу назначених аналитичких захвата у ово проучавање књижевности, чити су природа, достигнућа, вриједности Бабовићевог научног опуса, његова научна оствареност, самосвојност, цјело-

вит научни смисао и дубока свијест о релативности, ограничености и негативним консеквенцијама сваког методолошког схематизма и монизма у приступу књижевном феномену.

Зборник је комплетиран библиографијом радова и превода М. Бабовића из пера М. Адић.

Закључујући, могли бисмо, на крају, рећи да је овај Зборник, не само најбоља и најцјеловитија монографија о овом

нашем истакнутом слависти, него и својеврсна сума оригиналних, занимљивих и значајних радова о психизма, дјелима и проблемима класичне и савремене руске књижевности који су били предмет Бабовићевог лудидног, аналитичког и морално осјетљивог ума. Као такав, Зборник је права похвала једном истинском дару и јединственој посвећености раду.

Миладин Вуковић

(TELEDIDATTICA E INSEGNAMENTO DELLE LINGUE STRANIERE, Зборник радова са Међународног скупа у Монополију, 21-23. јуна 1996, приредио Giovanni Dotoli, Schena editore, Bari, 1998.)

Недавно је, у лингвистичкој едицији Научне библиотеке чији је оснивач и уредник Ђовани Дотולי (Giovanni Dotoli), издат Зборник радова са Међународног скупа »Teledidattica e insegnamento delle lingue straniere« (Теледидактика – учење на даљину и настава страних језика), одржаног у италијанском граду Монополију од 21-23. јуна 1996. године. Овај научни састанак одржан је под покровитељством Заједнице медитеранских универзитета, која окупља две трећине универзитета земаља на обалама Медитерана, а с циљем да културна размена између народа који живе на тим обалама буде за све подједнако плодна, посебно у области развоја нових технологија у учењу/настави страних језика. Скуп су организовали Facoltà di lingue e Letterature Straniere Универзитета у Барију у сарадњи са Sorbonne Nouvelle – Paris 3 и Лингвистичким центром Универзитета у Торину. Организацији скупа свој допринос дали су и CNR – Национални савет за истраживања, Telecom Italia и други.

Непрекидна еволуција технолошких достигнућа, њихово потврђивање у свакодневном животу наметнуло је потребу за одржавањем овог скупа у уверењу да је сувишан страх да ће нове технологије потиснути човека у његовим активностима и да ће дехуманизовати процесе наставе и учења. Штавише, размена између наставни-

ка и ученика коју ови технолошки процеси омогућавају доприноси очувању високо хуманих тековина традиционалне наставе.

Шта је то теледидактика – учење на даљину?

У данашњем друштву које већ има на располагању веома напредну технологију као и низ нових услуга за чије распрострањење као да нема препрека, намеће се потреба да се преиспита начин на који се одвија наставни процес.

Основни циљ који се може поставити у овој неопходној ревизији традиционалне дидактичке технологије јесте поопштравање критерија ефикасности. То се постиже тако што се побољшава квалитет преношења знања. Предности оваквог побољшавања садржане су у следећем:

- редуковати код ученика време усвајања знања;
- омогућити ученику време које ће посветити усвајању на најмање могуће ограничавајући начин.

Опште је позната чињеница да мултимедијални документ има огромну снагу и утицај у процесу преношења знања.

Истина, за примену учења на даљину потребни су специфични услови: посебне сале опремљене телевизијским камерама, видеопројекторима и видео рекордерима и плејерима, хардвер и софтвер диспозитиви за учење, усвајање, обраду, сажимање, складиштење и преношење слике и

података. Располажући овако организованим средствима, могу се, између осталог, постићи следећи интерактивни циљеви: настава у виду предавања на даљину, вежбе на даљину и сесије самосталног учења и усвајања.

Зборник пред нама садржи веома занимљива излагања стручњака у којима се, најчешће дескриптивно, приступа илустровању и представљању теледидактичких система за посебне кориснике, као и универзитетских програма за учење на даљину пре свега у нама суседној Италији, у Француској а затим и у осталим европским земљама.

У уводном реферату приређивача »Il futuro della teledidattica delle lingue straniere« (Будућности учења на даљину страних језика), Ђовани Дотоли истиче да је теледидактика већ уходан интерактивни систем који омогућава развој озбиљних педагошких пројеката. Већ код првих позитивних резултата у учењу страних језика у области писменог и усменог изражавања, историје културе и цивилизације и граматичких садржаја, уочене су потребе за променама педагошког система, што као последицу има и повећавање материјалних трошкова. Образовање на даљину захтева нову културу. Ђовани Дотоли сматра да педагошка и организациона иновација морају да напредују истим кораком.

У свом раду »Telecomunicazioni e multimedialità: la teledidattica« (Телекомуникације и мултимедијалност: теледидактика) Лучано Албанезе (Luciano Albanese) веома систематично износи предности и могућности примене телекомуникација у дидактичке сврхе, а то су: настава путем телевизије, учење на даљину, коришћење на даљину културних добара, видеокомуникација уз помоћ компјутеризованих интерактивних апликација, приступ јавним банкама података, консултовање на даљину аудиовизуелних библиотека. Л. Албанезе закључује да ограничења може само да постави машта оператера и корисника релативно нових могућности ове, како је аутор смело назива, културне револуције.

Рад Ане Ђентиле (Anna Gentile) и Марије де Балзија (Maria de Blasija) »Sistemi via satellite per la teledidattica« (Сателитски

системи за учење на даљину) говори о потреби постојања системске мреже која би у разним областима могла да подржи примену технолошких достигнућа у разноврсним областима друштвених активности. Аутори пре свега дефинишу и анализирају постојеће системе за учење на даљину, затим појединачно описују могућности и функционисање постојећих модела интеракције и успостављају критерије за пројектовање теледидактичких система. Верујући да учење мора да се усмери пре свега на појединачне случајеве уместо на апстрактне појмове, аутори на крају детаљно описују могућности које пружа употреба два постојећа хипертекста ж. -2Bf *romantic Poetry* и *Van Gogh Multimediale*.

Као веома занимљив показао се и реферат Дарија Натолија који је у име RAI-ја, Италијанске радиодифузије, представио делатност RAI-ја у области учења на даљину. Натоли је указао на проблеме на које се у RAI-ју, са развојем »information society«, наилази у контексту глобалне трансформације комуникационих система. Дарио Натоли је, такође, дао исцрпну илустрацију посебног пројекта RAI-ја – *Terzo Progetto Pilota del G7*, посвећеног учењу на даљину страних језика.

И остали прилози овог веома информативног зборника: Anne Reberieux »Edition et télé enseignement du file«, Jean-Louis Decherat »Nouvelles technologies et télé enseignement des langues étrangères«, Alvaro Rocchetti »Nouvelles technologies et enseignement des langues étrangères: presentation du système-auteur VINCI«, Michelangelo Conoscenti »The 'TELOS' Project a Holistic Approach to the Technology Enhanced Language Learning Process«, Franca Leis »La télématique au service d'un projet éducatif à distance: le Projet 'Phoenix'«, садрже детаљне описе постојећих програма за учење страних језика који су већ на располагању корисницима у Француској, Енглеској и осталим европским земљама. Нашу пажњу, због свог прагматичног садржаја применљивог и у перманентном усавршавању наставника страних језика, у овом случају француског, посебно је привукао рад Louisa Begonija »Projet de formation à distance des formateurs de français«.

Зборник у којем су садржани реферати са скупа »Teledidattica e insegnamento delle lingue straniere« веома је занимљиво и информативно штиво из којег смо се уверили да се нове технологије у учењу језика не ограничавају више само на употребу у наставном процесу производа нових софистицираних технологија, компјутера, телевизора, видео рекордера и плејера: на прагу две хиљаде године за образовање младе европске генерације програмима учења на даљину скраћује се време, штеди новац, брише физичка удаљеност, постаје доступно најквалитетније у светским оквирима.

Иако свесни великих напора који се у релативно скромним и отежаним условима улажу у образовање студената који ће бити радно активни у новом веку и послужити као наша спона са светом, сматрамо да овај ”поглед у суседно двориште” може да послужи као сјајан пример за улагање и сарадњу. Тим пре што је Универзитет у Барију са којим је Универзитет Црне Горе, успоставио и негује успешну сарадњу, већ опремљен најсавременијим лингвистичким лабораторијама и опремом за учење на даљину страних језика.

Јулијана Вучо

Плодови умјетничког надахнућа

(Радомир В. Ивановић, *Дар и надахнуће*, Културно-просвјетна заједница Подгорице – Обод Цетиње, Подгорица, 1997)

Најновија монографија академика Радомира В. Ивановића (претходно их је објавио четрнаест) *Дар и надахнуће* бави се књижевним дјелом кнеза и краља Николе Првог Петровића Његоша. За разлику од ранијих приступа и истраживања овог писца, академик Ивановић је своја проучавања засновао на савременим методолошким парадигмама и оријентацијама науке о књижевности. Увидио је да је књижевно дјело Николе Првог било не само ван домашаја савремене литературологије, него је чак остало непрепознатљиво и међу дјелима другоразредних писаца књижевне епохе којој припада. Зато је ова студија усмјерена на промјену односа према томе дјелу и приликом валоризације нашег књижевног и културног наслеђа и с обзиром на сензибилитет данашње читалачке публике.

Из суштински промијењеног приступа, монографија слови као *поетика*, а сегментира се из пет поетолошких цјелина: *Књижевно дјело као дар надахнућа*, *Узор врлина*, *Поезија, мит и њередање*, *Поезија и историја* и *Нови модели читања*. Сва побројена поглавља профилисани су као

нови модели читања репрезентативних текстова овог писца.

Прва уводна студија бави се цјелином књижевног дјела Николе Првог, а претходно је написана за едицију ”Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека”. Она је репрезентативна и по одабраним дјелима (најуспјелије лирске, лирско-епске и епске пјесме, епови *Пошони Абенсераж*, *Пјесник и Вила*, драма *Балканска царица*, неки прозни облици) и по аспектима и модусима критичког промишљања. Усредсрећеност критичких елаборација примарно се односи на литерарност дјела, а само са краћим освртима на изванлитерарне аспекте. У односу на ранија критичка промишљања направљен је преокрет тако што је у први план дошла поетолошка анализа, па се таквим приступом афирмирао умјетнички профил дјела и успоставио друкчији и примарнији поредак литерарних наспрам других чинилаца.

Одабрана дјела су анализирана и на парадигматској и синтагматској оси и с обзиром на скриптивне и наративне моделе културе из којих израстају и у којима су обликована. Исто тако узети су у разматра-

ње поетични, аутопоетични и метапоетични коментари као и пишчева филозофија и психологија стварања. Досљедно су праћени процеси генерирања глобалних етичких и естетичких идеја и конституисање појединих дјела у контексту развојних фаза писца и поетике романтизма.

Примијењена методологија инспирисана је искуствима модерних дисциплина науке о књижевности – наратологије, генологије, версологије, рецепције, чиме је појачан ”критеријум ефикасности” у ставовима и оцјенама уметничких валера датих дјела. Крећући се тим смјером, аутор је у исходним разматрањима дошао до недвосмисленог закључка – да је Никола Први по својој основној вокацији прије свега пјесник, који је својим умјетничким дјелом као позни романтичар продужио романтичарску епоху у нашој књижевности.

Наредна четири огледа, која су се нашла иза уводне студије, концентришу се на појединачна дјела или се узимају у разматрање разнолики литературолошки аспекти умјетности ријечи, који су директно или индиректно везани за та дјела. Евидентно је да су најпотпуније и најсвестраније проучена и освијетљена три дјела Николе Првог: трагедија *Балканска царица* и епови *Појтоњи Абенсераж* и *Пјесник и Вила*. Према жанровским и другим особеностима тих дјела, адекватна критичка експертиза очитовала је релевантне умјетничке показатеље. Рашчлањени су и вредновани најситнији сегменти дјела и разврстани на најуспјелије, мање успјеле као и на оне у којима се осјећа ”замор” материјала или ствараоца.

Драма *Балканска царица* је изаанализирана као литерарно и као сценско дјело и у контексту глобалних идеја романтизма и примјењених стваралачких принципа. За романтични еп *Појтоњи Абенсераж* минуциозно је примјењен компаративни метод у самјеравању са предлошком – *Пусилоловине посљедњег Абенсеража*, приповијести француског романтичара Франсоа Рене Шатобријана, коју је за ову прилику успјешно превео са изворника новосадски професор опште књижевности др Миодраг Радовић. Историјско-евокативни еп *Пјесник и Вила* аутору је пружио широке могућности за елаборирање по-

етских, митских и фолклорних топоса као и пјесникових филозофских, естетичких и етичких погледа и идеја садржаних у поетици, аутопоетици и метапоетици датог дјела. Такође су праћени процеси опетизовања историјске прошлости. Примјењена је, као и за два претходна дјела, нова аналитичка матрица помоћу које је назначена умјетничка валидност овог епа.

Критичко-поетолошком представљању репрезентативних пјесничких дјела Николе Првог, придодат је и оглед о *Новим колима*, збирци пригодне предметне поезије, насталој у познијим годинама ствараоца, а који је аутор написао као предговор фототипском издању ове збирке (НС Театар, Нови Сад, 1997). У овом огледу разматрана је симболика и метафорика наслова и пјесама и указано на њихову изванлитерарну функцију, која им свакако умањује умјетнички статус, тако да у пјесничком погледу далеко заостају иза раније анализираних пјесама, епова и драме.

Завршно поглавље обједињује теоријске парадигме на којима је темељена монографија, а затим, неубичајено, маркирају се битни показатељи истраженог и то за свако поглавље понаособ.

У овој обимној студији досљедно је праћен веома значајни аспект читавог пишчевог опуса – релацијски однос: дјело-читалац. Уочене су и назначене крајности у томе релацијском односу. Наиме, у пјесничком времену нека дјела, попут *Балканске царице* и *Пјесника и Виле* доживјела су више издања, превода на стране језике и адаптација за друге умјетничке медије. Њихова очита глорификација је временом опадала, тако да је нестанком црногорске државе и смрћу пјесника скоро потпуно опала. Покушаји Душана Вуксана да између два свјетска рата штампа изабрана дјела и издања тих дјела по другом свјетском рату, нијесу ни издалека поправиле њихову репутацију и популарност какву су својевремено имала. Исто тако, сензибилитет савремене читалачке публике осјетно се промијенио, па је то био разлог више да аутор томе аспекту поклони дужну пажњу.

Иако монографија није имала примарни задатак да изврши критички осврт на досад истражено, она је логичком новог приступа експлицитно или имплицитно указала на недостатке и пропусте па и прома-

шаје у третману појединих дјела и у ситуирању писца припадајућој књижевној епоси. Указано је и на неопходност нових напора у истраживању овог писца и његовог дјела. Наравно, ни у једном моменту није занемарено оно што је до сада постигнуто, а што је аутор назначавало у својим анализама и исцрпним биљешкама и напоменама на крају сваког поглавља. Уз то, успио је да окупи и низ сарадника, који су сачинили хронологију живота и рада писца (Зоран Шошкић), прилог библиографији (Марија Ацић), литературу о писцу (Милорад Миловић), регистар имена (Јелица Јововић) и ауторско-именски регистар (М.М.).

Ово је до сада најпотпунија монографија о књижевном дјелу Николе Првог Петровића Његоша. Њом је успостављен легитиман паритет између политичке и књижевне дјелатности овог црногорског

владара. Наиме, показано је да је књижевно дјело овог писца потекло из инспиративног врела као и код сваког другог изворног ствараоца, те се нико не може рачунати као нека узредна и релаксирајућа активност у функцији политичких и владарских потеза и идеја.

Ипак, и ова монографија је парцијална, будући да је своју истраживачку процедуру концентрисала само на релевантна умјетничка дјела. Дакако, она је указала на штампану и нештампану, доступну и недоступну књижевну продукцију овог писца и истакла потребу издања цјелокупних дјела Николе Првог. Једино ће се тада створити услови цјеловитог монографског обухвата овог разноводног и богатог опуса.

Живко Ђурковић

Umberto Eco, *Kant e l'ortolano* (Кант и кљунар), Bompiani, Milano 1997.

Нова књига Умберта Ека спаја у наслову неспојиво: великог немачког филозофа и чудну животињу чија су необична својства задала велике муке научницима. Еко то чини да би читаоцима назначио веома размакнуте обресе у којима се налази садржина његове књиге. Он се, наиме, враћа неким својим омиљеним темама којима се бавио у чувеним *Трактијалу о ојшћој семиотици* још пре више од двадесет година. Свестан је да су се у протеклом времену семиотичка истраживања толико развила, обогатила другим искуствима и научним приступима, да је постала сасвим немогућа њихова ваљана систематизација. Зато се опредељује да нам изложи један низ засебних истраживања, на разне теме, које повезује, међутим, заједничко надовезивање на проблеме које је отворио *Трактијал*: настајање знакова, иконизам, однос између језика и искуства, референција, перцепција; реч је о истраживачком напору да се себи, и другима, разјасне неке од бројних недоречености које се налазе у *Трактијалу*, да се разјасне у новом, неупоредиво богатијем контексту семиотичких истраживања.

Оно што у формалном виду представља извесну новину јесте Екова одлука да већину својих истраживања у овој књизи уобличи као "приче". Не да би се поново доказивао као врсни приповедач, него да би кроз форму приче појачао филозофско дејство свог текста: прича о сусрету Ацтека са коњима (које су јахали *conquistadores*), животињама које до тада нису били видели и које је требало "семиотички обрадити"; прича о доктору Цекину и о близнацима Хајд која осветљава проблем идентификације итд. У сваком случају, такав начин излагања свакако повећава читљивост и занимљивост његових текстова.

Једно од поглавља које садржи можда најзначајнију новину у Ековим размишљањима јесте оно прво, које говори о Бићу. Трагајући за границама интерпретације објекта (замисљеног као Динамични објекат чијем сазнању се тежи), Еко је стигао до питања да ли уз сва друга ограничења сазнавања, културна, текстуална и друга, постоји и ограничење дубље природе, оно које потиче из својства Бића. Споменуто питање, уз многа друга

праћења, Умберто Еко развија као својеврсну полемику, како сам каже, пре свега са самим собом.

Необична животиња, кљунар, откривена у XVIII веку, својеврсни је јунак ове Екове књиге. Откриће, појава у научном свету тог сисара са особинама разнородних животиња, послужио је Умберту Еку као модел, као парадигматична ситуација за праћење основних семиотичких процеса: препознавање, давање имена, класификовања, уопштавања итд.

Кад је реч о Канту, добар део књиге посвећен је управо преиспитивању његове филозофије са становишта семиотике. Обављајући споменуто преиспитивање сам, или уз помоћ текстова других семиотичара (Чарлса Пирса, пре свих), Еко указује на приличне филозофске пробле-

ме које је Кант имао са категоријама конкретног, посебног, са процесом уопштавања и схематизовања знања. Пажња Екова усмерена је на то да се споменути недостаци открију, али и на то да се евентуални "семиотички" квалитети Кантове мисли сачувају. Настојање да се савремена семиотика на изврстан начин уклопи у велике токове људске мисли видљиво је и у последњем, додатном поглављу књиге у којем се проблем денотације прати од Аристотела, Боеција, Томе Аквинског и других, до Хобса и Мила, у једној дијахроној перспективи која додатно обогаћује ову разгранату књигу пуну проницљивих питања као и компетентних и занимљивих одговора.

Жељко Ђурић

БИО-БИБЛИОГРАФИЈА

Био-библиографија проф. др Олге Брајичић

Проф. др Олга Брајичић је рођена 1923. године у Бањалуци. Основну школу и гимназију завршила је у Никшићу, дипломирала је 1953. руски језик и књижевност на Филозофском факултету у Београду. Постдипломске студије је завршила 1973. године на Филозофском факултету и магистрирала радом *Релативне реченице у савременом руском књижевном језику у поређењу с релативним реченицама у савременом српскохрватском језику*. Докторску дисертацију *Функција синонимије партиципских конструкција и адноминалних односних реченица у руском и српскохрватском књижевном језику* одбранила је 1983. године на Филолошком факултету у Београду.

Послије завршетка студија Олга Брајичић је радила као професор средње школе, просвјетни савјетник Републичког завода за унапређивање школства у Титограду, предавач и професор више школе на Педагошкој академији, односно Наставничком факултету у Никшићу и као редовни професор универзитета на Филозофском факултету у Никшићу. Обављала је дужност председника Вијећа Одсјека за руски језик и књижевност више година и продекана за наставу. Одлуком Наставничког већа Филолошког факултета у Београду проф. др Олга Брајичић је стекла звање научног савјетника ван факултета. Члан је Одбора за језик ЦАНУ.

Проф. др Олга Брајичић је учесник НОБ-а од 13. јула 1941. године. Истакнути је културни и друштвено-политички радник. За свој друштвени ангажман одликована је Орденом за заслуге за народ са сребреним зрацима и Орденом рада са црвеном заставом. Добитник је Повеље почасног члана Славистичког друштва СР Србије, за нарочите заслуге у развоју науке о словенским језицима и књижевностима и примјени њених резултата у наставној пракси.

Књиџе:

1. "Функција синонимије партиципских конструкција и адноминалних односних реченица у руском и српскохрватском књижевном језику", Изд. "Универзитетска ријеч", Никшић, 1986, 136 с. (докторска дисертација).
2. "Руски књижевни изговор, правопис и интонација у почетној настави руског језика" (Методски приручник за наставнике основне школе), Изд. "Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица, 1996, 64 с.
3. "Современный русский литературный язык – Орфоэпия" (скирпта за студенте Одсјека за руски језик и књижевност Педагошке академије, рецен-

- зенти: проф. Н. Радошевић, проф. А. Музалевски), Педагошка академија, Никшић, 1966, 53 с.
4. "Атрибутивне реченице – тип адноминалних реченица у савременом руском и српскохрватском језику", Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије, Никшић, 1972-3, 91-106.
 5. "Апозитивне реченице – тип адноминалних односних реченица у савременом руском и српскохрватском књижевном језику", Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије, Никшић, 1973-4, 39-52.
 6. "Релативне реченице у савременом руском књижевном језику у поређењу са релативним реченицама у савременом савременом српскохрватском језику" (необјављена магистарска теза одбрањена на Филолошком факултету у Београду 1973.).
 7. "Један прилог контрастивном проучавању српскохрватског и руског језику", Страни језици, 2, Загреб, 1974, 92-100.
 8. "Прилог једном питању синтаксичке синонимије у руском језику и њен одраз у преводу на српскохрватски", Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије, 5-6, Никшић, 1975-1976, 113-132.
 9. "Питања препозиције односно постпозиције партиципских конструкција руског језика и њихово превођење на српскохрватски", Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета, 2-3-4, Никшић, 1978-1980, 167-176.
 10. "Еквиваленти радног партиципа садашњег времена руског језика у преводу књижевне прозе на српскохрватски језик", Зборник за језик и књижевност ЦАНУ, 1989, 9, 193-207.
 11. "Еквиваленти радног партиципа прошлог времена несвршеног вида руског језика у преводу књижевне прозе на српскохрватски језик", Зборник радова професора и сарадника Филозофског факултета, Никшић, 1989, 10-11, 53-64.
 12. "Контрастивни приступ изучавању синтаксе руског језика на универзитетском нивоу", (реферат поднесен на Конференцији "Контрастивна језичка истраживања", одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду, 8-9. дец. 1989, објављен на истом Факултету).
 13. "Синонимски односи конструкција с глаголским прилозима и предикативних конструкција руског језика и питања превођења на српскохрватски језик", (реферат поднесен на руском језику на Седмом конгресу МАПРЯЛ у Москви 10-17. авг. 1990.; објављен под наведеним насловом у часопису "Живи језици", 1991.
 14. "Српски еквиваленти партиципских конструкција руског језика с радним партиципом прошлог времена свршеног вида", *Ријеч*, часопис за науку о језику и књижевности, Институт за језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу, 1/2, 1995.
 15. "Српски еквиваленти партиципских конструкција руског језика с трпним партиципом садашњег времена", *Ријеч*, часопис за науку о језику и књижевности, Филозофског факултета у Никшићу, 3/1, 1997.
 16. "Нарушавање норми или тенденције развитка српског језика", МСЦ, Београд, 1995, 24/1.

17. "Језик телевизије и норма српског језика", ЦАНУ, Трећи лингвистички скуп "Бошковићеви дани", Подгорица, 10. и 11. окт. 1995, Подгорица, 1997.
18. "Супстантивација партиципа руског језика у контексту", (рад предат за штампу у часопису *Ријеч* Филозофског факултета у Никшићу за 1998. г.).
19. "Примјена новог програма за руски језик у првом разреду гимназије", "Просвјетни рад", Титоград, бр. 3, 1960.
20. "Орална настава страних језика у основним школама", "Просвјетни рад", Титоград, бр. 15, 1960.
21. "Карактеристике нових наставних планова и програма за стране језике у основној и средњим школама", Билтен Завода за унапређивање школства НРЦГ, бр. 3, 1962.
22. "Реализација једног плана рада у настави руског језика у четвртом разреду основне школе по оралном методу", Билтен Завода за унапређивање школства НРЦГ, бр. 3, 1962.
23. "Реализација програма из руског језика у првом разреду средње школе и предзнање ученика", "Огледи", Завод за унапређивање школства СРЦГ, бр. 2, 1964.
24. "Тенеденција развитка фонетског система руског књижевног језика XX вијека", Годишњак Педагошке академије, Никшић, 1969, 1, стр. 129-145.
25. "Примјена новог програма за руски језик у првом разреду гимназије", Просвјетни рад, Титоград, бр. 3, 1960.
26. "Орална настава страних језика у основним школама", Просвјетни рад, Титоград, бр. 15, 1960.
27. "Карактеристике нових наставних планова и програма за стране језике у основној и средњим школама", Билтен Завода за унапређивање школства НРЦГ, бр. 3, 1961.
28. "Реализација једног плана рада у настави руског језика у четвртом разреду основне школе по оралном методу", Билтен Завода за унапређивање школства НРЦГ, бр. 3, 1962.
29. "Реализација програма из руског језика у првом разреду средње школе и предзнање ученика", "Огледи", Завод за унапређивање школства СРЦГ, бр. 2, 1964.
30. "Тенеденција развитка фонетског система руског књижевног језика XX вијека", Годишњак Педагошке академије, Никшић, 1969, 1, стр. 129-145.
31. "Примјена језичких модела у настави руског језика у основној школи", "Васпитање и образовање", Титоград, 1977, 1-2, 149-164.
32. "Могућности примјене дидактичког рјечника руског језика у настави и самообразовање ученика основне школе", "Васпитање и образовање", часопис за педагошку теорију и праксу, Титоград, 1971, 2, 89-97.
33. "Зависно-сложене реченице руског језика у наставном програму у уџбеницима за основну школу", "Васпитање и образовање", часопис за педагошку теорију и праксу, Титоград, 1984, 2, 76-90.
34. "Примјена рјечника у настави руског језика", Просвјетни рад, дец. 1997.
35. "Пристап обради глаголског вида и неких глаголских облика", (предавање на семинару, предату у штампу), 1998. г.

36. Евгениј Носов, "Живи пламен", прича, "Побједа", 5. јан. 1958. ("Литературная газета", дец. 1957.)
37. М. Большинков, "Дјечак с Наравске капије", прича, Радио-Титоград, 6. нов. 1957. (ДЕТГИЗ, 1957.)
38. А. Куприн, "Славуј", прича, "Побједа", 2. март 1958. ("Литературная газета", дец. 1957.)
39. Јанка Бриљ, "Нећемо јој рећи", прича, НИИ, 30. март 1958. ("Огонек", јан. 1958.)
40. Јанка Бриљ, "Мајка", прича, "Побједа", 20. април 1958. ("Огонек", јан. 1958.)
41. Бјелоруска бајка "Јарац стаклених очију и златних рогова", "Титов пионир", Титоград, бр. 1, 1958. ("Мурзилка").
42. Јанка Бриљ, "Он живи", прича, НИИ, 16. авг. 1959. ("Огонек", дец. 1958.)
43. "С пјесмом пред митраљеске цијеве", "Наша жена", јул-август 1958.; "Никшићке новине", 12. август 1973.)
44. "Партизанске мајке пред стријељање", "Титов пионир", бр. 6, јун 1959.
45. "Олга Головић – истакнути омладински руководицац у револуцији", "Просвјетни рад", бр. 11, 1960; "Никшићке новине", бр. 248, 8. јул 1973.
46. "Анђа Кустудић", "Просвјетни рад", бр. 20, 1960; "Никшићке новине", бр. 251, 25. август 1973.
47. "Василија Костић", "Просвјетни рад", 21, 1960; "Никшићке новине", бр. 252, 5. август 1973.
48. "Не знам...", (Зорка Сарић), "Никшићке новине", бр. 27, новембар 1961. и 14. октобар 1973.
49. "Даница Јовановић-Хлача", "Никшићке новине", бр. 249/250, 15. јул 1973.
50. "Живот, страдања и борба", (о женама никшићког краја у фашистичким затворима и логорима у току 1941. и 1945. године), "Никшићке новине", 16. дец. 1973, бр. 271; 23. дец. 1973., бр. 272; 30. дец. 1973, бр. 273/274; 13. јан. 1974, бр. 275; 20. јан. 1974, бр. 276; 27. јан. 1974, бр. 277; 3. фебр. 1974, бр. 278.
51. "Злата Шегвић", "Никшићке новине", 14. фебруар 1975; 21. фебруар 1975; 28. фебруар 1975; 7. март 1975.
52. "Милосава Матиновић", "Познанства", бр. 39, Никшић, 1983.
53. "Ђука Милатовић", "Познанства", бр. 41, Никшић, 1983.
54. "Формирање и рад Културно-просвјетне екипе Среског народноослободилачког одбора – Никшић", "Никшићке новине", 19. нов. 1976.
55. "Формирање централне Културно-просвјетне екипе при ЗАВНО-у", "Никшићке новине", 26. нов. 1976.
56. "Рад Културно-просвјетне екипе ЦАСНО-а у Никшићу и Цетињу до ослобођења", "Никшићке новине", 17. дец. 1976.
57. "Допринос Никшићана културно-просвјетној дјелатности 1943-1945", Центар за марксистичко образовање "Никола Ковачевић", Никшић, 1983, стр. 275-296.

Текстови о проф. др Олги Брајичић:

1. Секулић М.: "Награђена упорност", "Наша жена", бр. 3-4, Титоград, март-април 1973.
2. Милосава Стојнић, "Својеврсна авантура духа", "Побједа", 13. јун 1987.
3. Зорица Радуловић, "Синтаксичка синонимија", "Овдје", год. XIX, бр. 217/218, 1987.
4. Милика Павловић, "Свјежина касног"/"Историја Монголске Народне Републике", "Универзитетска ријеч", 1987. – "Побједа", 2. јул 1988.
5. М. Букановић, "Преводилачки подухвати. Значајан прилог обогаћивању југословенске културе", "Никшићке новине", 20. јан. 1989.

THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIKŠIĆ

PHILEAS

JOURNAL OF STUDIES IN LANGUAGE AND LITERATURE

Olga Brajčić: **On Substantivization of Russian Participles in Context**

Gracijela Čulić: **Concetto dei programmi dell'insegnamento della lingua italiana nella vecchia scuola media di Cattaro**

Snežana Bilbija: **On The Use Of Serbian Singular Noun Phrases To Convey Indefinite Reference**

Vesna Kilibarda: **Il poeta italiano Ippolito Nievo e il Montenegro**

Milorad Nikčević: **Die Literatur Dušan S. Đukić zwischen Tradition und Moderne**

Milun Marić: **An Encounter with an Epic**

1/1 (1998)